

T. C.
Gazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Tezi

*Kabul edilmiştir. Savunmaya
girebilir.*

2 Ocak 1987

Yrd. Doç. Dr. M. Nejat Sefercioğlu

Nejat Sefercioğlu

HAYRETÎ DÎVÂNÎ'NDA ÂŞIK

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Danışman
Yrd. Doç. Dr. M. Nejat Sefercioğlu

Hazırlayan
Mehmet Temizkan

n) Cür'a, peymâne, sâgar	...	...	...	48
o) Ya'kûb	...	...	...	49
ö) Biryân	...	...	...	50
p) İt	...	...	...	50
r) Hâk	...	...	...	51
s) Mihmân, misâfir	...	...	...	51
ş) Zer, gencîne, Âb-ı Hayât	...	...	...	52
t) Yûnus		...	...	53
u) Levend	...	...	...	53
ü) İskender	...	...	...	53
v) Ferzâne	...	...	...	54
II. GÖNÜL	...	...	...	54
A) Umûmî olarak gönül	...	...	...	54
B) Gönül için kullanılan teşbih ve mecazlar..				61
a) Mülk, ülke, kişver, şehir	...	...		61
b) Sarây, sultân, serdâr, kul, taht-gâh...				63
c) Hasta, yaralı, derdmend, kavyâl	...			64
ç) Bağlı, esîr, berdâr	...	...	...	66
d) Deli, dîvâne, mest, şûrîde, şeydâ, Mecnûn, Fer- hâd, mübtelâ, meftûn, âşüfte	...	...		66
e) Garîb, miskîn, âvâre, bî-nevâ, nâ-tüvân, Pe- rîşân, sâd-pâre	...	...	...	69
f) Tıfl, oğlan, tilmîz	...	...	...	71
g) Ev, hâne, vîrân, vîrâne, menzil, mesken				72
h) Ka'be, İmâmî, İsî-i mücerred	...	...		74
ı) Murg, bülbül, kebîk, kebûter	...	...		75

i) Su, deniz, ummân, zevrak, gavvâs ...	77
j) Şem', çerâğ, pervâne, huffâş, kebâb...	80
k) Nişân, şehbâz, şikâr, hümâ	82
l) Bâğ, gülşen, mezra', gül, gonca, sünbül lâle	83
m) Şîşe, câm, sifâl	84
n) Fezâ, âyîne... ..	85
o) Çarşı, nakd... ..	86
ö) Anka, âşiyân	86
p) Levend	86
r) Mûr, Süleymân	87
s) Yûsuf, Ya'kûb, güm, Eymen Vâdisi ...	87
ş) Abdâl, mürîd, dervîş	87
t) Kîse, katra, sâye... ..	88
u) Levha... ..	89
III. ÂŞİĞA ÂİT VÜCÛD AKSÂMI	89
1. Cisim, ten, vücûd, gövde, beden	89
A) Umûmî olarak cisim, ten	89
B) Cisim, ten için kullanılan teşbih ve mecaz- lar... ..	91
a) Mülk, şehir, nişân, binâ, bürc ...	91
b) Zevrak, keştî	93
c) Hilâl, nâl	94
ç) Bâğ	95
d) Hak, hâkî, kül, cevşen, hil'at, cübbe, pîrehen, kabâ, kefen, hırmên, kafes, bûriyâ, sâl...	95

e) Mûy, sâye, lâşe, mûr	97
f) Hâne, nâ-tüvân, süst, âvâre, Tûr-i Mûsî...	98
2. Cân	99
A) Umûmî olarak cân	99
B) Cân için kullanılan teşbih ve mecazlar..	107
a) Güneş, bezm	107
b) Ülke, âlem, şehir	107
c) Nişân, nişâne, hedef, gerden... ..	109
ç) Cânân, yâr	109
d) Murg, bûlbûl, tûtî, tâvûs, Hüdhdüd, hümâ, ke- bûter, ...	110
e) Pervâne, kandil, nâr-ı Mûsî, Tûr, külhân, hırmên, sipend, hâne, Ya'kûb, Cibrîl ...	112
f) Hasta, perîşân, mest, miskîn, şeydâ..	113
g) Nakd, çarşı	114
h) Gülşen, gülzâr, bâğ, mezra', mîve, lâle, gon- ca	115
ı) Kurbân, yük, zâyid... ..	116
i) Rişte, mûy... ..	117
j) Âyîne	118
3. Yüz, çehre, beniz	118
A) Umûmî olarak yüz	118
B) Yüz için kullanılan teşbih ve mecazlar..	119
a) Zer	119
b) Levha	120
c) Su, cârû	120

4. Göz	121
A) Umûmî olarak göz	121
B) Göz için kullanılan teşbih ve mecazlar...	125
a) Hûnbâr, pür-hûn, giryân, pür-âb ...	125
b) Ya'kûb	125
c) Gevher-nisâr, dür-efşân... ..	125
ç) Zevrâk	126
d) Dôst... ..	126
e) Kâse, câm	126
f) Mûm	127
g) Sakka	127
h) Bulut	127
ı) Ocak... ..	128
5. Göz yaşı	128
A) Umûmî olarak göz yaşı	128
B) Göz yaşı için kullanılan teşbih ve mecazlar	131
a) Bahr, ummân, kan denizi... ..	131
b) Cûybâr, rûd, ırmak, akarsu, Vardar, Ceyhun.	133
c) Yağmur, bârân, tûfân, sel, seylâb ...	135
ç) Su, âb-ı revân	137
d) Gevher, sîm, zer, dürr, akîk, la'l ...	139
e) Kan, hûn, mürekkep, lâlegûn, şarap ...	141
f) Sâyil, üftâde, yetîm	142
g) Nokta, dâne... ..	143
h) Sitâre, Süreyyâ	143
ı) Hem-dem, dôt	144

12. Baş	154
A) Baş için kullanılan teşbih ve mecazlar.	155
a) Top, gûy	155
b) Mihmân	155
c) Sultân	155
d) Meykede câmı	156
e) Örs... ..	156
f) Yük, ceres	156
13. Üstühân	156
A) Umûmî olarak üstühân	156
B) Üstühân için kullanılan teşbih ve mecaz- lar	157
a) Nişân, nişâne	157
b) Nây	158
IV. MADDÎ VE MA'NEVÎ HÂLLER	158
1. Hastalık ve Delilik	158
2. Âh, feryâd, fîgân, nâle	158
A) Umûmî olarak âh, efgân	158
B) Âh için kullanılan teşbih ve mecazlar	162
a) Od, duman, bulut	162
b) Rûd, nây, rebâb, söz ü sâz, nağme, sürûd, terâne	165
c) Berk, ra'd, şîrâr	167
d) Bâd, yel, tünd-bâd, bâdbân, peyk	168
e) Ok	169
f) İş	169

g) Hem-dem, hem-nefes, ferrâş	169
3. Yara	170
A) Umûmî olarak yara	170
B) Yara için kullanılan teşbih ve mecazlar..	173
a) Elif, nokta... ..	173
b) Fels, altın, dinâr, benek, pul ...	174
c) Ben, nişân, nâm u nişân, delîl, siper.	175
d) Gül, lâle, karanfil	176
e) Ayna, sâgar, çerâğ	177
f) Âşiyân	178
g) Hil'at	178
h) Tûr-ı Mûsâ, dağ, yıldız... ..	178
4. Gam, gussa, dert, belâ	179
A) Umûmî olarak gam, gussa, dert, belâ ...	179
B) Gam için kullanılan teşbih ve mecazlar...	186
a) Makas, elmas, düzd, hâr... ..	186
b) Bezm, vâdî, deşt, beyâbân, diyâr, meydân...	187
c) Yol, mûnîs, hem-dem, yâr, kardaş, hem- râh, asker	189
ç) Tîğ, tîr, seng, çâh, dâğ, toz... ..	192
d) Meta', bâzâr, pîşe, fenn, kitâb, dîvân, bâb.	194
e) Gıdâ, aş, zâd, nevâle, hân, ni'met, zehr, meze, dermân, savm	196
f) Bahr, ummân, gaym, gamâm, kûsûf, husûf, zulmet	198
g) Bucak, künc, gûşe, bend, kafes ...	200

h) Sarây, eyvân, tâc, hil'at, mülk, kûy....	202
1) Bâr, dâg	203
i) Deyr, tekve, hânekâh, meykede, câm... ..	203
j) Dâm, ukkâb	204
k) Nâme, kıssa, destân	205
l) Nâr, sûz, od... ..	205
5. Cevr ü Cefâ, Mihnet..	205
A) Umûmî olarak cevır ü cefâ	205
B) Cevr ü cefâ için kullanılan teşbih ve me- câzlar	208
a) Asker, tîğ, hâr, seng, el	208
b) Bâr, ocak, âşinâ, dâğ, şeb	210
c) Künc, tekve... ..	212
ç) Bezm... ..	212
d) Esb, murg	213
e) Mekteb, risâle, san'at, mehd	213
f) Vâdî, Ken'ân	214
g) Çâh, gubâr, sâkî, zemistân	214
6. Hasret, Fûrkat, Firâk, Hecr, Hicrân... ..	216
A) Umûmî olarak Hasret, Fûrkat... ..	216
B) Hasret için kullanılan teşbih ve mecazlar	218
a) Beyâbân, vâdî, gâr, gûşe, bend, girdâb ...	218
b) Tîğ, hâr, el, seng	220
c) Savm, rûze, oruç ayı, hazân, bâd-ı hazân..	221
ç) Ocak, âteş, cehennem, teb-i tâb ...	222
d) İl, diyâr, gurbet, reh, kûy... ..	224

e) Berd, bâr, gerd, jeng, câm	224
f) Kâtib, dîvân, nâme, şeb, zulmet, kahbezen	226
7. Vuslat... ..	227
A) Umûmî olarak Vuslat	227
B) Vuslat için kullanılan teşbih ve mecazlar	229
a) Âb-ı zülâl, şerbet, hân, in'âm, câm ...	229
b) Bezm	230
c) Rûz, bahâr, şehir... ..	230
ç) İd	231
d) Kâbe, Cennet, bağ, gülşen, bostân ...	232
e) Meta'... ..	233
f) Belkîs	233
8. Aşk	234
A) Umûmî olarak aşk	234
B) Aşk için kullanılan teşbih ve mecâzlar...	236
a) İmzâ, rûmûz, da'vî	236
b) Mihr, mehtâb	236
c) Şem', âteş, ocak, micmer, tîg, hâr, el ...	237
ç) Yol, arsa, vâdî, menzîl, beyâbân, sahrâ, fezâ	239
d) Deniz, girdâb, âlem	242
e) Mey, câm, sâkî, Cem	244
f) Bezm, meydân, gülzâr, bağ, mezra' ...	245
g) Bâzâr, çarşı, genç, meta'	247
h) Bend, kemend, zencîr, duzâh, kafes, düzd, ases	248
ı) Derd, belâ, dermân, bâzîçe, nây, bisât, saykal, hayyât, nakkâş	249

i) Sır, esrâr, râz, mâcerâ, me'ânî	...	251
j) Murg, şehbâz		252
k) Şâh, hâce, pîr, mürşîd		252
l) Fen, mekteb, ders, san'at		253
m) Kâfile, mülk, il, kale, tekye...	...	254
n) Fezâ, ebr-i âteş-bâr, orman		256
o) Savlecân, çevgân tabancası, çeng, kul-		
lab		257
SONUÇ		258
BİBLİYOGRAFYA		266
İNDEKS		270

SÖZBAŞI

Eski Türk Edebiyatı araştırmalarında, metin tahlîlinin ayrı bir yeri ve ayrı bir önemi vardır. Dîvânların tenkitli baskılarının yapılmasına paralel olarak, tek tek şerh edilmeleri de gerekmektedir.

Tenkitli baskısı yapılan dîvânlardan biri de Hayretî dîvânıdır ve bir bütün olarak şerh edilmiş değildir. Dîvânda-ki "Din ve Tasavvuf" ile "Maddî Kültür" unsurları tahlîl edilmiş, bazı unsurları üzerindeki tahlîl çalışmaları da devâm etmektedir. Dîvânın tahlîl edilmemiş unsurlarından biri de "Âşık" unsurudur.

Hayretî dîvânının sıhhatli metninin ortaya çıkarılmış olup bazı unsurlarının şerh edilmiş olması sebebiyle, şerh edilen unsurlarıyla bütünlük sağlamak ve dîvânın tamamının tahlîl edilmesine yardımcı olmak gibi bir düşünceden de hareket ederek, dîvândaki "Âşık" unsurunu tahlîl etmeye çalıştık.

Dîvân şerhi, metodu bizden öncekiler tarafından tesbit edilmiş ve uygulanmış bir çalışma olduğu için, bu metodu aynen almakta bir mahzûr görmedik. Bu noktada şimdiye kadar yapılmış ve yapılmakta olan tahlîllerle mutâbakat sağlamak ve böylece, yapılacak olan mukâyeseli edebiyat araştırmalarına kolaylık sağlamış olmak da, gözden uzak tutmadığımız bir düşünce olmuştur.

Bütün dikkat ve titizliklerimize rağmen, eksik ve hatâlı taraflarımızın da bulunabileceğini ve bu noktadaki tenkitlerin, bize, bundan sonraki çalışmalarımız için ışık olacağını belirtelim.

Burada bu tezimi yöneten, bilgi, tecrübe ve ikazlarından büyük ölçüde istifâde ettiğim Hocam Yrd. Doç. Dr. M. Nejat SEFERCİOĞLU'na teşekkür etmeyi, bir vazîfe olarak telakkî ediyorum.

Mehmet TEMİZKAN

GİRİŞ

Türkiye'de "Türklük ilmi" çalışmaları, çok yakın diyebileceğimiz bir tarihte başlamıştır. Bu geç kalış, Türkoloji'nin bütün sâhaları için sözkonusudur. Hâliyle, "Eski Türk Edebiyatı" adı verilen ve Türk Edebiyatının büyük bir devresini içine alan bu sahaya âit metinlerimiz üzerindeki çalışmaların da yeni başladığını, rahatlıkla söyleyebiliriz.

Dîvân şiirinde kullanılan teşbihlere dâir, XVI. asırda yazılmış bir eserden¹ haberdâr isek de, benzeri eserlerin bulunmayışı veya fark edilmemiş oluşu, araştırmaların yeni başladığı hükmüne hâlel getirmez. Bugün için, ilim âleminin istifâdesine sunulan tezkire sayısı oldukça azdır. Pek çoğu, son yıllarda yayınlanmış olmakla birlikte, tenkitli baskısı yapılmış olan dîvân sayısının da, fazla ve yeterli olmadığı meydandadır. Bununla birlikte, dil, edebiyat ve kültürümüz açısından sevindirici olan husus; - geç te olsa- çalışmaların ve araştırmaların başlamış olmasıdır.

Sayı bakımından fazla olmamakla birlikte, tenkitli baskıları yapılmış olan dîvânlarımız mevcuttur. Bundan sonra da yeni yayınların yapılacağı muhakkaktır. Bir yandan sağlıklı metinler hazırlanıp neşredilirken, bir yandan da hazırlanmış bulunan bu metinler üzerinde tahlil çalışmalarının yapılması faydalı ve lüzumlu görülmüş; bu vâdide de araştırmalar yapıl-

1. Doç.Dr. İsmail E. Erünsal, Dîvân Şiirinde Kullanılan Teşbihlere Dâir Bilinmeyen Bir Eser:Mu'idî'nin Miftâhu't-Teşbih'i Türk Dili dergisi, sayı:292-293(Ağustos-Eylül),Ankara 1984

mış ve yaptırılmıştır.

Metin Şerhi; metodu, bizden evvelkiler tarafından tespit edilmiş ve uygulanmış bir araştırma şeklidir. Her araştırmanın kendi metodunu tayin etmesi, kendisinden önceki benzer metodların ortadan kalkmasını gerektirmez. Fazla ve lüzumsuz görülen çıkartmalara paralel olarak, eksik ve lüzumlu görülen ilâveler yapılır; böylece metod mükemmele doğru adım atmış olur.

Metin Şerhi'nin sistemli bir hâle gelmesi, rahmetli hocamız Prof.Dr. Ali Nihad Tarlan'ın engin kültürü ve bu kültür sâyesinde, sahaya vukûfiyetinin ve titiz çalışmalarının neticesidir. Edebiyâtı ilgilendiren eser ve eseri ölçüsünde de yazar olduğuna göre; edebî esere dışardan yaklaşımlarla birlikte ve daha da önce, bu eserin iç dünyâsına, estetik dünyâsına girmeye çalışmak gerekmektedir. Eserin yazarı veya yazıldığı devrin tarihi gibi esere dışardan yaklaşımlar, eserin estetik dünyâsına girebilmek için yardımcı bir unsur olarak kullanılabilir; gâye hâline getirilemezler. Çünkü "Edebiyat târihi, edebiyatın târihi olmalıdır."² Böyle olması için de, eserin rûhuna nüfûz edebilmek, ona yönelmek gerekmektedir. Bunun yolu ise, öncelikle "metin tahlili"nden geçmektedir. "Metin tahlilleri, bir taraftan edebiyat tarihine, diğer taraftan edebiyat nazariyesine malzeme hazırlar."³ Şâirin kendisinden önceki mal-

2. Prof.Dr. Ali Nihad Tarlan, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1981, sh:21

3. Dr. Sâdık Kemâl Tural, Zamânın Elinden Tutmak, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983, sh:72

zemeye hâkimiyeti, bu malzemeye kattığı yeni unsurlar veya hazır bulduğu malzemeye kendisinin kazandırdığı incelik ve nüanslar, hem edebiyat tarihinin malzemesi olacaktır; hem de edebiyat tarihindeki yerini ve orijinalitesini ortaya koyacaktır.⁴ Dîvân şâirlerimiz, bugün çeşitli suçlamalarla karşı karşıya bulunmaktadırlar. Bu suçlamalar, özellikle İran edebiyatının taklitçisi olmalarıyla birbirlerinin taklitçisi olmaları noktasında yoğunlaşmaktadır. Birinci iddiâyı bir kenâra bırakırsak, şerh çalışmaları sâyesinde, ikinci iddiâ açıklığa kavuşmuş olacaktır. Yine, bu edebiyatın içtimâî hayattan ve tabiat-tan kopuk bir edebiyat olup olmadığı da, tahlil çalışmaları ile aydınlanacaktır.

Tezkireler, dîvân şâirlerinin doğdukları yerlerin, geniş bir coğrafyaya dağıldığını söylemektedir.⁵ Birbirinden çok uzakta bulunan bölgelerdeki şâirlerin ortak olarak kullandıkları unsurlar, edebiyatın umûmî karakteristiğini ifâde edecekler; farklı kullanılan unsurlar ise, şâirlerin kendi orijinaliteleriyle birlikte, edebiyata katkılarını da ortaya koyacaktır. Bu ortak ve farklı unsurların tesbiti de, yine metinlerin tek tek şerh edilmeleriyle mümkün olacaktır.

Metin şerhi vâdisinde sistemli olarak yapılmış olan ilk çalışma; Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın "Şeyhî Dîvânının Tedkîk" adını taşıyan eseridir.⁶ Çok kısa bir süre önce, Kültür ve

4. Prof.Dr.Ali Nihad Tarlan, Necâtî Beğ Dîvânı, M.E.B. yayınları, İstanbul 1963, Önsöz kısmı; Dr. Mehmed Çavuşoğlu, Necâtî Bey Dîvânının Tahlîli, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, Giriş kısmı

Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan "Fuzûlî Dîvânı Şerhi"⁷ adlı eser ise, metod bakımından bir önceki eserden farklıdır. Prof.Dr. A.Nihad Tarlan'ın, Prof.Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na doktora tezi olarak hazırlattığı "Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlîli"⁸ isimli araştırma, şerh metodunun taayyün ettiği bir eser olması bakımından önemlidir. Merhûm Prof.Dr. Hârûn Tolasa'nın "Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası"⁹ adlı incelemesi, biraz daha hacimli ve teferruatlıdır. Yine Prof.Dr. A.Nihad Tarlan'ın, Doç.Dr. Halûk İpekten'e hazırlatmış olduğu "Nâilî-i Kadîm, Edebî Kişiliği-Sanatı"¹⁰ adlı doktora tezi de bir şerh çalışması olup, biraz muhtasardır. Tesbit edebildiğimiz matbû dîvân şerhleri (sistemli olanlar) bu saydıklarımızdan ibârettir.

-
5. Doç.Dr. Hârûn Tolasa, Sehî, Lâtîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre XVI. y.y.'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1981, sh:34
 6. Ali Nihad Tarlan, Şeyhî Dîvânını Tetkik, C:I,II, İstanbul 1964
 7. Prof.Dr. Ali Nihad Tarlan, Fuzûlî Dîvânı Şerhi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
 8. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, Necâtî Bey Dîvânının Tahlîli, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1971
 9. Dr. Hârûn Tolasa, Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1973
 10. Dr. Halûk İpekten, Nâilî-i Kadîm, Hayâtı ve Edebî Kişiliği, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1973

Basılmamış olan çalışmalara gelince; bu eserleri iki guruba ayırmak gerekmektedir. Dîvânın tamamının şerh edildiği doktora tezleri ve dîvândaki tek bir unsurun tahlîlinin yapıldığı yüksek lisans tezleri. Yrd. Doç.Dr. M.Nejat Sefercioğlu'nun "Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli"¹¹ ve Yrd.Doç.Dr. Cemâl Kurnaz'ın "Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli"¹² isimli incelemeleri, birinci guruba âit eserlerdir. Her iki çalışmada da plan; daha önce yapılan çalışmalarla mutâbakat sağlamak ve mukâyeseli çalışmalara zemîn hazırlamak endişesinden dolayı, Necâtî Bey ve Ahmet Paşa'nın dîvânlarının şerhinde kullanılan ve şekillenmiş olan metod olup, yapılması gereken ilâve ve çıkartmaların yapıldığı şerh metodudur.

Tam bir tahlîl çalışması olmamakla birlikte, Coşkun Ak tarafından "Bağdatlı Rûhî"¹³ üzerine hazırlanmış olan doçentlik tezini de ilâve edebiliriz.

Dîvândaki unsurlardan birini alıp tahlîl eden master tezlerinden de tesbit edebildiklerimizi liste hâlinde vermeden evvel, bu tip çalışmaların başka üniversiteler tarafından da yaptırıldığını belirtmekte fayda görmekteyiz. Prof.Dr. Âmil Çelebioğlu da, geçtiğimiz yıl, aynı şekilde üç yüksek lisans tezi hazırlatmıştır. Bu tür ve seviyedeki eserlerden tesbit edebildiklerimiz şunlardır:¹⁴

11. Dr.M.Nejat Sefercioğlu, Nev'î Dîvânı'nın Tahlîli, Ankara 1984,(Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi)
12. Dr.Cemâl Kurnaz, Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli, Ankara 1984, (Hacettepe Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi)
13. Coşkun Ak, Bağdatlı Rûhî-Hayâtı, Sanatı ve Bütün Şiirlerinin İncelenmesi, Erzurum 1982 (İ.İ.F. Basılmamış Doçentlik tezi)

Biz, Hayretî dîvânı üzerinde çalışmayı uygun bulduk. Bunun sebebi de; bu dîvânın incelenmeye başlanmış, fakat tamamlanmamış olmasıdır. Şimdiye kadar, Hayretî dîvânı üzerinde iki çalışma yapılmış ve tamamlanmıştır. Tamamlanmak üzere olan çalışmalara, ilâve olarak yapılacak bir iki çalışma netîcesinde Hayretî dîvânının tamamı şerh edilmiş olacaktır. Dîvân, bütün yönleriyle tahlil edildikten sonra da, hem eser hem de müessir, edebiyat târihimizdeki yerini alacaktır.

14. M.Nejat Sefercioğlu, Fuzûlî Dîvânı'nda Sevgilinin Fizikî yapısıyla ilgili özellikler, -Ank.1981(H.Ü. Basılmamış Bilim Uzmanlığı Tezi);

Cemâl Kurnaz, Yahyâ Bey Dîvânı'nda Kozmik Unsurlar, Ank. 1981,(H.Ü. Basılmamış Bilim Uzmanlığı Tezi);

Rıdvân Uzel, Nev'î Dîvânı'nda Bitkiler, Ank.1981(H.Ü. Basılmamış Bilim Uzmanlığı Tezi);

Ahmet Mermer, Taşlıcalı Yahya Beğ Dîvânı'nda Nebatlar, Ank. 1985(G.Ü. Basılmamış Bilim Uzmanlığı Tezi);

Mustafa Tatçı, Hayretî Dîvânı'nda Din ve Tasavvuf, Ank. 1986(Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi);

Mehmet Sarı, Hayretî Dîvânı'nda Maddî Kültür, Ank. 1986, (Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi);

Sebahat Güler, Fuzûlî Dîvânı'nda Kozmik Unsurların Tahlîli, İst. 1986(Basılmamış Bilim uzmanlığı tezi)

Bu incelemelere, şu anda yapılan ve tamamlanmak üzere olan bir kaç çalışmayı da ekleyebiliriz.

Biz, saydığımız bu incelemelerdeki metoddan hareket ederek, Hayretî dîvânındaki "âşık" unsurunu tahlîl etmeye çalıştık. Dîvânlardaki şahıs kadrosu içinde, âşığın, en çok sözkonusu edilen kişi olduğunu¹⁵ tahmîn ettiğimiz için, bu unsuru özellikle tercih ettik. Dîvânda bulunan diğer unsurların tamamı, "âşık merkezi" etrafında döndüklerinden ve bu unsurla doğrudan doğruya münâsebette bulunduklarından, âşık unsurunu tahlil etmekle, dîvânı bir bütün olarak değerlendirebileceğimizi ümit ettik.

Araştırmamız iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm âşık ve ona âit cân, gönül, beden... gibi unsurların tahlilini, ikinci bölüm de gam, yara, ayrılık, aşk gibi âşığın içinde bulunduğu maddî ve ma'nevî hâlleri ihtivâ etmektedir. Âşık unsurunun eksik kalmaması için, Ona tesîr eden faktörlerin de görülmesinde fayda mütâla'a ederek bu kısmı da incelemimize dâhil ettik.

Dîvândaki her beyit üzerinde tek tek düşünülmüş, konumuzu ilgilendirmeyen beyitler dahi çözülmüş, yani âşıkla ilgisizliğinin tesbiti için dahi her beyit incelenmiştir. Böylece altı bin civârında fiş ortaya çıkmış, bu fişler tasnîf edilmiş ve bir defa kullanılmış olan unsurlar da dahil olmak üzere, bu altı bin civârındaki fiş, metin yazılırken gözününde bulundurulmuştur.

Anlayamadığımız, içinden çıkamadığımız yerlerde bibliyografya kısmında zikrettiğimiz eserlere mürâcaat ettik. Beyit-

lerin anlaşılmasında bizi aydınlatmasına rağmen, baktığımız ve faydalandığımız her eseri dipnot olarak belirtme ihtiyâcını hissetmedik; sâdece gerekli gördüğümüz kısımlarda dipnot verdik. Ayrıca, isimlerini burada sayamadığımız, tanışıp görüşme imkânı bulduğumuz hocalarımızdan da istifâde ettiğimizi belirtelim.

Çalışmamıza esas aldığımız metin, Dr. Mehmed Çavuşoğlu ile M.Ali Tanyeri'nin birlikte hazırladıkları, "Hayretî, Dîvân"¹⁶ adlı eserdir. Metin aynen alınmış ve beyitler üzerinde hiç bir şahsî tasarrufta bulunulmamıştır.

Örnek beyitlerin yanında, bazan da yer yokluğu sebebiyle altında verdiğimiz kısaltmalarda; (K) kasîdeleri, (G) gazelleri, (M) musammatları ve (Kt) kıt'aları göstermekte olup, birinci numaralar şiiri, ikinci numaralar beyit veya kıt'ayı, üçüncü numaralar da sayfayı göstermektedir.

En sona eklediğimiz indeks bölümünde de, yapılması muhtemel mukâyeseli araştırmalara kolaylık olmak üzere, alfabetik olarak, gerekli gördüğümüz unsurların dîvândaki yerleri gösterilmiştir.

16. Dr. Mehmed Çavuşoğlu-M.Ali Tanyeri, Hayretî, Dîvân, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1981.

I. Â Ş İ K

A. Umûmî olarak âşık:

Hayretî divânında, sevgili ve ona âit güzellik unsurlarıyla berâber en çok işlinin unsur, âşık unsurudur. Sevgilinin veyâhut sevgiliye ait güzellik unsurlarından birinin bahis mevzuu olduğu her yerde, hemen hemen âşık ta söz konusu olmaktadır. Divanda, âşık olarak umûmiyetle şâirin kendisini görmekteyiz. "Ben", "Hayretî" gibi kelimelerin kullanılmadığı doğrudan doğruya "âşık" kelimesinin kullanıldığı beyitlerde de, şâir, yine kendisinden söz etmektedir.

Âşık, daha çok maddî güzelliklere bağlıdır; mücerret güzelliğe bağlılığı ise daha azdır. Âşığın mücerret güzelliğe olan temâyülü "Din ve Tasavvuf"la alâkalı olduğundan ve "Hayretî Divânında Din ve Tasavvuf"¹⁷ konulu bir çalışma daha önce yapılmış olduğundan, O'nun bu yönüne sâdece işâret etmekle yetinecek, gerektiği yerlerde ise izahlarda bulunacağız.

Cennet-i vasla tama' itme inen Hayretîyâ

"Âşık-ı sâdık isen ger saña dîdâr yeter (G/46.5.164)

İki cihânı sôfî-i sûret-pereste vir

"Âşıklaruz yeter bize ey Hayretî likâ (G/2.5.134)

gibi beyitler Hayretî'nin tasavvufî cephesini aksettirmesi bakımından örnek olarak gösterilebilir.

Âşığın sevgilisine olan aşkı çok eskidir. "Anâsır-ı erbaa" adı verilen ve kâinâtın esâsını teşkil ettiğine inanı-

17. Mustafa Tatçı, Hayretî Dîvânında Din ve Tasavvuf, Ank.1986, (G.Ü. Sos.Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi)

lan ateş, hava, su ile toprağın bir araya getirildiği beyitte, şâir

Ne âteş ü bâd ü ne âb ü gil idüm cânâ

Sen serv-i hevâ-bahşa ben mâyl idüm cânâ(G/1.1.13) diyerek, temâyülünün "anâsır-ı erbaa"dan önce olduğunu ifâde etmiş olur. Âşığın bu temâyülü sonsuza kadar sürecektir. O, başka bir güzele meyletmesini, küfür mesâbesine koymaktadır:

Senden özge bir büt-i ra'nâya meyl eylesem

Tañrıya iki dimişlerden olayın ey sanem(G/277.1.303)

Sevgiliden gelen her şeyi iyiye yormak, âşığın başlıca özelliklerinden biridir:

Cânuma kaşr-ı iremdür seng-i hârâ-yı elem

Cismüme ey gonca-leb gül-berg-i terdür hâr-ı 'ışk

(K/7.20.17)

Hattâ sevgilinin sövmesi bile kendisine hoş gelir ve bunu bir lütuf, bir şeker sunma olarak telakkî eder:¹⁸

Geçdü yanumdan ağzuma sögdi bir iki yâr

Gûyâ ki biz kulına şeker şundi şehriyâr(K/21.1.61)

Bir beyitte de âşık, sevgili kendisine sövdüğü için "gül" gibi açılıp "güşâde-dil" olmaktadır. Çünkü sövmek şeklin- de de olsa, sevgili âşığa ağız açmıştır ve bu bir lutuftur. Bu lütuf âşığı coşturup heyecânlandırır; sevgili sövmeye baş- layınca, kendisi de sevgiliyi metheden gül gibi bir şiir oku- maya başlar:

Qîn oldı gonca gibi çü düşnâma başladı

Bir şi'r okıdı gül gibi bu tab'-ı hoş-güvâr(K/21.12.61)

Âşığın mahabbet meclisindeki nevâlesi, gam yiyip kan içmektir. Sevgilinin yanına gelmemesine karşılık, kendisini asla terk etmediği için "yâr, döst" olarak nitelendirdiği gam, zevki; içtiği kan da safâsıdır:

Gam yirüz kan içerüz bezm-i mahabbetde müdâm

‘Âşıka zevk ü safâ ise hemân ancak olur(G/57.4.171)

Ancak, sevgilinin dudak şarâbını rakîbe sunması, âşığı rahatsız eder:

Bezm-i safâda bâde-i la'lün eme rakîb

Biz mey yerine kan yudaruz unutma hâ (G/ 14.8.141)

Âşık, sevgiliden gelen cevr ü cefâdan dolayı, hiç bir zaman şikâyet etmez. Bir beyitte şâir "cevr ü cefâ" ile "mihr ü vefâ"yı, "kahır" ile de "lutuf ve ihsân"ı bir tutar;

‘Âşıka cevr ü cefâ mihr ü vefâ

Kahr-ı cânân lutf u ihsân bir olur(G/49.4.166)

"Sâhib-i taklîd" olanın mihr ü vefâdan, buna karşılık "âşık-ı tahkîk" olanın da cevr ü cefâdan haz alacağını söyler:

‘Âşık-ı tahkîk olan cevr ü cefâdan hazz alır

Sâhib-i taklîd olan mihr ü vefâdan hazz alır(G/107.1.202)

Sevgilisine karşı son derece cömerttir ve onun uğrunda cânını bile çekinmeden verir:¹⁹

Câna kalmazam bu gün meydânda aslâ Hak bilür

Rismân-ı kâkül-i dildârımuñ cânbâzıyam(G/273.3.301)

Kendisi varken, sevgilinin başkalarına kılıç çekip kan dökmesine râzı olmaz, gammâz gamzesini de başkalarına salmasını

istememez. Vücûdu, cânı veya gönlü sevgili veya onun gam askeri tarafından talan edilen bir mülk olur;(bkz: âşık-mülk, gönül-mülk, cân-mülk) bu fedâkârlıklara çekinmeden katlanır. Buna karşılık o, alçak gönüllü ve kanâatkârdır. Sevgilinin bir nazarı veya bir merhabâsı âşık için yeterlidir:

'Ayn-ı inâyet ile bâna bir nazar yeter

Maksûd olan vefâ ise uşbu kadar yeter(G/95.1.194)

Uzun bir ayrılık orucundan sonra, sevgilinin bir merhabâsı, onun için vuslat bayramıdır:

Hayretî savm-ı firâk-ı yârdan incinmeyüp

-îd-i vuslatda hemân bir merhabâdan hazz alır

(G/107.5.202)

Sevgilinin yüzü güle, saçları sünbüle, yanağı da lâle-zâra teşbih edildiğinden, güzellik gülzârı olan sevgili, âşığa "evvel bahâr" olur. Ancak, onun soğukluk etmesi, âşığın gündüzünü gece, bahârını da kış yapar:

Dilber şovuklug itdi kış oldu bahârumuz

Gün görmedük şeb oldu dirîgâ nehârumuz(G/128.1.214)

Âşık olan kişinin mesleği, her gün âh etmektir. Beyitte "gün-âh" ve "günâh" kelimeleri arasında cinas ta yapılarak, âhsız geçen bir nefes bile günâh olarak kabûl edilir:

Erbâb-ı 'ışka pîşe hemân her gün âh imiş

Her bir nefes ki âh ile geçmez günâh imiş(G/162.1.234)

Hayretî'ye göre, sevgilinin yanında, yolunda ve uğrun-da ölümü göze alamayan, âşık olmamalıdır. Aşk bir meydândır

ve bu meydâna merd olmayan girmemelidir. Zâten "hâk ile yeksân" olmadıkça da mahabbet pertevinden nasîb alınamaz:

Alımadı pertev-i mihr ü mahabbetden nasîb

Hayretî gibi şu kim hâk ile yeksân olımadı (G/457.5.419)

Aşk bir "top u çevgân" oyunudur. Bu oyunda âşığın başı top olacağından "bî-ser ü pâ" olmayanlar da bu oyunu oynamamalıdır:

İşk meydânında pâdâş olup ehl-i hâl ile

Bî-ser ü pâ olmayanlar top u çevgân oynamaz

(G/136.2.218)

Kaldı ki sevgilinin eşiğinde cânı ve başı terk etmeyenler, aşk davâsında samîmî olmayıp, yalancılardır.

Âşığın cismi "pür-yara"dır. Onu baştan ayağa yaralayan "cevr ü cefâ" oku veya kılıcı, sevgilinin bakış oku ya da kılıcı, mihnet diken, gam kılıcı, gam oku... gibi unsurlardır. Yaralarının şekil ve renk bakımından güle teşbihi ile, vücûdu süslü bir elbise olan "hil'at"a benzer. (Bkz: vücûd-hil'at) Vücuttaki yaralar için "sayısız, hesapsız" ma'nâsında "bî-şümâr" sıfatı kullanılır. Bu yaralar şekil bakımından beneklere, aşk ta ormana benzetilir ve âşık kendisini "peleng" olarak ifâde eder:

Ben bir peleng-i bîşe-i 'ışkam nişân baña

Yetmez mi bu tenümde olan bî-şümâr dâğ (G/169.4.239)

Vücûdu gibi bağı da yaralıdır ve bu yaralarının tedâvisi de mümkün değildir:

Bağrumuñ zahmı oñulmağa ne çâre ey tabîb
 K'âteş-i sûz-ı derûnumdan benüm merhem yanar(G/63.3.174)
 Fakat, âşık bu durumdan -daha önce de söylediğimiz gi-
 bi- şikâyet etmez, sebebini de;

Olmadın pür-yara cismüm tîğ-i cevri-yâr ile
 Olmadum ben 'ışk meydânında yarar ey gönül(G/246.6.285)
 şeklinde açıklar.

Sevgilinin âşığa karşı olan tutumu tuhaftır ve tezatlar-
 la doludur. Onun güzellik unsurlarından dudakları "ilâç bende-
 dir"; gözleri ise hışm ile "cellâdın benim" der.

Leblerüñ lutf ile eydür derdüne em bendedür
 Gözlerüñ hışm ile tırmuş dir ki cellâduñ benem
 (G/285.3.308)

Âşık, bu duruma da katlanır. Katlanamadığı tek şey ay-
 rılıktır. O, ayrılık durumunda, ecelden kendisine yâr olma-
 nı istemekten başka birşey yapamaz:

Ey ecel yâr ol baña yâr oldu çün benden cüdâ
 Ey kefen ben hasta-i 'uryâna gel pirâhen ol
 (G/262.3.294)

Sevgilisinden ayrıldığı için ölümden başka çâre göreme-
 yen âşık, ölürken de râhat değildir. Daha doğrusu sevgiliden
 son bir isteği, temennîsi vardır: O da, yârinin "şeytân" olarak
 nitelendirdiği ağıyâra yâr olmamasıdır:

Temennâ eylerem rûz-ı vedâ ağıyâra yâr olma
 Ben öldüm bâri şeytân almasuñ dînüm imânum(G/299.2.317)

Âşığın yeri devamlı olarak "mihnethâne küncü" ve "belâ hârî"dir, kendini "ayrılık mağarasının sâkini" olarak ifâde eder. Bütün ömrü ayrılık içinde geçer, aynı zamanda da yalnızdır. Tek dostu ve arkadaşı sevgilinin gamıdır.(bkz; gâm-yâr/dôst). Durmadan kanlı gözyaşı döküp âh çeker ve "feryâd u fi-gân" eyler. Böyle perişân olmasının tek sebebi ayrılıktır:

Uğrayup bâd-ı hazân-veş eyledi pejmürde-hâl

Bâğ-ı 'ayşumda komadı tâze bir verd ayrılık(G/185.3.248)

Belâ köşesinde ızdırâp çeken, kanlı gözyaşı döken âh u efgân eyleyen âşık, bu sebeplerden dolayı son derece zayıf bir bünyeye sahiptir. "Gam meydânı"nda vücûdundan sâdece bir tek kemik kalmıştır ve bu kemiğinin de sevgilinin kirpik okuna nişân olmasında bir mahzûr görmez:

Olsam n'ola okuña nişân ey kaşı kemân

Meydân-ı gamda kaldı tenümden bir üstühân(G/364.1.359)

Âşık, kendisini "ez'afu'l-ibâd" "halkın en zayıfı" olarak nitelendirir. O, hâlini arz etmek için, sevgilinin kapısına mektup ile gelmiştir; yani hâlini dil ile anlatacak kadar gücü, kuvveti kalmamıştır:

Geldi kapuña Hayretî-i ez'afu'l-ibâd

Tâ nâme ile arz ide hâlin o nâ-murâd(M/19.V/1-104)

Bir beyitte kendini iskelet olarak nitelendiren âşık, başka bir beyitte de cânının nerede olduğunu bilemeyecek kadar zayıf olarak ifâde eder:

Ey cân tabîbi şöyle za'îfem ki bilmezem

Ben niçe zindeyem yâ benüm cân neremdedür(G/92.3.193)

Âşık kendini başka âşıklarla karşılaştırmaktan da geri kalmaz. Mecnûn ve Ferhâd, kendini mukâyese ettiği iki kahramandır. Bâzan,

Gice gördüm düşde Mecnûnı didi ey Hayretî
Sen benüm ma'nîde şâgirdümsin üstâduñ benem

(G/285.5.308)

beytinde olduğu gibi, Mecnûn'u üstâd, kendisini de onun öğrencisi olarak kabul eder, bâzan da

Yalınuz Ferhâd bilmez fenn-i 'ışkı hâşılı
Tolıdur bâzâr-ı gam üstâdlarla çârşu(G/389.5.375)

beytinde de görüldüğü gibi, kendini Ferhâd ile eş değerde tutar. Bu kadarla da kalmayıp, başka bir beyitte kendisini Ferhâd'ın üstâdı olarak tanıtır:

Beni Ferhâda üstâd itdi 'ışkuñ
Ciger dâğına mu'tâd itdi 'ışkuñ(M/3.IV/4-75)

Hayretî divânında Hristiyanlık dîniyle ilgili kelime ve tabirler yer yer kullanılmaktadır. Dîvân şiiri geleneğinde dünyanın "kilise"ye, güzellerin de "put"a teşbîhi oldukça yaygındır.²⁰ Âşık, sevgilisinin "küfr-i zülf"ünü "rişte-i îmân" olarak kabullenip, "zünnâr" olarak vasıflandırdığı aşkı da beline kuşanarak "papaz"a benzediğini söyler:

Küfr-i zülfüñ rişte-i îmâmum olmuşdur benüm
Deyr-i gamda kuşanaldan bilüme zünnâr-ı 'ışk(K/7.16.16)

Aşk, belâlı bir yoldur. Âşık, bu belâlara katlanmalıdır. "ser-menzil-i maksûd" çok uzak bir yerdedir ve buraya

ulaşmak için "belâ vâdisi"nden geçmek gerekmektedir. O, sevgiliye karşı "ok" gibi doğru ve de "kılıç" gibi saf bir derûna (gönül) sâhip olduğu için, ayağı kırık ta olsa, "maksûd menzili"ne doğru yürümeye devâm edecektir:

Âh kim ser-menzil-i maksûd uzak ben pâ-şikest

Bir belâ vâdîsine düşdüm gezer tenhâ şikest(G/21.1.146)

Âşık, sevgiliye karşı son derece samîmîdir. Cân u gönül-den onun kulu, kölesi, hizmetçisi; hattâ köpeğidir. Pek çok beyitte, sevgiliden veya onun mahallesinden hiç ayrılmayacaktır:

Tañ mı bir gün bende-i makbûlün olsa Hayretî

Ehl-i diller görmemişdür devleti erden cüdâ(G/4.7.135)

Ayrılık, âşık için ölümdür. Bu yüzden ölünce de rûhunun makâmı "arş-ı a'lâ"dan daha yüce olacaktır, çünkü aşk şehididir. Ulu kişilerin mezârında kandil yakılması bir gelenektir. Âşık, bu gelenekten hareketle, şehitliğine bir delîl olmak üzere, cânının bir kandil olarak mezarında yanıp asılı kalmasını istemektedir:

Şehîd-i tîğ-ı 'ışk olduğuma rûşen delîl olsun

Asılsun meşhedümde haşra dek kandil-i cân yansun

(G/339.4.343)

Âşığın mücâdele içinde olduğu kişi rakîptir. "Karga, it, kâfir" gibi vasıflarla isimlendirilen rakîp, âşığın sevgiliye ulaşamamasındaki en etkili âmildir. Bu yüzden de âşık, rakîbi öldürmeyi, kendisi için bir mecbûrîyet olarak telakkî

eder:

İt gibi öldürmez isen ger rakib-i kâfiri

Dime hiç ey Hayretî meydân da ben de gâziyem

(G/273.5.301)

Âşık için kullanılan teşbih ve mecazlara geçmeden önce, dîvânda âşığın vasfı olarak kullanılan kelimeleri şöyle tespit edebiliriz: Bî-nevâ, lâl, hâk ile yeksân, kara günlü, bî-gâne, dil-dâde, dil-efgân, perîşân, perîşân-hâl, perîşân-rüz-gâr, rüsvâ-yı âm, bî-çâre, bî-cân, ehl-i ışk, za'îf, ez'a-fü'l-ibâd, ber-dâr, pâ-şikest, şehîd, cân-baz, ferd, ûd, rind-i şâhidbâz, teşne dil, dil-teşne, teşne, nâçâr, bî-dermân, sersem, ser-gerdân, pejmürde, bî-ser ü sâ mân, sâdık, âşık-ı sâdık, dâne, nâ-tüvân, dertli, müstmend, zâr, destân, efsâne, güstâh, revzen, gubâr, mahrûm, hevâdar, giriftâr, bir avuç kemik, mecrûh, zebûn, belâ-keş, mehcûr, ma'zûl, sâyim-i hicrân, altın kalpli, virâne, sâfî-dil, siyehkâr, göynüklü, sûzân ü giryân, giryân, dîger-gûn, magbûn, âvâre, nekbetî, sad-pâre, kara toprak, kara yer, kara yazılı, ayn-ı melâl, pâymâl, ser-nigûn, ihtiyâr, cigeri hûn, vâlih, hayrân, mahzûn, günehkâr, gümrâh, zevalli, âşüfte, gamgîn, bağı başlu, gözi yaşlu, bî-kâr, nâlân, güşâde-dil, hoş-güvâr, du'acı, zelîl ü hâr, hem-râh, bî-kîl ü bî-kâl, dellâl, bî-cism, hâkister, gam-nâk, sîne-çâk, nâ-murâd, mest, harâb, fârigu'l-bâl, ehl-i bezm, âşinâ, bî-günâh, erbâb-ı vefâ, üstâd, bâd-ı sabâ, gamîn, düşmüş.

Sayı bakımından bir hayli fazla olan bu kelimeler, âşık için baştan beri söylediklerimizi te'yid etmektedir. Sâdece bu sıfatları göz önünde bulundurmak bile, bize, âşığın hem fizyolojik hem de psikolojik durumu hakkında bilgi verebilir.

Âşık için sıfat olarak kullanılan kelimelerin tespiti-nden sonra, âşık için kullanılan teşbih ve mecazlarla bunların tahlîline geçebiliriz.

B. Âşık için kullanılan teşbîh ve mecâzlar:

a) Bülbül(-i nâlân), hezâr, 'andelîb, murg-ı hoş-elhân:

Hayretî divânında, âşık için kullanılan teşbîh ve mecazlar arasında en sık geçen unsur, bülbüldür. Bu kuş, âşığı ifâde etmek için kullanılan diğer kuşların tamamından dahi kat kat fazladır. Bülbülün âşık için müşebbehünbih olması, birkaç bakımdandır. Umûmî olarak sevgilinin, güzelliğinin, yüzünün veya yanağının güle, sevgilinin bulunduğu yerin de gül bahçesine teşbîhi ile âşık ta bülbül olmaktadır.²¹ Bülbül, gülün veya gül bahçesinin vazgeçilmez bir unsuru olarak ele alınır. Gül, bülbülsüz olamayacağına göre, sevgilinin, âşığı yanından uzaklaştırması normal bir hareket değildir ve tabîî olarak âşık bu durumdan şikâyet eder:

Ey yüzi gül niçe bir ben bülbülün

Yiri sensüz ola hâr-ı intizâr(G/70.8.179)

Bu gül yüzlü sevgililerin töresi, âşıklarının yüzüne gülme-tir. Âşığı kendinden geçiren, aklını başından alan, onu

21.Dr. M. Nejat Sefercioğlu, a.g.e., sh:429;

Dr. M. Çavuşoğlu, a.g.e., sh:200

dert ve belâya, ızdırâba.... gark eden bir gülüştür bu:

Bülbülinün yüzine gülmek imiş

Dâyınâ verd-i terlerün töresi (G/486.3.438)

Bu "yüze gülmek" kısa sürer. Âşığ, kendisine bağlamıştır ve zor günler bülbülün ufkundadır:

Baňa ey dil yine ol dildâr incinmiş gibi

Bülbüline ol yüzi gülzâr incinmiş gibi (G/466.1.424)

Sevgilinin incinmesinde, âşığın hiçbir kabahati yoktur. Çünkü o, sevgilinin "cân u gönülden" kulu, kölesi, hizmetçisidir. Fakat sevgilinin adeti âşığ, ağlatmak, inletmek ve perîşân etmektir:

Gül şen ol gülşen-i hüsn içre ey gülzâr-ı cân

Bülbül-i nâlânıñam kan ağlayayın ben revân(K/15.20.48)

Sevgili sohbet gülşeninde gül gibi gülerken, âşık, mihnet dikenini kendisine yuva yapan bir bülbül durumundadır:²²

Gül gibi sen gülşen-i sohbetde handân ol yüri

Baňa bülbül gibi hâr-ı miñnet olsun âşiyân(K/15.21.48)

Bülbülün en bâriz özelliği, sesinin çok güzel olması ve çok güzel ötmesidir. Fakat, bu özelliğini her yerde gösteremez. Sanatını hakkıyla icrâ edebilmek için güle veya gül bahçesine ihtiyâcı vardır. Aksi takdirde, tatlı öteceğine, acı acı âh u efgân eyler:

Figân it Hayretî dâyim çü bülbül

Kanı ol yüzi gülzârum görünmez (G/149. 5. 226)

Bülbül, nasıl ki gülü veya gülzârı arıyorsa, âşık ta sevgiliyi ve onun bulunduğu yeri arar:

Kûhsâra seyre girdüğün işitdi gâlibâ

Taglara düşdi gülşeni terk eyledi hezâr (G/84.8.188)

Âşık-bülbül münâsebeti, âşığın sevgilinin gül yüzünü methetmesi şeklinde de söz konusu edilir. Âşık; güzellik gülşininde, sevgilinin gül yanaklarının methi için ağız açmıştır. Bu övgü o kadar güzeldir ki,

Cân kulağıyla dinlese gül yaraşur şehâ

Bülbül gibi bu matla'a açdukça ben dehen(K/20.14.60) beytinde görüldüğü gibi, gül bile cân kulağıyla dinlese yaraşır. Şâir, böylece hem âşık hem de şâir olarak kendi kendini de övmüş bulunmaktadır. Âşığın böyle güzel methiyeler söyleyen bir bülbül olmasının sebebi, sevgilinin gül yüzünün şevkidir.

Gül yüzi şevki ile bülbül-i gûyâ olalum(M/24.II/2-111)

Gonca gibi güzeller, taraf taraf salınmaya başlayınca, bülbül de taze taze gazeller okumaya başlar:

Salınduğınca gonca güzeller taraf taraf

Okur hezâr tâze gazeller taraf taraf (G/176.1.242)

Gazeller bitmiş olmalı ki, sıra masalları okumaya gelir. Fakat bülbüller, masalları okudukça, sevgilinin nergis gözü kendiliğinden kapanıp uykuya dalar:

Bî-ihtiyâr hâba varur nergisün gözi

Bülbüller okudukça meseller taraf taraf(G/176.2.242)

Bir beyitte de âşık, sevgiliye, kendisini kûyunun gü-

listânından reddetmemesini hatırlatır ve yine övünür:

Hayretîyi kılma red kim gülistân-ı kûyûna

Ancalayın bülbül-i bâğ-ı belâgat gec gelür(G/85.5.189)

Âşık-bülbül münâsebetinin başka bir cephesi de, rakîbin kargaya benzetilmesidir.²³ Rakîbin kargaya teşbîhi de hem şekil çirkinliğinden ve hem de sesinin çok çirkin oluşundan kaynaklanır. Karganın gül bahçesinde işi yoktur, dolayısıyla sevgiliden uzak durmalıdır. Bülbül için karga ile birarada bulunmak nasıl katlanılması zor bir şey ise, âşık için de rakîb ile birarada bulunmak, o derece tahammül edilmez bir durumdur:

Olımaz hem-dem rakîbe Hayretî

Hem-nefes olur mı bülbül zâğ ile (G/413.5.390)

Tasavvufî ma'nâda aşk gül bahçesine teşbih edilince, ham sôfî veya zâhid kargaya, âşık ta yine bülbüle benzetilir. Gülzâr, kargaların değil, bülbüllerin yeridir:

Zâğlar yiri degildür sôfiyâ gülzâr-ı 'ışk

Hayretî tek murg-ı gûyâ olmayan hiç gelmesün

(G/372.5.365)

Zâhidâ olma yakın 'âşıka dūr ol öte dur

Zâğlar bülbül-i 'ışkū olımaz hem-nefesi(G/441.4.408)

Yine tasavvufî ma'nâda âşık, "gülşen-i râz" içre "esrâr-ı hakâyık" söyleyen bir bülbül olur:

Gülşen-i râz içre esrâr-ı hakâyık söylerüz

Şimdilik ey Hayretî murg-ı hōş-elhânlar bizüz

(G/137.5.219)

Bir beyitte rakipler dikene, âşık ta yine bûlbûle benzetilir. Tabiî ki gül sevgilidir. Sevgili âşığına yâr olmuş, gül ile bûlbûl sohbe başlamıştır:

Yâr ile yâr oldu yâr ağıâra söylen gelmesün
Bûlbûl ü gül sohbetidür hâra söylen gelmesün

(G/ 368.1.361)

Ancak, durum bunun tam aksi istikâmetinde gelişir. Bûlbûlün yuvası diken, karganın yuvası ise bahâr olur:

Bûlbûlün âşiyânın itdi diken

Karganın yuvasın bahâr itdi.(G/479.3.433)

Bûlbûller, belâ dikenlerinde mübtelâ olurken, kargalar safâ meclisinde taraf taraf yer edinirler;

Bûlbûller oldu hâr-ı belâlarda mübtelâ

Bezm-i şafâda: zâğ u zâğanlar taraf taraf(G/177.3.243)
hattâ karga gülden yatak, goncadan da koltuk edinmiş bir hâlde, geniş yerde râhat râhat yatarken, bûlbûl hasret ile dike-
ne yaslanır:

İdinmiş zâğ gülden bister ü ter goncadan bâlîn

Yatur geñ yirde bûlbûl hasret ile hâra yaşdanmış

(G/155.2.230)

Ses güzelliğine sahip olan tek kuş, bûlbûl değildir; sesi güzel olan başka kuşlar da vardır. Bunlardan birisi de tûtîdir. Fakat en güzel ses, bûlbûldedir. Düşmanların birer tûtî olarak farzedilmesine karşılık, kendisini bûlbûle benzettir ve üstün gösterir:

Kamu a'dâ tütalum tûtî-i gûyâlar imiş

Gül gibi biz de birer bülbül-i şîrîn-suhenüz (G/126.2.213)

(G/126.2.213)

Sevgilinin eşiği gül bahçesidir. Gül bahçesi ise bülbülün nâlesi ve akarsu ile güzeldir. Sevgilinin gül bahçesine benzetilen eşiğinin güzellik kazanması ise, bülbüle benzeyen âşığın nâlesi ile akarsuya benzeyen göz yaşlarına bağlıdır:

İşigünde ko beni nâlân u giryân olayın

'Andelîb u cûybâr ile güzeldür lâlezâr (K/16.27.52)

b) Tûtî(tûtî-i şekker-hâ, tûtî-i gûyâ, tûtî-i şîrîn-makâl)

Tûtî, âşık için bir teşbih unsuru olarak çok az kullanılmaktadır. Kullanılışı, bülbüle yakın olmakla birlikte, biraz farklılık arz etmektedir. Tûtî'nin bir özelliği, şirin sözlü olmasıdır. Bu yönüyle tûtî, sevgiliyi öven ve sevgili için şiirler söyleyen âşığa, teşbih unsuru olur. Sevgilinin dudaklarının tatlılığı bakımından şekere benzetilmesiyle, âşık ta "eş'âr-ı rengîn" söyleyen bir "tûtî-i şekker-hâ" olur:

Leble-i vâfında bu eş'âr-ı rengînüñ görüp

Hayretî kimdür saña tûtî-i şekker-hâ dimez (G/135.5.218)

Sevgilinin sözleri de şekere benzetilir ve o, bu şekerlerinden âşığına sunar. Tûtînin eğitiminde şeker kullanılması, yani tûtîye şeker verilmesi²⁴ noktasından hareketle de âşık-tûtî münâsebeti kurulmuş olur:

Sözlerün şekerlerinden şunduñ ey şîrîn-suḥān

Hayretîyi yine bir tûtî-i gûyâ eyledün (G/212.5.265)

Tûtînin eğitilmesinde şekerle birlikte ayna da kullanılır; sevgilinin cemâlinin nûru da aynaya teşbih edilir. Âşık ise, sevgiliden, cemâlinin nûrunu gösterip, kendisini "şîrîn-makâl" bir tûtî kılmasını ister:

Gösterüp câna cemâlün nûrını âyîne-vâr

Hayretîyi kıl yine bir tûtî-i şîrîn-makâl(G/249.5.286)

Ayrıca tûtî, kafes içinde bulundurulur. Gamin kafese teşbihi ve âşığın da gamdan kurtulamamasından dolayı, yine âşık tûtîye benzetilmiş olur:

Bezm-i şâdîde sürer el yüze şükr idüp mekes

'Andelîbün yiri miḥnet ḥârî tûtînün kafes(M/6.IV/2-81)

c) Şehbâz:

İki beyitte geçen şehbâz hayâli, âşığın kendisini rakiplerle mukâyese ederken kullandığı bir teşbih unsurudur.

Sevgilinin hümâya, rakîbin de kargaya teşbihi ile âşık, şehbâz olur; sevgiliye de "şâhbâz gurâb ile bir midir?" diye sorar:

Tab'um ki şâhbâz-ı ma'ârif-şikârdur

Hey devletüm hümâsı gurâb ile bir midir(G/48.3.165)

O, sevgilinin vuslat sofrasında, bir mekes kadar kıymetinin bulunmadığından şikâyet ederek; kendisinin, muhabbet evcinin şehbâzı olduğunu da ilâve eder:

Bir mekesce kadrüm olsa ḥân-ı vaslunda n'ola

Ben de ḥâlümce mahabbet evciniñ şehbâzıyam(G/273.3.301)

ç) Çınâr, gül, diken, benefşe, nergis:

Çınarın yaprakları açık bir ele benzer; âşık ta el açıp duâ eden bir çınara teşbih edilir. Göz yaşlarının suya teşbihi de, âşık-çınar münâsebetinde yardımcı bir unsur olur:

Geh döküp göz yaşların âh idelüm sular gibi

Geh duâlar eyleyelüm el açup hem-çün çınâr(K/9-82-28)

Demdür ki Hayretî el açuban çınâr-vâr

Tâ rûz-ı haşr olunca idevüz du'â-yı 'îd(K/13.40.42)

beytinden de anlaşılacağı gibi, bu duânın kıyâmet gününe kadar devam edeceği ifâde edilir.

Âşığın gül olması da; gönlünün açılması, "güşâde-dil" olması bakımındandır. "Güşâde-dil" olmasının sebebi de, sevgilinin, gonca gibi ağzını açıp kendisine sövmesidir:

Gül gibi açılup yine oldum güşâde-dil

Sögmekle baña çünki dehân açdı gonca-vâr(K/21.6.61)

Âşık-gül münâsebeti, âşığı yaralaması bakımından hicrânın dikene benzetilmesi ile de kurulur ve âşık, dâmeninin gül gibi hicrân dikeniyile dolu olmamasını ister:

Dem mi var kim gonca-veş bağrum tolu kan olmaya

Gül gibi ya dâmenüm pür-hâr-ı hicrân olmaya(M/5-II/1-78)

Âşığın yaban gülü "gül-i nesteren" ve diken olması ise şu şekilde görülür:

Döstum gerçi ki düşmen gözine biz dikenüz

Başlar üzre yir olur ki gül-i nesterenüz

(G/126.1.213)

Âşığın benefşeye teşbihi, şekil benzerliğinden dolayıdır. Benefşenin zayıflığı ve boyunun kısalığıyla ayaklar altında bulunması gibi özellikleri, âşıқта da bulunan özelliklerdir. Yine benefşenin boynu bükük olur, âşığın boynunu da gam bükümüştür. Sevgilinin güle teşbihi ile âşık ta, boynunu eğip gülü bekleyen bir menekşe olur:

Boynın egmiş gûşe-i gülşende olmuş muntazır

Gül gele diyü benefşe 'âşık-ı âşüfte-vâr(K/16.7.50)

Âşık-benefşe münâsebeti renk bakımından da söz konusu olur. Âşık, dövünmesi ve -tevriyeli olarak- rûzgârın sillesi- ni çok yemiş olması bakımından, kendini mor menekşeye benzetir:

Gömgök oldu yine ruhsâr-ı benefşe gâlibâ

Bencileyin çok yimişdür sillehâ-yı rûzgâr(K/12.19.37)

Sünbül hayâli de perîşânlık ve miskinlik bakımlarından kullanılır:

Perîşândur kara zülfünden ayru

Bu miskîn sünbülün yokdur karârı (G/454.2.417)

d) Pervâne, şem':

Pervâne, eskilerce âşık olarak bilinen ve tanınan bir böcektir.²⁵ Âşığın pervâne oluşu, sevgilinin yanağının veya yüzünün muma ya da çerâğa teşbihine dayanır. Sevgilinin yüzü, yanağı veya güzelliği muma teşbih edilince, âşık ta bu mum etrâfında dönen ve kendini yakan pervâneye benzetilmiş olur:

Yanayın pervâneler gibi cemâlün şem'ine

Bezm-i şâdî içre ol sen bir çerâğ-ı şu'ledâr(K/16.35.53)

55)

Aşkın âteşe teşbîhi ve âşığın yakması da, âşık-pervâne münâsebetinin kurulmasını sağlar. Pervâneyi yakan mum değil, aslında aşk âteşidir:

Her gice 'ışk âteşidür böyle odlar kalkıdan

Sanma kim pervâneyi şem'-i şebistân oynadur

(G/117.2.208)

Hız. İbrâhim kıssasına da telmîh yapılan bir beyitte, âşık, sevgilinin yanağının şem'ine pervâne olduğu için, aşk âteşinin gül bahçesi olduğunu ifâde eder:

Halîlüm gülşen oldu nâr-ı 'ışkuñ

Ruhun şem'ine çün pervâne oldum (G/326.5.334)

Muhabbet mihnet âteşidir. Buraya, ancak pervâne gibi cânâ kıyanlar, ya'ni gerçek âşıklar gelmelidir:

Maḥabbet didüğün ey Ḥayretî bir nâr-ı mihnetdür

Bu gün gelsün berü pervâne-veş cânâ kıyan yansun

(G/339.5.343)

Âşık, kendini pervâne ile mukâyese etmekten de geri kalmaz. Pervâne "bâl ü per", yani kanat, âşık ise "cân" yakmaktadır:

Yanmada yanumda uçurma inen pervâneyi

Ḥayretî cân yandurur cânâ ol ancak ten yakar

(G/64.5.175)

Hattâ pervâne, şem' ile tutuşmayı dahi âşıktan öğrenir:

Şem' ile tutuşmağı pervâne benden öğrenür

Yanmağı göynüklüler gerçi ki andan öğrenür(G/77.1.184)

Âşığın mum olması da, yine yanması dolayısıyladır. Âşkın âteşe teşbihi ile, âşık ta, sabaha kadar yanan mum(gece mumu) olur:

Birbirümüzle belâ bezminde her şeb subha dek

'Işk odından yanıcı şem'-i şebistânlar bizüz

(G/137.2.219)

Bir beyitte de âşık; ayrılığın başında odlar yaktığı ve göz yaşını da "seyl-i revân" eylediği kişi olur ki, bu, tam bir mum tasvîridir:

Gâh olur kim şem' gibi başuma odlar yakar

Gâh olur kim yaşımı seyl-i revân eyler firâk

(G/183.2.247)

Çeşitli sebeplerden dolayı, âşığın vücûdu zayıflamış ve sararmıştır, mumun rengi de sarıdır.²⁶ Renk benzerliğiyle birlikte, yanan mumun eriyip dökülen damlalarının göz yaşına teşbihi de, âşık-mum münâsebetinin kurulmasına yardımcı olur:

Şem'-i bezm-ârâ gibi sûzân u giryân eyledün

(M/4-III/2-77)

e) Dôlâb-ney:

Dolap hayâli, âşığın inlemesi, dönmesi, döne döne inlemesi, döne döne göz yaşı dökmesi, feryâd u figân edip göz yaşı

21

26. Doç.Dr. Hârun Tolasa, Şeyhülislâm Bahâyî Efendi Divanından Seçmeler, 1001 Temel Eser, İstanbul 1979, sh:278.

dökmesi... gibi sebeplerle söz konusu edilir. Dolap gibi göz yaşı dökmesine sebep olarak ta cevır gösterilir:

Cevır eliyle beni zâr ideli dôlâb gibi

Gözlerüm yaşı revân oldu akar âb gibi (G/456.1.418)

Âşığın ney oluşu ise, inlemesi bakımındandır. Eller gül gibi gülerken, âşık bülbül gibi ağlamakta ve de ney gibi nâlân olmaktadır:

Dôstum lâyıķ mıdur ney gibi ben nâlân olam

El güle gül gibi ben bülbül gibi giryân olam

(G/329.1.336)

f) Kurbân, karınca(mûr-ı nâçiz, mûr-ı za'îf), balık (mâhî), mürde:

Âşık birkaç beyitte, sevgiliye olan bağlılığını ifâde etmek için, güzel bir cinâsın da yapıldığı şu beyitte olduğu gibi "kul" ve "kurbân" kelimelerini kullanır:

Dile öldür dile aş lâ dimem yok

Kuluñ kurbânunam âslâ efendi (G/448.4.432)

Sevgilinin mahallinin Kâbe'ye teşbîhi ile âşık ta kurbân olan bir koça benzetilmiş olur. Kaş-hilâl münâsebeti de, âşık-kurbân münâsebetine yardımcı olan bir unsurdur. Âşığın maksadı kurbân olmaktır :

Ey hilâl-ebrû murâd-ı 'îdiñe irişmedi

Kâbe-i kûyunda şol 'âşık ki kurbân olmadı (G/457.4.419)

Vuslatın bayrama benzetilmesi ve bayramda da kurban kesilmesi, âşığın kurban olmak istemesine sebep olur. Böylece,

vuslat bayramına kavuşmuş olacaktır. Fakat bu bayrama, âşık yerine rakip kavuşur:

İre 'îd-i vaşla her kurbâna lââyık olmayan
Hayretî geñ yirde ben kurbân olam lââyık mıdur
(G/80.5.185)

Kâ'be-i vaşlun şafâsını süre bî-dîn rakîb
Hayretî tek tekye-i mihnetde ben kurbân olam
(G/329.5.336)

Tasavvufî ma'nâda da "ışk-ı pâk"ın gönül mülkünün pâdi-
şâhına teşbîhi ile, âşık bağıllılığını ifâde etmek üzere kurban
kelimesini kullanır:²⁷

Kulıyuz kurbânıyuz ey Hayretî
Mülk-i dilde pâdişâhdur 'ışk-ı pâk(G/195.5.255)

Âşık-karınca münâsebetinin kurulmasında, âşığın zayıf-
lığı ve hakîrliği söz konusu olmaktadır. Hz. Süleymân kıssa-
sına da telmihte bulunularak, sevgili Süleymân'a, âşık ta ka-
rincaya teşbîh edilir:

Ben karıncayam ne mikdârüm ola kim serverâ
Âsâf-ı sultân Süleymân vasfına açam dehen(K/15.36.49)

Ehrimenler sözine uydı meger ey Hayretî
İltifât itmez bu ben mûra Süleymânım (G/289.5.311)²⁸

Âşık bir karınca da olsa, fazla hor ve hakîr görülmesi
doğru değildir. Sevgili Hz. Süleymân gibi âdil olup, kendisi-
ne nazar etmelidir:

27. Bkz: Aşk-sultân

28. İltifat:"Dönüp bakma" Prof.Dr. A.Nihad Tarlan, Fuzûlî Dî-
vânı Şerhi, C:III, sh:3

Pâymâl eyleme ben mûr-ı za'îfe nazar it
 'Âdil ol pâdişehüm Şâh Süleymân-şekil(G/253.5.289)
 'Âr itme gedâdan bu cihândur dem olur kim
 Hem-sohbet olur mûr Süleymâna begüm hey(G/474.5.430)
 Nâçiz karıncanın sohbetinden, cân ve gönül mülküne hük-
 medip Süleymân olmayan bir tat alamaz:

Sohbetinden mûr-ı nâçizûn ne hazz itsün şehâ
 Cân u dil mülkine hükm idüp Süleymân olmayan

(G/365.5.360)

Balığın âşık için teşbih unsuru olması,göz yaşının de-
 nize, sayısız-hesapsız yaralarının da pula benzetilmesine da-
 yanır: 29

Bir mâhiyem gözüüm yaşı bahrinde gûiyâ
 Pullar durur tenümdeki bu bî-şümâr dâğ(G/170.3.239)
 Sevgilinin güzelliğinin , sonsuzluk ve parlaklık bakı-
 mından denize benzetilmesiyle de, sevgiliden ayrı olan âşık,
 dalganın ummândan ayırıp karaya vurduğu bir mâhî olarak ifâde
 edilir:

Muâdarip-hâlem bir ehl-i dilden ayırdı felek
 Döndüm ol mâhiye kim mevc itdi 'ummândan cüdâ

(G/8.4.238)

Sevgilinin, mucizesi ölüleri diriltmek olan Hz. İsâ'ya
 teşbihi ile de âşık, sevgilinin bir sözü veya bir nefesi ile
 canlanan, dirilen bir mürde olarak düşünülür:

29. Bkz: Yara-pul

Mürde idüm bir ağız söz birle ihyâ eyledün

Hey ne sâhirsın ki i'câz-ı Mesîhâ eyledün(G/212.1.265)

g) Garîb, üftâde, miskîn, bende, kul, dervîş, fakîr, gedâ, sultân, abdâl, esîr, aç, muhtâç, öksüz, Kanber:

Hayretî divânında, garib kelimesi daha çok sıfat olarak kullanılmaktadır. Âşık, memleketinden ayrılıp sevgilisinin kapısına gelen bir gariptir. Ne var ki, sevgilisi tarafından kapıdan sürülmekle karşı karşıyadır:

Garîbem sürme kahr ile kapundan

Ne var bir bûlbülem gülşende olsam(G/281.4.306)

Âşık, bir beyitte de sevgilisini kaybettiği için, sabır ve kararî elden çıkaran bir garip olarak görülür:

Ey Hayretî çıkardum şabr u kararî elden

Gûyâ ki bir garîbem yârâncuğum yitürdüm(G/316.5.327)

Âşığın üftâde oluşu ise, sevgiliye olan düşkünlüğünden ve bağlılığından dolayıdır. Sevgilinin avcıya, zülfünün de tuzaga teşbîhi neticesinde âşık, tuzaga yakalanmış bir üftâde olmaktadır:

Dâm-ı zülfine giriftâr olduğum gördi didi

Ey fütâde gamdan âzâd ol ki sayyâduñ benem

(G/ 285.4.308)

Âşığın rakip karşısındaki durumunu ifâde etmek için de üftâde kelimesine başvurulur:

Uyur râhatla düşmân zânû-yı dildâra yaşdanmış

Düşüp üftâdeler yollarda seng-i hâra yaşdanmış

(G/155.1.230)

Miskin hayâli bir beyitte "bî-dîn" olan sevgilinin merhemeti için kullanılır. Âşık; gamgîn, âşüfte ve miskin yürürse, sevgili hâlini görüp merhâmet edebilir:

Müdâm ey Hayretî miskîn yûri âşüfte vü gamgîn
Görüp ahvâlün ol bî-dîn terahhüm eyleye şâyed
(G/41.5.161)

Bu hayâl, daha çok âşığın uyusukluğunu ifâde etmek için kullanılır:

Ko huzûrum var olayın derd-i 'ışk-ı yâr ile
Ey tabîb incitme ben miskîni hâbum var benüm
(G/295.4.314)

O, gam bucaklarından kendisini kurtaramayan, sevgilinin derdinin, kendi derdine dermân olmasıyla buralardan kurtulan bir miskindir.

Öldi idi gam bucaklarında miskîn Hayretî
Derd-i dilber irişüp derdine dermân olmasa(G/412.5.390)
Şekil benzerliğinden hareketle, sevgilinin ağzı mîm, zülfü cîm, kaşı da nûndur. Âşık ta , sevgilinin bir hîle ile mecnûn ettiği bir miskindir:

Ey dehânı mîm ü zülfi cîm ü kaşı nûn olan
Yine bir nakş ile ben miskîni mecnûn eyledün
(G/159.2.257)

Kul, köle, bende, çâker, abd, hizmetkâr gerek nitelik ve gerekse nicelik bakımından çok sık olarak geçen teşbih unsurlarıdır. Bu unsurlar yalın olarak ta, terkip hâlinde de

kullanılırlar. Bende-i dîrîne, kadîmî bende... gibi.

Sevgilinin veya aşkın sultân, pâdişâh olarak düşünülmesi, âşık-kul,köle... münâsebetine sebebiyet teşkil eder. Şâir bir beyitte neyin kulu olduğunu, çok güzel bir şekilde ifâde etmektedir. O, sevgilide sonradan ortaya çıkmış güzelliğın değil, pâk yüzünde mevcûd olan eski câzibenin kuludur:

Hüsn-i hâdis kulıyuz sanma bizi sultânım

Vech-i pâkünde olan ân-ı kadîmün kulıyuz(G/138.4.220)

Sevgilinin kapısında kul olmak, âşık için ideal bir duygudur. Sevgiliden "âmîler" gibi görülmeyip, "abd-i hâs" olarak kabul edilerek, "bende-i makbûl" olmak ister:

‘Abdî şâhum hizmetünde ‘abd-i hâs eyle beni

Bendenem lâıyk degüldür görme ‘âmîler gibi

(G/445.2.411)

O, sevgilinin emir kılincına boyun vermiş, yani her şeyiyle sevgiliye teslim olmuş bir köledir. Sevgili ile arasında tuz-ekmek vardır ve bu yüzden de unutulmayıp hatırlanmasını ister. Sevgilinin eşiğinde kul olmayı "devlet-i sermed" olarak ifâde eder. Kul olduğu için de, sevgiliden himmet, himâyet, bayramlık, ihsân bekler! Sevgilinin bir görünmesi, âşığa nazar etmesi, hattâ "bendem" demesi, âşık için bir lutuftur ve onu gamdan kurtarıp sultân yapması için yeterlidir:

Yine ben dervîşe bendem didün ihsân eyledün

Gamdan âzâd eyleyüb başına sultân eyledün(G/203.1.260)

Fakat kul da olsa bir insândır ve sevgilinin lutfuyla, yüz vermesiyle küstâhlaşır:

Kendü lutfından idüpdür beni dilber güstâh

Yüz virüp ben kulına kıldı o server güstâh (G/35.1.156)

Şâhın kuluna vazîfe vermesi de, âşık-kul münâsebetinin kurulmasına sebep olan başka bir husustur. Böylece âşık, vazîfe alırken de olsa sevgiliyi görmüş olacaktır ki, bu, âşık için bir lutuftur. Yine âşık, sevgiliyi görmek ve onunla birlikte olmak için, gölge gibi sürünen bir "ednâ bende" olmak ister:

Sürinüp sâye-veş yanınca her gün

Bir ednâ bende-i efgende olsam (G/281.3.306)

Âşık-köle münâsebetinin bir diğer sebebi de, kölelerin kulağına küpe takmasıdır. Bu çerçevede âşık, şehsüvâr olan sevgilinin atının nalının her izini secdegâh bilen, kulağı küpeli "halkabe-gûş" olan bir kul olmaktadır:

Bir şehsüvâra halka-be-gûşam ki atının

Her bir nişân-ı na'li birer secdegâh imiş (G/162.4.234)

Âşığın sevgilisinden ayıran, kendisindeki benlik duygusudur. Farkında olmadan da bu benlik duygusu neş'et eder ve âşığın zor durumda bırakır:

Benlik imiş ayıran ben bendeyi mahbûbdan

Ey dirîgâ bilmedüm arada nâşî var imiş (G/156.4.231)

Bu ve benzeri sebeplerle, âşığın, aşk yolunda pek çok yolsuzluğu bulunmaktadır ve sevgili ne yaparsa yapsın haklıdır:

Râh-ı 'ışkunda inen çokdur benüm yolsuzluğum
 Her ne kılsañ ben kula vardur şehâ yolũ senũ
 (G/228.3.274)

Sevgili gibi, bizzat aşkın da sultân, pâdişâh olarak düşünülmesi, âşık-kul münâsebetinin bir başka cephesini teşkîl eder. Âşık, kendisini "bûs u kinâr"ın değil de, aşkın kulu olarak tanıtır:

Pâkdür 'ıŝkıımız aħbâb miyânında bu gün
 Şânemâ sanma ki biz bûs u kinârın kulıyuz(G/139.3.220)
 Zâten, sevgiliyi güzellik mülkü içinde server ve serdâr yaratan(Allah) âşığ ı da aşk şâhına kul kılmıştır:

Şâh-ı 'ışka ol efendi ki beni kılmış kul
 Mülk-i hüsn içre seni server ü serdâr yaratmış
 (G/163.5.235)

Aşk sultân ı, âşığ ı kendisine kul-köle edinince, onu gam bendinden kurtarıp âzâd etmiş olur. Güçsüz, kuvvetsiz, zayıf bir kimsenin korunmak için güçlü kuvvetli kişilerin yanına sığınmaları gibi, âşık ta aşk sultânına köle olunca râhata kavuşur:

Üstüme gam gelmez oldu olalı 'ışka esîr
 Çünkü sultân kulıyam kimden ne derdüm var benüm
 (G/296.2.315)

Âşık, bir kaç yerde de sevgiliye olan bağıllığını ifâde etmek için, sevgilinin kendisine olduğu gibi, kuluna da kul, köle olduğunu söyler. Kulunun kulluğu ile dahi âleme sultân

olacağı kanaatindedir:

Kulına kul oluban 'âleme sultân olalum(M/24-III/2-111)

Bunlara ilâve olarak âşık, bir beyitte de zâhide hitâben, "hâce-i dehr" olsa da kendisine baş eğmeyeceğini; çünkü, aşk esîri olan "âşık-ı zârun" kulu olduğunu söyler:

Saña baş eğmeyevüz hâce-i dehr olsañ eger

'Işk esîri olan ol 'âşık-ı zârun kulıyuz(G/139.2.220)

Âşık için sultân, pâdişâh, mâlik, şâh, şehriyâr hayâli birkaç açıdan söz konusu edilir. "Bende" maddesinde de zikredildiği gibi, sevgilinin âşığa "bendem" demesi, âşığı gamdan kurtarıp bendi başına sultân eylemesi için yeterlidir. Mutluluğun bir ülke olarak tasavvuru ve sevgilinin de âşığını bir sözle belâ bendinden âzâd etmesi, onu bu ülkenin şehriyârı yapmaktadır.

Bend-i belâdan eyleyüp âzâd bendesin

Bir sözle itdi milket-i şâdîde şehriyâr(K/21.10.61)

Hem aşkın hem de sevgilinin yüceliği ve kudreti o kadar fazladır ki, bunlara samîmî olarak kul, köle olanlar pâdişâh olurlar:

Ey Hayretî kullı olanlar olur cihâna şâh

Sultân-ı 'ışk hey ne yüce pâdişâh imiş(G/159.5.232)

Başka bir beyitte ise, sevgilinin kapısının saâdet mülküne teşbihi ile, âşık-derbân-sultân münâsebeti kurulmuş olur:

Ben da kapuñda serverâ derbân olayın varayın

Ya'ni saâdet mülkine sultân olayın varayın(G/340.1.344)

Âşık, gam sultânı olarak ta görülmektedir. Yaktığı dâğ'ının nişâna benzetilmesi ve nişân kelimesinin de tevriyeli kullanılmasıyla, âşık gam şâhı olmaktadır:

Oluban bed-nâm-ı 'âlem gerçi yakdum niçe dâğ

Olmadum mı şâh-ı gam nâm u nişânım yok mıdur

(G/61.4.173)

Sevgili kendi devletinin şâhı ise, âşık da gam mülkünün sultânıdır. Gamin mülke teşbîhi de âşık-sultân münâsebetine yardımcı olur:

Devletinde şâh-ı 'ışkuñ ben de gam sultânıyam

Ey gözüm sakḳâlîğ it ey âh ferrâş ol baña(G/12.4.141)

Bu arada, sevgilinin ayasının toprağının da, âşığa bir sultânlık alâmeti olan taç olduğunu söyleyebiliriz:

Mülk-i gam sultânıyam şâhâ ayagũ toprağı

Kelle-i bî-devletümde tâc-ı devlettür baña(G/12.4.140)

Beni mülk-i gama hân itdi 'ışkuñ

Kulunu özge sultân itdi 'ışkuñ (M/3-III/5-75)

Aşkın, âşığın başında yanan bir âteş olarak düşünülüp, renk bakımından da tâca benzetilmesi, âşık-pâdişâh ilişkisinin başka bir cephesini teşkil eder. Başındaki yaranın da yine renk ve şekil bakımından tâca benzetilmesi, âşık-pâdişâh münâsebetinin kurulmasını sağlar:

Ben gedânũ seyr iden başında yanan 'ışk odın

Efser-i devletdür anı pâdişâ geymiş sanur(G/104.5.201)

Hayretî başumdaki key tâc-ı zerrînümdurur

Şâh-ı 'ışkâm ben ne müflisdür yanumda Keykubâd

(G/39.5.160)

Âşığın yaralı vücûdunun, hükümdârların giydiği elbise olan "penbe-i key"e ve "hil'at"a, başındaki mey hâletinin de "tâc"a teşbîhi ile âşık, şâhâne tâc ve süslü kaftan giymiş olan bir pâdişâh olmaktadır:

Başumda hâlet-i mey cismümde penbe-i key

Geydüm emîr-i 'ışkâm şâhâne tâc u hil'at(G/24.2.148)

Yaranın altın beneğe, vücûdunun da bu beneklerle tezyîn edilmiş kaftana teşbîhi neticesinde, yine âşık-şâh münâsebeti kurulmuş olur:

Şâh-ı 'ışkâm bir benek altunlu kaftandur bâna

Penbelerle zeyn olaldan Hayretî şâlüm benüm

(G/293.5.313)

Gam gibi aşkın da mülk olarak düşünülmesi, âşığın pâdişâh olarak düşünülmesine sebep olmaktadır:

Pâdişâh-ı mülk-i 'ışkâm beglûgüm var hâşılı

Âsitân-ı devletümdür gûşe-i külhân benüm(G/286.2.309)

Son olarak, âşığın meyhânenin başına geçmiş olması bakımından da sultân olduğunu belirtmek gerekir. Şâir "âlem"kelimesiyle oynamak sûretiyle, âşık-şeh münâsebetini kurmaktadır:

Be Hayretî şeh-i 'âlem degül mi na'râ ile

Şu dem ki kaldura meyhânede 'âlem 'âşık(G/182.5.247)

Âşık, kendisini ay ve güneşle mukâyese ederek te şâh olduğunu söyler. O, kanaat mülkünün sultânıdır ve ay ile güneş sikke(damga)si olmayan iki altınıdır.(Kendi damgası yarasıdır).

Şâhsın Hayretîyâ mülk-i kanâ'atde bu gün

Mâh ile mihr iki sikkesi yok altunun(G/214.5.266)

İslâmî bir uygulama olan zekâtın tekkelere ve tekkelerdeki dervişlere de verilmesinden hareketle âşık, sevgiliden güzelliğinin zekâtını isteyen bir derviş durumundadır:

Eksük itme Hayretî dervîşden ihsânunu

Vir zekât-ı hüsnüni devletlü sultânüm benüm

(G/294.5.314)

Sevgilinin eşiğinin dergâha teşbihi ile âşık, dergâh hakkı için, bu eşikten sürülmemek isteyen bir dervîştir:

Âsitân-ı devletünden sürme ben dervîşüni

İtme mahrûm ol ulu dergâh hakkıyçün begüm(G/268.2.298)

Âşık, sevgilinin aşkının mürşid olması ile himmet bekleyen bir mürid olur. Aşk-sâkî-mürşid,cür'a-himmet, âşık-mürid münâsebeti aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi kurulur:

Hayretînün gerçi bir cür'ayla aldun 'aqlını

Ma'nîde ey sâkî-i 'ışk ehl-i idrâk eyledün(G/204.5.260)

Klasik edebiyatımızda cihân kilise, güzeller sânem(put), aşk ta ruhbân olarak tasavvur edilir. Bu tasavvur, âşığın da aşk ruhbânına mürid olarak düşünülmesini sağlar:

Ruhbân-ı 'ışka yine mürîd oldu Hayretî

Seyr eyleyeli deyr-i cihânun şanemlerin(G/377.5.368)

Fakîrlik ve "bî-zer"lik, âşığın her zamanki vasfıdır.

Adâletli ve yardımsever sevgilinin, gelip kendisini zamânenin zulmünden kurtarmasını bekler. Fakat sevgilinin kötü sıfatlarından biri olan "zen-i bâzâr"lığı yüzünden âşık, gönlü yıkılan bir fakîr olur ki, buna sebep yine fakirliğidir. Çünkü güzellerin "bî-zer"le pazarlığı yoktur ve âşık ta "bi-zer" olduğu için, cân nakdini sarfederse de, bu, güzeller tarafından bir pula dahi sayılmaz. Bu yüzden de sevgiliden "bî-zâr"olur.

Nakd-i cân şarf eylesen bir pula şaymaz hûblar

Eylemez bunlar inen bî-zerle bâzâr ey gönül

(G/248.3.286)

Çünkü yokdur 'âşık-ı bî-zerle bâzârın senün

Ben olup bî-zâr senden vaz geldüm sevmezim

(G/355.2.353)

Gedâ hayâli, âşığın sevgiliden ganîmet istemesi, aşk mahallinin acı ve muhtâcı olması, sevgilinin güzellik ikliminin sultânı olmasına karşılık âşığın da gam mahallinin gedâsı olması, sevgilinin la'l şarâbından himmet umması ve sevgiliye lââyık hiçbir şeyi olmadığı için, onun kapısına göz yaşı incileriyle gelmesi... şeklinde söz konusu edilir:

Gevherleri bile yaşumun kapuına geldim

Dahi nem ola dirsın efendi saña lââyık(G/191.2.252)

Nice yazam bildürem ben bende saña 'arz-ı hâl
Ben gedâ-yı kûy-i ğam sen şâh-ı iklîm-i cemâl
 (G/249.1. 286)

Âşık, sevgilinin Hz. Süleymâna teşbihi ve Hz. Süley-
 mân'ın da karınca ile sohbetinden hareket ederek; sevgiliyi,
 gedâsı olan âşığından âr etmemesi için ikâz eder:

'Âr itme gedâdan bu cihândur dem olur kim

Hem-sohbet olur mûr Süleymâna begüm hey(G/474.5.430)

Çok kötü ve zor durumlara düşmesi neticesinde de âşık,
 sevgilinin eşliğinde "gedâ" olduğu günleri hasretle anar:

Ol dem kani ki Hayretî-i bî-nevâ dahi

Bir server-i kerîmün ışığında gedâ idi(G/468.6.426)

Âşık-abdâl münâsebetini izah etmeden önce, abdalların
 fizikî özellikleri hakkında bilgi vermek daha doğru olur. Çün-
 kü bu münâsebeti kuran, abdâlin fizikî özellikleridir.

Abdallar; yalın ayak, başı kabak bir hâlde gezerler,
 sakal, bıyık, saç ve kaşlarını usturayla tıraş ederler, toplu
 hâlde şehir şehir, köy köy dolaşırlar ve yarı çıplak bir va-
 ziyette bulunurlar.³⁰

Âşık için abdâl hayâli, çıplaklık baş^{ve} açıklığı üzerine
 binâ edilmektedir. Ferâgat, dünyâ nimetlerinden el-ayak çek-
 mekte, âşık-abdâl münâsebetinin kurulmasına yardımcı olan hu-
 suslardır:

Hayretî kör bengî bir abdâl-ı yek-rengem bugün

Göz yumup ağ u karasından cihânun fârîgam(G/276.5.303)

30. Abdülbâkî Gölpınarlı, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler
 ve Atasözleri, İstanbul 1977, sh. 5

Abdâl-ı fânîyem ben eyâ bî-bakâ felek

Sanma fenâ kabânâ belî dimişem senün(G/227.3.274)

Tenin gömleğe teşbîhi ve bunun da bir yük olarak telakkî edilmesi ile âşık, yarı çıplak bir hâlde olan abdâl olmaktadır:

Bir büyük yükdür düşüpdür üstüme bu ten benim

Ben bir abdâlam neme yarar bu pirâhen benim

(G/285.1.309)

Gamın tekye, hâne-kâh(hân-kâh) olarak ifâde edilmesi ve âşığın da devâmlı gam içinde bulunması, âşık-abdâl münâsebetinin bir başka cephesidir:

Hayretî kör bengî bir abdâl-ı fânîdûr bugün

Hâne-kâh-ı gâmda iftâr ideli esrâr-ı 'ışk(K/7.36.18)

Âşığın aç ve muhtâç olması da, sevgilinin lutfunun veya vuslâtının sofraya teşbîhi ve âşığın da bu sofraya el uzatmaması sebebiyledir:

Hân-ı vişâlüne şuna el iller ola âc

Bu Hayretî-i vâlih ü hayrân unutma ha(G/14.11.142)

Öksüz ve yetim hayâlinde de, öksüzlere özellikle bayramlarda yardım elinin uzatılması geleneği rol oynar. Âşık, bayramın geldiğini hatırlatarak, sevgiliden, vuslat sofrasına bir an için de olsa misâfir edilmesini ister:

Çü irdi 'îd-i ekber Hayretî bendeñ de öksüzdür

Vişâlün hânına bir lahzâ mihmân eyle sultânım

(G/284.5.308)

Lebünden bendeñe bayramlık ihsân eyle sultânüm
 Sevindür bu yetîmi şâd u handân eyle sultânüm
 (G/284.1.307)

Âşık-Kanber münâsebeti bir beyitte sözkonusu edilmektedir ki, âşığın köleliği ile ilgilidir. Bilindiği gibi Kanber, Hz. Ali'nin sâdık kölesidir. Güçlülük, kuvvetlilik bakımından, sevgilinin Hazreti Ali'ye teşbihi ile âşık ta, O'nun kölesi olan Kanber olmaktadır:

Hıdmetünden bendeñi redd itme şâhum kıl kerem
Kanbere lâyıķ degüldür k'ola Haydârdan cüdâ
 (G/4.4.135)

h) Ehl-i derd, bîmâr, hasta, derd-nâk, derdmend, mübte-lâ:

Âşığın sıfatı durumunda da olan bu tâbirler, daha çok âşık için birer müşebbehünbih olarak kullanılırlar. Derd ehli yani hasta sabaha kadar uyumaz, inler. Âşık ta sabâha kadar uyumaz ve âh eder.³¹

Nev-cuvânsın alma âhın ben fakîrûn her seher

Ehl-i derd itdügi âh u vâh hakkıyçün begüm(G/268.3.298)

Sevgilinin dermân, tabîb; dudaklarının ve vuslatının şerbet, ilâç, sözünün de "rûh-ı revân"(cân) olarak düşünülmesiyle âşık, bütün bu unsurlara olan düşkünlüğü sebebiyle hasta olmaktadır. Şâir, özellikle "em" kelimesini tevriyeli kullanarak, âşık-hasta münâsebetini kurar:

31. Dr. Hârun Tolasa, Ahmet Paşanın Şiir Dünyası, sh:319

Emdürür hastasına gâh dilin gâh dudagın

'Âşık cân yidürür bunda ne cânlar var imiş

(G/161.4.233)

Sevgilinin "dermân" olarak tasavvuru, sevgilisini yitirmiş olan âşığın cânsız bir cisme dönmesine sebep olur:

Bî-cân cisme döndüm cânâncuğum yitürdüm

Bir hasta derdmendem dermâncuğum yitürdüm

(G/316.1.327)

Âşık böyle "bî-cân" olunca, ölüleri diriltmek kudretine sâhip olması bakımından Hz. İsâ'ya teşbih edilen ve "cân u dil tabîbi" olan sevgiliden timâr ile tâze cân talep eder;

Ey tabîb-i cân u dil bî-mâr-ı tîmâram meded

Vey Mesîhâ-dem baña tîmâr idüp vir tâze cân

(K/15.33.49)

aksi takdirde O, yârına erişemeyecek, yani ölecektir:

Ol tabîb-i cân meded gelsün bu gün bîmârına

Yoksa bî-çâre helâk olur irişmez yarına(G/393.1.378)

Yârin vuslatı dermân şerbetidir; âşık ta vuslata erişememiştir, dolayısıyla hastadır:

Bir hastayam ki şerbet-i dermâna irmedüm

Bir 'âşıkam ki vuslât-ı cânâna irmedüm(M/2-II/1-71)

Sevgilinin kûyu Kâ'be'ye benzetilir. O'nun, âşığını "reh-i kûyu"nda hançerle vurmasını, Hayretî,Kâbe yolunda bir hastaya su vermekle eş değerde tutmaktadır ki, bu da âşık-hasta münâsebetinin başka bir şeklidir:

Hayretîyi urdı hançerle reh-i kûyında yâr
 Ka'be yolında şanasın şundı bir bîmâra şü(G/387.5.374)
 İtâb ile cevâb, şâir için kâfiyede bir de olsa, hasta
 âşık için bir değildir:

Ey cân tabîbi kâfiyede bir durur velî
 Hiç hastaya 'itâb ile cevâb bir midir(G/48.5.166)
 Bunların dışında âşık, mihnet köşesinde veya belâ buca-
 ğında yatan bir hasta olarak ta görülür. Bir beyitte gam has-
 tası olan âşık, ayrılığın vücûd bağına kuruttuğu bir hasta şek-
 linde de ifâde edilir. O, bir başka beyitte ise fakîrlik marîz-
 zidir:

Derd-i bî-derûnuma lutf ile tîmâr eyleyüp
 Bu marîz-i fakâ vü fakra müdâvâ eyledün(G/211.2.265)
 Aşk ve mahabbetin derd olarak tavsîfi, âşığı derdmend
 yapmaktadır ki, bu görünüşte olup aslında dermândır:

Dermend itdün beni ey 'ışk-ı dilber derdmend
 Derd-i bî-derûnuma ma'nîde dermân eyledün(G/208.4.263)
 Âşığın mübtelâ oluşu da; belâ, belî, mübtelâ kelimeleri
 arasındaki ses benzerliğine ve istikâka dayanır:

Ben mübtelâ belâña belîdimişem senün
 Ey bî-vefâ cefâña belî dimişem senün(G/227.1.274)
 Son olarak, sevgilinin kendisinden ayrılması sebebiyle,
 âşığın; ecelin yâri, kefenin de pîreheni olmasını istediği
 Ey ecel yâr ol baña yâr oldu çün benden cüdâ
 Ey kefen ben hasta-i uryâna gel pîrehen ol

(G/262.3.294)

beyti zikredebiliriz.

1) Dîvâne, deli, şeydâ, Mecnûn, Ferhâd, Vâmık, Mansûr:

Delilik ve divânelik, âşığın devâmlı olarak içinde bulunduğu bir hâldir. Birkaç sebepten dolayı, âşık-dîvâne münâsebeti kurulmaktadır ki, bunu şöyle sıralayabiliriz. Deli ne yaptığını, sonunun neye varacağını bilmez; âşık ta aşk arsa-sında cânı ile başına bakmayan, cânını ve başını düşünmeyen bir meydân delisidir;

‘Arşa-i ‘ışka giren cân ile başa bakmaz

Hayli merdâne olur şofî bu meydân delüsi(G/437.6.405)
hattâ O, meydânda ölümden kaçmayan bir dîvânedir:

‘Işk dîvânesi meydânda ölümden kaçmaz

Olmaz ey Hayretî her bir leke sultân delüsi

(G/437.5.405)

Delilerin, şer'î olarak her türlü ibâdet ve mükellefiyetten muâf olmaları³² sebebiyle âşık, aşk divânesi olmakla herşeyden kurtulmuş olur:

Hey niçe zühd ü niçe takvâ niçe ‘ilm ü ‘amel

Cümleden geçdüm olup dîvâne-i nâ-çâr-ı ‘ışk

(K/7.14.16)

Aşk, "bâr-gâh-ı dîvâneler dîvânı"dır. Âşık ta, Allah'ın kendisini bu dîvândan ayırmaması için duâ etmektedir. Çünkü aşk defterdârı, adını dîvâneler dîvânına "âşık" diye yazmışsa, bu, kendisi için gâyet güzel bir ünvândır:

Haylî ‘ünvândur eger dîvâneler dîvânına

Adumuz ‘âşık diye yazduysa defterdâr-ı ‘ışk(K/7.24.17)

³²2. Ahmed Hamdi Akseki, İslâm Dini, Ankara 1960, sh. 141

Dîvâne hayâlinde önemli bir rol oynayan husus, delile-
rin zincire vurulması ve sevgilinin zülfünün de zincire benze-
tilmesidir. Böylece âşık, sevgilinin zülfüne olan düşkünlüğün-
den ve bağlılığından dolayı dîvâne olur:

Bir güzeller şâhının dîvânesiyem Hayretî

Bend-i zencîrüm n'ola olsa iki gîsû-yı misk(G/206.7.262)

Dil-i âşüfte benüm zülf-i girih-gîr senün

Ya'ni dîvâne benüm bend ile zencîr senün(G/219.2.269)

Hattâ zülfün hayâli bile zencirdir ve âşığı dîvâne e-
der:

Hayretî 'arşa-i 'ışk içre bir dîvânedür

Bend-i zencîrî' hayâl-i zülf-i 'anber-sâ-yı dîst

(G/295.152)

Dîvânelik, âşığın tabiatında vardır ve bahârda da bu
dîvânelik artar:

'Ayb eylemenüz Hayretî dîvâne olursa

Hem tâze bahâr oldu hem oldu yeni 'âşık(G/191.5.252)

Sevgilinin "tâze beg" olarak vasıflandırıldığı bir be-
yitte şâir, "tâze beg"in yanında yüzlerce deli bulunmasının
şaşılabacak bir şey olmadığını söyler:

Sağlu sollu n'ola salınsa yanınca 'uşşâk

Tâze begdür yaraşur olsa hezârân delûsi(G/437.4.405)

Şâir; delilik ve dîvânelikte de, bunu ifâde ederken şâ-
irlikte de kendi kendini övmekten geri durmaz. "Yûsuf-i gül-

pirehen" olan sevgilinin kulu çoktur ama, kendisi gibi yakasını yırtan bir deli(çâk-i girîbân delisi) yoktur;

Gerçi çokdur kulu ol Yûsuf-ı gül-pirehenün

Kanı bir bencileyin çâk-i girîbân delüsü(G/438.2.406)
şâirliğini ise

Hayretî-i dîvânenün dîvânının her şatırını

Okuyan cân gerdenine dakdı zencîr-i cünûn(G/370.7.363)
beyti ile göklere çıkarır.

Aşkın şarap(katil şarap) olarak nitelendirilmesi de, âşığın şeydâ olmasına sebebiyet verir:

Hîç benüm seydâlığum 'ayb itmesün hüşyâr olan

'Işk-ı dilber gibi bir kâtil şarâbum var benüm

(G/295.2.314)

Âşığı, bir beyitte de delilik hâinden dolayı pişmân olarak görmekteyiz. O, aşk bendine bağlanıp deli olmayı, âteşe düşüp yanmak şeklinde yorumlar ve bu hareketinden dolayı pişmânlığını ifâde eder:

Bend-i 'ışka ben delü bağlanmayaydum kâşki

Göz görürken oda düşüp yanmayaydım kâşki(G/461.1.421)

Mecnûn ve Ferhâd, müslüman şarkın ittifâk üzre kabul edilmiş aşk kahramanları, âşıklarıdır.³³"Leylâ vü Mecnûn" kıssasına da telmip yapılırken, sevgilinin Leylâ, zülfünün leylî, belânın çöl, mihnetin Necd, gamın çöl ve Necd, âşığın başındaki yaranın da mihnet kuşunun yuvası, Leylâ'nın köpeğinin çanağının tâc, muhabbetin çöl, gamın da vâdi olarak düşünülmüş ol-

ması gibi sebeplerle âşık-Mecnûn münâsebeti kurulmuş olur:

Degüldür penbe-i dâğ-ı belâ Mecnûn-ı ırık oldum
Başumda her biri bir murg-ı mihnet âşiyânıdır
(G/45.6.164)

Efser idindi sifâl-i seg-i Leylâyı bulup
Âşiyân şanma başında görinen Mecnûnun(G/214.2.266)

Giceler sevdâ-yı zülfüñle ey Leylî-hırâm
Vâdî-i gamda gezen Mecnûn-ı nâ-şâduñ benem(G/285.2.308)

Sevgilinin ağzı mim(م), zülfü cim(ج), kaşı da nûn
(ن) harflerine benzer. Âşık ta bu güzellik unsurlarına olan
düşkünlüğünden dolayı Mecnûn olur:

Ey dehânı mîm,ü zülfi cîm ü kaşı nûn olan
Yine bir nakş ile ben miskîni Mecnûn eyledün
(G/199.2.257)

Mecnûn hayâlinde olduğu gibi; sevgilinin Husrev, Şîrîn,
dudağının ve sözünün de yine Şîrîn, derd ve mihnetin ise dağ
olarak ifâde edilmesiyle âşık-Ferhâd münâsebeti kurulur:

İdesin mihr ü vefâ sen illere Ferhâd-vâr
Kesmede ben derd ü mehnnet tağını destân olam
(G/329.4.336)

Sevgilinin Azrâ oluşu ile, âşık Vâmık; zülfünün de dâ-
rağacına teşbihi ile Mansur olmaktadır ki, her iki hayâlde de
telmih sanatından faydalanılır:

Yiridür ben dahi hâk olsam bu gün Vâmık-sıfat
 Toprağa yüz urdı çün ol dilber-i 'Azrâ- 'ızâr
 (K/9.63.27)

Zülfünün dârına berdâr it şehâ Mansûr-vâr
 İşidürsen Hayretî'nün keşf-i esrâr itdüğün(G/380.6.369)

i) Âyîne:

Âşık, sevgilinin yüzüne mukâbelede bulunabilmek için, sevgilinin dışındaki herşeyden kendisini temizlemesi gereken bir aynadır:

Rûy-ı dildâra mukâbil olmağa âyine-vâr
 Gayrdan pâk ü mücellâ olmayan hiç gelmesün(G/372.3.364)

j) Zerre, katre:

Âşığın zerre oluşu, mihr kelimesinin tevriyeli kullanılmasıylaadır. Değersizlik, çığnenme, nâcizlik gibi sebeplerle, âşık, zerre ile ilişkiye getirilir.³⁴ Zerre, güneşin bir parçasıdır ve güneş te sevgilidir. Sevgilisinden ayrı düşmüş olan âşık, âfitâbından ayrılmış olan zerreye benzer:

Zerreyem kim âfitâbumdan ayırdı rûzgâr
 Bendeyem kim düşmişem dergâh-ı serverden cüdâ
 (G/4.2.135)

Âşık, eğer ay yüzlü sevgilinin mihrinden nasîb almak istiyorsa, kapısının tozunun-toprağının zerresi olmalıdır:

Hayretî ol meh-likâ mihrinden istersen nasîb
Zerre-i hâk-i deri ol zerre-i hâk-i deri
 (G/482.5.435)

Eğer Mesîh olan sevgili, kendisine "ayagum topragı" demiş olsa, âşık, başının güneş gibi dördüncü feleğe ereceği bir zerre olacaktır. Çünkü, Hz. İsa'nın makâmı da dördüncü felektedir, güneş te bu felekte bulunmaktadır:

Başum irerdi gün gibi çak çarh-ı çârüme

Ben zerreye diyeydi eğer hâk-i pâ Mesîh(G/34.3.156)

Sevgilinin âlemi aydınlatan bir güneş olması ve zerrenin de güneşle vücûda gelmesi, güneşin batışıyla zerrenin de ortadan kalkması gibi bir durumdan hareketle âşık; sevgilisiyle mevcûd, onsuz bî-vücûd olan zerre durumundadır:

Bî-vücûdam zerre-vâr ol mihr-i 'âlem-tabsuz

Kâdri yok bir mûr-ı nâçizem Süleymândan cüdâ

(G/6.2.136)

Katre hayâli ise; göz yaşlarının çokluğunu ifâde etmek için deryâya, "ehl-i irfân"ın ummâna, gönlünün de denize teşbihi ile söz konusu olur. Âşık, tevâzû göstererek katre olduğunu ifâde eder;

Ehl-i 'irfân ile yokdur bahşümüz ey Hayretî

Katrayuz biz itmezüz deryâ-yı 'ummân ile bahş

(G/30.7.153)

bu tevâzûdan sonra, yine övünme başlar ve sûretâ katre de olsa, gönlünün deniz olduğunu söyler:

'Âşıkun başında tağlar deñlü başı var imiş

Kendü bir kem katra deryâlarca yaşı var imiş

(G/156.1.230)

k) Sâye:

Sâyenin, âşık için bir teşbîh unsuru oluşu, onun sevgili veya rakîp karşısındaki durumunu ifâde etmek içindir ki, âşığın bu durumu hiç te iyi değildir. Âşık, "hâk ile yeksân" olan, kara yerlerde çiğnenen, yerden yere vurulan bir gölge-
dir ve gölge gibi dâimâ yerdedir:

Hôş geçe sâyeñde her lahza kara yüzlü rakîb
Sâye-veş ben hâk ile yeksân olam lâayık mıdur

(G/80.2.185)

Sevgilinin, güzellik âsûmânının üstündeki parlak güneş olmasına karşılık, âşık, kara yerlerde çiğnenen bir gölgedir:

Sâye gibi ben kara yerlerde dâyim pâymâl

Sen güzellik âsmâmı üzre şems-i rûşen ol(G/262.2.294)

Sevgili, "serv-i hırâmân"dır; servi ise daha çok mezarlıkta bulunur. "Hâk ile yeksân"ın "ölü" ma'nâsından da faydalanan âşık, servi(sevgili)ye yakın olacağı için, sâye gibi yerle bir olmaktan dolayı üzülmez, kederlenmez:

Gam degül ben sâye-veş hâk ile yeksân olayın

Sen salın serv-i hırâmân ol benüm kardaşcuğum

(G/321.4.330)

Sevgili, âşık hâriç herkese iyi davranır; "cevr ü cefâ"sını "ihsân ve lutuf"bilen âşığını, bu lutfundan aslâ mahrum etmez. Buna karşılık, âşığın düşmânlarına ve rakîbine karşı son derece iyi davranır. Böylece, rakîbinin her ânı hoş geçip feleklerin üstünde bir yeri olurken, âşık, gölge gibi yerde

olur ve çığnenir:

Düşmenün gün gibi yirin fark-ı eflâk eyledün
Ben fakîrün sâye-veş ser-menzilin hâk eyledün

(G/204.1.260)

Bunlara ilâve olarak, gölgenin cisimle mevcut olmasından hareket ederek, âşık, sevgilinin yanındaki gölgesi olmak ister. Boyu, "serv-i hırâmân" olan sevgiliden ayrı olmaktansa, "hâk ile yeksân" olan bir gölge olmayı tercih eder:

Sâye gibi hâk ile yeksân olayın tek hemân
 Olmayayın sen boyı serv-i hırâmândan cüdâ
 (G/5.2.135)

1) Su, göz yaşı:

Sevgilinin "serv-i revân" veya "serv-i hoş-reftâr" olmasıyla, âşık ta onun ayağının toprağına yüz süren, onun bulunduğu yere doğru akan, mâcerâsını arz etmek için ayağına düşen su olmaktadır.³⁵

Su gibi düşüp ayağına mâcerânı eyle arz
Hayretî ol serv-i hoş-reftâr incinmiş gibi (G/466.7.424)

O, bir beyitte de, sevgilinin salındığı yolları görmek için revân olur:

Su gibi revâne olup ol serv-i revânun
 Şol nâz ile salındığı yolları görem mi (G/458.5.419)

Bazan da âşık, alçaklara düşürülen, yere çakılan, yere vurulan su olarak görülür. Coşup taşma hâli de âşık-su münâsebetinde rol oynar.

Göz yaşı yüzün üzerinden akar; âşık ise sevgiliye kavuşmak için yüz üstünde sürünür ve bu hâlinden dolayı kendisini göz yaşına benzetir:

Yaşum gibi yüz üzre sürindüm yolında çok

Biñ sa'y ile o serv-i hırâmâna irmedüm(M/2-II/3-72)

Nazar kelimesinin göz ma'nâsı da vardır, göz yaşı ise gözden silinir. Âşık ta göz yaşı gibi gözden silinmemek, uzaklaşmamak ister:

Hayretî-i bî-çâreyi göz yaşı gibi ey nigâr

Merdüm-i üftâdedür sürme nazardan hâr u zâr

(M/18-V/1-103)

m) Ok, kılıç:

Ok hayâlî sevgilinin kaşlarının kemâna teşbihine dayanır. Âşık, o yay ile yabana atılan bi ok;

Ok gibi atup Hayretîyâ yine yabana

Ol kaşı kemânundan ayıran beni kimdir(G/66.5.176)

gamin da pas olmasıyla, paslanmamak için, sevgilinin yanına almasını, ileri çekmesini istediği bir kılıçtır:

Ehl-i diller gibi jeng-i gamda koma kıl halâş

Yanuna al ilerü çek çün hünerverdür kılıç(K/11.28.34)

n) Cür'a, peymâne, sâgar:

Kadehin dibindeki tortuya cür'a adı verilir ve içilme-yip yere dökülür. Aynı şekilde, kadeh te kırılınca yere atılır ve çiğnenir. Âşık, sevgili tarafından yere çalınması, pây-mâl edilmesi cihetiyle cür'a ve sâgara benzer:

Yire çaldun̄ cür'a tek hâk ile yeksân eyledün̄
 Bir sınuk sâgar gibi pâmâl-i devrân eyledün̄
 (M/4.III/4-5.77)

Aşkın şarâp, âşığın da derviş olması, onun aşk şarâ-
 bıyla dolan bir kadehe benzetilmesine sebep olur:

Harâbât içre derviş Hayretîyem
 Şarâb-ı 'ışkuñâ peymâne oldum (G/326.10.334)
 o) Ya'kûb:

Sevgili güzelliği bakımından Hz. Yûsuf, bulunduğu yer
 Ken'ân ve sultân olması dolayısıyla da Mısırdır. Âşık ise Yû-
 suf'undan ayrılan, devamlı ağlayan, ağlamaktan gözleri kör o-
 lan Hz. Ya'kûb'a benzer. Sevgili-Yûsuf-âşık-Ya'kûb münâsebeti
 çerçevesinde, âşığın evi de "beytü'l-hazen" olmaktadır.³⁶

Ya'kûb-veş giryân isem Beytü'l-hazende tâñ degül
 Vâfûrkâtâ bir Yûsuf-ı Ken'ândan ayrıldum meded
 (G/40.4.160)

Ey birâder ağlamakla çıkıdı gözden Hayretî
 Fi'l-mesel Ya'kûba döndi şâh-ı Ken'ândan cüdâ
 (G/5.6.136)

Âşık, sebâtkâr olması bakımından da kendisini Hz. Yâ'-
 kûba benzettir:

N'ola sen mesned-i 'izzetde begüm Yûsuf isen̄
 Biz de Ya'kûb gibi 'âkif-i beytü'l-hazenüz
 (G/126.3.213)

36. Beytü'l-hazen: Hüzünler evi, Hz. Ya'kûbun, ağlamaktan kör
 olduğu ev.

ö) Biryân:

Mihnetin ocak, aşkın da nâr oluşu ile âşık yanması bakımından kebâb olmaktadır:

Beni ey dōst giryân itdi ʿışkuñ

Bir âteş yakdı biryân itdi ʿışkuñ(M/3.III/4-75)

p) İt, kelb, seg, Kıtmîr:

Sevgilinin şâh oluşu, âşık-it münâsebetinin temelini teşkil eder. Âşık, sevgilinin kapısının iti olmaya râzıdır. Kıtmîr, "Ashâb-ı Kehf" in köpeğinin adıdır. Âşık, sevgilisinin kapısında Kıtmîr olunca, felek onu pek çok çemberden geçirmiştir:

Hayretîyi niçe çenberden geçürdi rûzgâr

Âsitânunda şehâ olinca Kıtmîrün senün(G/217.5.268)

Buradaki "çemberden geçirmek" tâbirinin; eziyete ma'rûz bırakmak, göge çıkarmak, tecrübe sâhibi yapmak gibi ma'nâları bulunmaktadır.

Âşık, sevgilinin eşiğinde Kıtmîr olmakla, başını göklere erdirmekte;

Kadr ile başı göke irdi uludı Hayretî

Âsitânunda şehâ oları Kıtmîrün senün(G/216.5.268)

sevgiliye karşı olan hatâlarından dolayı da it gibi öldürülme-yi hak etmektedir:

Yir idinmedigümçün Âsitânun

Beni it gibi öldürsen yiridür (G/100.9.198)

r) Hâk, dürd(-i den):

Âşığın hâk ile münâsebeti getirilişi, sevgiliye olan bağlılığı yüzündendir. O, aşkını ıspat etmek için, sevgilinin kapısında ayacağının toprağı olur.

Tozlu yolda râhat yürünür. Bu yüzden âşık, sevgilinin yolu nereye uğrarsa uğrasin, onu râhat ettirmek için yolunun tozu olmak ister ki böylece sevgiliden ayrılmamış ta olacaktır:

Hâk olalum nereye uğrar ise yolu anuñ

Kanı bir şûh güzel dünyede Mahmûd gibi(M/24-V/2-112)

Âşığın rakîp karşısındaki durumunu ifâde etmek için de âşık-dürd münâsebeti kurulur:

Başa iletirdi işin düşmân mey-i rûşen gibi

Kaldum ayaklarda ben derd ile dürd-i den gibi

(G/430.1.400)

Tasavvufî ma'nâda da âşık, aşk kapısının toprağıdır.

Güzellerin devamlı oynadığı bir tür toprak oyunundan söz edilmektedir. Bu oyundan hareket ederek, âşık, sevgiliyle berâber olabilmek için, onun oynadığı toprak olmak ister:

Dem-be-dem hâk ile oynar eglenürmiş hûblar

Hâk olaydum bir nefes eglenmeyeydüm kâşki(G/461.4.428)

s) Mihmân, misâfir:

Misâfirlerin tekkelerde ağırılanması bir gelenektir.

Gam, hânekâh, aşk ta tekke olarak düşünülünce, âşık ta bu tek-
kede gam yiyip ciğer kanı içen bir misâfir olur:

Gussa yiyüp kan içen ‘âşıklara olsun salâ

Tekye-gâh-ı ‘ışkda mihmân olan gelsün berü(G/390.6.376)

O, bir yerde de öksüz ve yetim olduğunu ve bayramın
geldiğini söyleyerek, vuslat sofrasına misâfir edilmesini is-
ter:

Çü irdi ‘îd- ekber Hayretî benden de öksüzdür

Visâlün hânına bir lahza mihmân eyle sultânım

(G/284.5.308)

Muhabbet ülkedir, vuslat da şehir. Fakat âşık uzun bir
süre muhabbet ülkesinin misâfiri olmasına rağmen yolu, bir
türlü vuslat şehrine uğramaz:

Yıllardurur müsâfir-i mülk-i mahabbetüz

Şehr-i visâle uğramadı reh-güzârumuz(G/128.3.214)

ş) Zer, gencîne, Âb-ı Hayât:

Âşığın altın olması^{rek} bakımındandır ki, buna sebep te
güzellerin töresidir:

Zer-i hâlis gibi eritdi beni

Bundagı simberlerün töresi (G/486.2.438)

Âb-ı Hayât³⁷ ve gencîne hayâlleri ise, köşede bucakta
kalma ve kimsesizlik, ilgisizlik hâli ile ilgilidir:

Âb-ı Hayât gibi karañu idi yerüm

Gencîne gibi itmiş idüm gûşe ihtiyâr(K/14.12.43)

37. A.Sırrı Levend, Divan Edebiyatı-Kelimeler, Remizler, Mazmun-
lar ve Mefhûmlar-, Enderûn Kitabevi, İstanbul 1984, sh:175

t) Yûnus:

Bu kelimede tevriye yapılır. Hem meşhûr sûfî Yûnus, hem de Hz. Yûnus kastedilir. Aşk, sonsuzluk bakımından deniz olunca, âşık ta bu denize dalan Yûnus olur:

Talalum bahr-ı ışkâ Yûnus-vâr

Cûybâr-ı hevâdan el yuyalum(G/330.2.336)

u) Levend:

Âşığın levend oluşu, levendin giydiği elbisenin kırmızı-
zıllığı cihetiyledir. Özellikle bahriyeli levendlerin giydiği
gömlek kırmızıdır. Âşığın cismi yaralı, şerha şerha olduğu i-
çin levend olarak ifâde edilir. Daha çok rum çocuklarının le-
vend olarak kullanılması ve genellikle kapısız kalanların bu
mesleğe alınmasından³⁸ hareketle âşık, (sevgilisinden ayrıldığı
için) öksüz bir levend olmaktadır:

Zülfi sevdâsında güm oldu gönül ey Hayretî

Bir levendüm gûyiyâ gitdi yanumdan öksüzem

(G/272.5.301)

ü) İskender:

Sevgili, âşık nazarında "Çeşme-i Hayvân"dır. "Çeşme-i
Hayvân" ise zulûmâtta, ya'ni karanlıklardadır.³⁹ Âşık, hicrân
zulmetine düştüğü hâlde sevgiliyi bulamaması bakımından, ka-
ranlıklar ülkesine düştüğü hâlde "Çeşme-i Hayvân"ı bulamayan
İskender'e³ teşbih edilir.⁴⁰

38. M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sö-
lûğü, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, C:II, sh:358

39. Doç.Dr. Hârun Tolasa, Bâhâyî Dîvânından Seçmeler, sh:245

40. a.g.e., sh:263

Vâ-hasretâ ki zulmet-i hicrâna düşdüm uş
İskenderem ki Çeşme-i Hayvâna irmedüm(M/2-II/5-72)

v) Ferzâne:

Aşkın satranç bezine teşbihi ile âşık, bu oyunda eğri giden vezir(ferzân) değil de, doğru hareket eden kale(ferzâne) olarak nitelendirilir. Maksat, sadâkati ifâde etmektir:

Degülem çünkü ferzân gibi kec-rev

Bisât-ı ışkda ferzâne oldum (G/326.7.334)

II) GÖNÜL (Gönül, Dil, Hâtır)

A) Umûmî olarak gönül:

Âşığa âit unsurlar arasında en sık geçen, en çok söz konusu edilen unsur gönüldür. Âşık mefhûmunun geçtiği hemen her yerde, gönül de açık açık veya dolaylı olarak zikredilir. Dîvânda üç gazel(246,247,248) "ey gönül", bir gazel(254) "dil", dört gazel(256,257,258,259) "gönül", bir gazel(292) "gönlüm benüm", iki gazel de(304,305) "gönlüm" rediflidir. Bu gazelerde, gönlün vasıflarıyla çektiği ızdıraplar anlatıldığı gibi, teşhis sanatından faydalanılarak, onunla ikinci bir şahısmış gibi konuşulur ve kendisine bazı tavsiyelerde bulunulur.

Âşığın sevgiliye olan temâyülünün, "anâsır-ı erbaa"dan da önceye dayandığı gibi(bkz-âşık), gönlünün, sevgilinin aşk denizine olan âşinâlığı da çok eskidir:

Bünyâd urulmamışdı felek fülkine henüz

Dil bahr-ı 'ışkî ile anuñ âşinâ idi⁴¹(G/468.4.426)

Gönül, âşığın arzu ve isteklerinin merkezi durumundadır. Bu "hevâ vü heves"ın önüne geçilemez. Âşığın ve gönlünün başına ne gelirse, bu sebepten dolayı gelir. Gönlün, bitmez tükenmez emellere düşmesine sebep olan sevgilinin zülfüdür. Zülfün uzunluğuyla hevâ vü heveslerin çokluğu, sonsuzluğu birbiriyle alâkalı hususlardır:

Ğamzeñ üşürdi başuma olmaz belâları

Turrañ düşürdi gönlümi tûl-i emellere(G/394.4.378)

Hattâ gönül, sevgilinin zülfüne öyle dolaşmıştır ki, sevgili bağlasa da, assa da hayır demez. "Aslâ" ve "as, lâ" kelimeleri arasındaki cinâs da oldukça güzeldir:

Şöyle tolaşdı gönül zülfüne kim aslâ senüñ

Pâdişâhum dile bend eyle dile aş lâ dimez(G/135.1.218)

Gönül, sevgilinin yolunda varını yoğunu ve her şeyini sarf etmeye hazırdır ki, buna cân da dâhildir. Ancak, sevgilinin yolunda cân ile oynamasının tek engeli vardır: Akıl! Çocuğun, hocadan çıkmadıkça doyasıya oynayamayacağı gibi, gönül de akıllı bir kenâra bırakmadıkça, sevgili için cânı ile oynayamaz:

'Akıllı şavmayınca dil dildâr içün cân oynamaz

Çıkmayınca hâceden toyınca oglan oynamaz(G/136.1.218)

41. Bu beyit bize Nevâyî'nin;

Gark-ı muhît-i ışkîng idi cân ile köngül

Ol dem ki rûh imes idi ten birle âşinâ

beytini hatırlatmaktadır.

Âşık, ömür metâının, dünya dellâlî tarafından mezâda çıkarılacağını bildiği için, gönlünce cân verip derd almasını tavsiye eder. Cân nakdi karşılığında alınacak olan derd; aşk, gam ve cevri ü cefâdır ki, gönül bu alış veriş yapmaya zâten hazırdır:

Cân virüp derd al dilâ bâzâr-ı gamda itmedin

Bu metâ'-ı 'ömrüni dellâl-ı dehr âhir mezâd

(G/39.4.160)

Fakat gönül, cân nakdini verip aldığı cevri ü cefânın kılıcı ile parça parça olur ve baştan ayağa yara içinde kalır:

Tîg-i cevri-i yâr ile sad-pâredür gönlüm benüm

Âh kim başdan ayağa yaradur gönlüm benüm(G/292.1.312)

Buna rağmen gönül, sevgiliden gelen cevri ü cefâdan haz alır. Çünkü, cevri ü cefâ var olduğuna göre sevgili yoktur, yani gönül hicrândadır. Hicrân ise gurbettir. Cefâ, âşığın eski âşinâsıdır ve kişi de gurbette âşinâdan haz alır:

'Aceb mi alsa dil senden gelen cevri ü cefâdan hâz

Kişi gurbette elbette alurmuş âşinâdan hâz(G/166.1.237)

Gönlün diğer husûsiyetleri ise şöyledir. Aşk bâdesi ile serhoş "sermest" olarak gezer ve bu hâli devâmlıdır. Gönlünün bu hâlinden dolayı âşık, ne yapacağını şaşırmıştır:

Bâde-i 'ışk ile sermest-i müdâm oldu gezer

Bilmeyüz n'eyleyelüm bu dil-i rüsvâyumuzu(G334.3.403)

Sanatı, devamlı olarak belâ yükü çekmek olan gönül, yolu sevgilinin mahallesine uğramadığı gün huzur bulamaz. Zâten o, sevgilinin zülfünün bendine yakalandığından beri, cihân dil-

berlerinden berîdir:

Düşelden bend-i zülfüne Meminün

Cihân dilberlerinden dil berîdür (G/100.2.198)

Gönül, sevgiliden ayrı olduktan sonra, nerede bulunur-
sa bulunsun gurbettedir ve gamdan uzak olamaz. Bu yüzden gamı,
gurbette kendisine muvâfakat eden yâr olarak nitelendirip;

Künc-i fûrkatde gam-ı dilberden olmaz dil berî

Kişi gurbetde kaçan yâr-ı muvâfıkdan kaçar(G/59.3.172)

"kadîmî yâr" tâbiri ile de ifâde eder:

Anuñla eglenür gönüm anuñla eglenür cânım

Gam-ı dilber dil ü cânuñ kadîmî yâr-ı cânıdur

(G/ 45.5.163)

Gamın âşığın gönlünde yer etmesinin diğeri bir sebebi
de, sevgili gibi ağyâr ile yâr olmamasıdır:

Ağyâr ile yâr olmadıgıyçün gam-ı 'ışkı

Ey Hayretî gönümde günden güne yer eyler(G/120.5.210)

Gönül "cem'iyet-i hâtır"⁴² bulamaz. Çünkü sevgilinin
zülfüne bağlı olan gönül, zülfün dağılmasıyla perişân olur,
aklını ve fikrini dağıtır.⁴³ Sevgiliyi beklerken son derece sa-
bırsız olan gönül(ve cân), sevgili meclise biraz geç gelecek
olsa, dayanamayıp karşılamaya çıkar:

Karşu varur cân u dil şabr u karâr itmez karâr

Her kaçan kim bezme bir lâhzâ ol âfet gec gelür

(G/85.2.188)

42.Cem'iyet-i hâtır: İnsânın akl u fikri yerinde, toplu olma

(Kâmûs-ı Türkî)

43. Dr. Hârun Tolasa, Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası, sh.114

Güvercinlerin haberleşmede kullanıldıkları bilinmektedir. Gönül hâlini sevgiliye mektupla arz etmek ister, fakat güvercin bu mektubu iletmez; çünkü yanıp kebâp olur:

Sûzdan yanar kebâb olur kebûter iltemez

Her kaçan mektûb ile dil 'arz-ı hâl itmek diler

(G/96.3.195)

Ayrılık yüzünden "pür-derd" bir hâlde olan gönül, sevgilinin ağıâr ile berâber olmasına, merhabâlaşıp onlarla birlikte içmesine aslâ tahammül edemez:

Tolu içüp merhabâ itdükçe ağıâr ile sen

Kan içen karşında kana kana gönlümdür benüm

(G/297.6.316)

Gönül, sevgilinin züfüne olan bağlılığından ve sevgilinin zülfünden de toprağa degecek kadar uzun olmasından dolayı, hâkle berâberdir, yani perîşândır. Mihnet vâdisinde, hicrân ilinde devamlı âh eder. Sonsuz bir aşk denizine düştüğü için selâmetten ümidini kesen gönlün tek eğlencesi, sevgilinin hayâlidir. Bu hayâl, gönülden hiç çıkmadığı için, âşığın ve gönlünün ne zaman ve nerede olursa olsun, eğlenecek bir şeyi vardır. Hattâ sevgilinin kirpik oklarının hayâli bile, gönül için saâdet sehmidir.⁴⁴

Gönlümün her dem hayâl-i yârdur eğlencesi

Ehl-i 'ışkuñ kanda ise vardur eğlencesi (G/451.1.414)

Nasîbi gam bâdesi olan gönül, hiç bir zamân gülüp gül

⁴⁴. Sehm: 1) Ok, yay, 2) Hisse, pay.

gibi açılmaz. Bazan düşmânın ta'n taşı, bazan dünyânın kahır ve bazan da cevr ü cefâ elemi yüzünden "şîkeste-hâl" bir vaziyettedir. Sevgilinin aşkının hevâsı ile berbâd olduğu zaman âbâd olacak gönül;

Benüm gönülüm o dem âbâd olur kim bânî-i kudret
Hevâ-yı 'ışk-ı cânân ile berbâd ide bünyâdum

(G/282.4.307)

cihânı aydınlatan mâh olan sevgiliyi gördüğü zaman da gam zulmetinden kurtulmakta ve biraz açılmaktadır.

Kurtulup zulmetden açıldı biraz gönülüm gözüm
Yine ol mâh-ı cihân-ârâyı gördüm bir nazar(G/51.2.167)

Bu husûsiyetlerinin dışında gönül, muhabbet oyuncağını elden bırakmayan bir deli oğlan, gam yaralarıyla dolu vücûdunun süslü, gönül açıcı bir elbiseye teşbihiyle bu elbiseden hoşlanan yetim;

Şöyle şâd olur gönül gam hil'atinden kim gören
Bir yetim oğlan libâs-ı dil-güşâ geymiş şanur

(G/104.6.201)

sevgilinin ağzının sırrını öğrenmek için göz yaşı tanelerinden nokta dökken bir remmâldir:

Tuymağa râz-ı dehânın yir yir eşk-i dîdeden
Nokta dökmiş yine remmâl olmağ ister gönülümüz

(G/148.3.225)

Vuslat Kâbe'ye benzetilir ve gönül, yıllarca komşuluk yaptığı hâlde bir türlü vuslât Kâbesine giremez. O, ayrılık

âteşi ile yakılan bir harman olur ve bütün mahsûlünü aşk hevâsı ile yele verip, âlem harmanındaki "yek-dâne" olur:

Hâşılun cümle hevâ-yı 'ışk ile virdün yele

Hırmen-i 'âlemde ey dil hâşılı yek-dânesin

(G/379.3.369)

Gönüle âşık tarafından yapılan tavsiyelerden biri de; eşek gibi dünyâ gamını çekmektense, ra'nâ bir dilberin gamını çekmesidir:

Yüklenüp gel çekme hâr-vâr ey gönül dünyâ gamın

Çün çekersin bâri çek bir dilber-i ra'nâ gamın

(G/338.1.342)

Gönül için kullanılan teşbih ve mecazlara geçmeden evvel, gönlün âşıkla birlikte kullanılmasının yanında, tek başına kullanılıp âşığın yerini aldığını da söylemeliyiz. Bu yüzden, daha önce âşık için kullanılan teşbih ve mecazlardan bazıları, gönül için de kullanılabilecektir.

Gönlün sıfatı olarak kullanılan kelime ve terkipler ise şunlardır:

Bî-çâre, bî-karâr, perîşân, pür-derd, pür-âteş, rüsvâ, miskîn, hasta, zebûn, yetîm, kara yazılı, derbend, pâymâl, pejmürde, dîvâne, deli oğlan, mübtelâ, zâr, gümrâh, hevâyî, dellâl, figâr, şikeste-hâl, bîzâr, giriftâr, gamgîn, efgende, hâk-i pâ, bî-neng ü âr, yaralı, âşüfte.

B) Gönül için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Mülk, ülke, il, kışver, şehir, şehristân:

Bu unsurların gönül için birer müşebbehünbih olarak kullanılması; sevgilinin, gözünün, gamzesinin, gamının, cevri ü cefâsının ve mihnetin asker veya orduya teşbihine dayanır. Gönül, sanki bu ordu tarafından yakılan, yıkılan, yağma ve târâc edilen bir ülkedir: ⁴⁵

Dil ü cân kışverin yağmaya viridi 'asker-i mihnet
Çün ol devletlü sultânımdan ayrıldum müselmânlar.

(G/74.6.182)

Sevgilinin şâh(-ı dil-âver) veya gamın hân olması ile de gönül-mülk münâsebeti kurulur ki, buradaki ilgi fethedilmekle ilgilidir:

Dil ü cân mülkini feth itdi kılıcıyla müdâm

Yine ey Hayretî bir şâh-ı dil-âver sevdüm(G/320.5.330)

Ayrıca gönül, sultân olan sevgilinin ikâmet ettiği, kendisine âit olduğu için istediği gibi yakıp yıktığı;

Gönül mülkin gerekse odlara yak

Senüñdür pâdişâhum ol baña ne (G/416.3.392)

sevgilinin Hz. Süleymân'a teşbihi ile yine ona âit olan bir mülk ve sevgilinin, oklarına nişân olarak kullandığı bir şehirdir:

Cân kışverini almağa bir pâdişâ diker

Dil şehrine her okı ki ol şeh nişân tutar(G/76.4.183)

Gamze, gönül mülkünü târâc edince, benlere de cân kış-

verinden bâç almak düşer:

İder gamzen gönül mülkünü târâc

Alur cân kişverinden beñlerüñ bâc(G/32.1.154)

Gam hırsızı, zevk u safâ dükkânını yıkacaktır; fakat aşk bekçisi gönül şehrini bu belâdan korur;

Düzd-i gam yıkdı idi zevk u safâ dükkânın

Olmasa 'ışk gönül sehrinüñ ey cân 'asesi(G/441.2.408)

fakat bu şehri sevgilinin dudakları hile ile alır, ayrılık vîran; belâ askeri de at salarak târumâr eder:

Dil kişverine at şaluban 'asker-i belâ

Zevk u safâ alayını kılmışdı târ u mâr(K/14.9.43)

Bunlara ilâveten, gamzenin yağmacılığı bakımından "tâ-târ" olarak vasıflandırılması ile gönül, yağmalanmaktan korunması gereken bir mülk olarak nitelendirilir:

Sakınuñ dil mülkini târâc iderler sakınuñ

Gamze-i tâtârı hûbânüñ katı yağmacıdur(G/115.3.206)

"Alayumuzu" kelimesinin tevriyeli kullanılışı ile de gönül, sevgilinin aklı ve irâdeyi dağıtarak aldığı bir ülke olur:

'Akl u hûşı tağıdup aldı gönül kişverini

Bir ala gözlü dilber sıdı alayumuzu(G/434.2.403)

Tasavvufî ma'nâda da gönül; "ışk-ı pâk"ın pâdişâhı olduğu, teslim ve rızânın kapladığı bir ülkedir:

Teslîm ü rızâ kapladı mülk-i dil ü cânı

Ey rûh-ı revânum (Mst/1-1-128)

Aşk, âşığı zâhiren "lâl" etmiş olsa da, aslında gönül şehrinde dellâl yapmıştır:

Egerçi zâhiren lâl itdi 'ışkuñ

Gönül şehrinde dellâl itdi 'ışkuñ (M/3-I/V-74)

Mülk hayâline, Hayretî'nin şiirini överken de baş vurduğunu görmekteyiz:

Mülk-i dilde âteşüm üstine âteşler yakan

Oda yansun Hayretî eş'âr-ı âteş-bâr imiş(G/160.5.233)

b) Sarây, sultân, serdâr, kul, taht-gâh:

Tasavvufî ma'nâda gönül, vahdet nûruyla münevver olan bir saraydır⁴⁶ Maddî ma'nâda da bu saray, ayrılık eli tarafından yıkılır:

Yıkdı gönül sarâyını hicrân eliyle çarh

Bağ-ı visâlüne yapıladan der-i ümîd(M/2-IV/2-72)

Sultan hayâli ise kullukla ve kulluktaki sadâkatle, samîmiyetle alâkalıdır. Gönül, fakr ile iftihâr edip kanâat köşesine çekilen bir pâdişâhtır:

Fakr ile fahr it gînâ istersen ey dil dünyede

Geç kanâat küncine bir pâdişâ ol ey gönül(G/259.2.292)

Aşkın pâdişâh, gönlün de esîr oluşu ile, o, âleme sultân olmaktadır ki aşkın büyüklüğü ve ulvîliği ile ilgilidir:

Ey Hayretî gönül ne durur hiç bilür misin

'İşka esîr ü 'âleme sultân durur gönül(G/258.5.232)

46. Mustafa Tatçı, a.g.e., sh: 195

Ayrıca gam-sarây münâsebetinden hareketle, "ser-i dâr" ve "serdâr" kelimelerinin de cinâslı kullanılmasıyla gönül, gam sarâyının serdârı olmaktadır:

Serînüñ ger ser-i dâr olmadıysa

Sarây-ı ğamda serdâr olmaduñ sen (G/360.4.357)

Aşkın veya sevgilinin sultân olarak düşünülmesiyle gönül, samîmî olarak bunların kulu olur. O, sevgilinin dışındaki her şeyden temizlenip arınarak, aşk gamının taht-ğâhı durumundadır:

Cümleden pâk ü mücerred olalı hâne-i dil

Taht-ğâh-ı ğam-ı 'ışk oldu bu ğamhâne-i dil(G/254.1.289)

c) Hasta,ölümlü.hasta, bîmâr, marîz, yaralı, derdmend, kavvâl:

Sevgili "tabib-i cân" ve "dermân", la'li veya la'linin yâdı şifâ, aşk şarâbı şerbet(ilâç)tir. Gönül ise bu unsurlara olan düşkünlüğü ve ihtiyâcı dolayısıyla hastadır:

Yâd-ı la'lüñ dil-i bîmâra şafâlar getürür

Ey tabîb-i cân u dil ya'nî şifâlar getürür(G/103.1.200)

Bir yerde de O, mihnet köşesinde yalnız yatan ve sevgiliden aranmak, sorulmak bekleyen bir hasta olarak geçer. Tabîî ki sevgili gelmez; gamı gelip âşığa yâr olur:

Hayretî hasta-dile geldi ğamuñ yâr oldu

Komadı ğuşe-i miñnetde ğarîbi yalnız(G/131.5.216)

Gönül hasta, sevgili de cân tabîbi olunca; bu hastanın iyileşmesi için sevgilinin tîmârına ihtiyâç duyulur. Bu meyânda

gönlün istediği şey, aslında sevgilinin gelip kendisiyle ilgilenmesidir:⁴⁷

Tîmâr eyle derdüme ey cân tabîbi kim

Bîmâr olan gönüllere sıhhat zamânıdur(G/68.5.178)

Hastaların, psikolojik olarak geceden sıkıldıkları ve bir an önce sabahın olmasını istedikleri bilinmektedir. Renk bakımından zülf gece, yanak ise seherdir. Gözün, sevgilinin zülfünden sonra yanağını görmesiyle gönül, seher olduğu için sevinen bir hasta olur:

Zülfinde iken 'ârızını görse gözüm dir

Şâd ol yine ey hasta gönül kim seher oldu(G/483.4.436)

"Em" kelimesi iki ma'nâya gelir: İlâç ve em- fiilinin kökü. Bu kelimenin tevriyeli kullanılması ile dil, sevgilinin lebinden "em" uman bir derdmend;

Lebinden em umaldan dil be-ğâyet derdmend oldum

Anuñ kim derdi olmasa tabîb itmez devâ gördüm

(G/335.4.341)

ve dermânı sevgilinin aşk derdi olan bir derdmend olarak görülür.

Yaralı hayâli, "pâre" kelimesindeki tevriye sebebiyle söz konusu edilir. Yaranın renk ve şekil bakımından paraya teşbihi ve pârenin parça ma'nâsına gelmesi ile tevriye, tevriye ile de yaralı hayâli gerçekleşmiş olur:(Sevgili parasızsa da gam kılıcı ile pârelenmiştir)

Tîg-i gamla pârelenmişdür gönül hiç cân atup

Ey kaşı yâ pâreye atılmasun tîrûn senûn(G/216.3.268)

Hayretî, tevriye sanatından bol bol istifâde etmekte ve böylece ma'nâyâ genişlik kazandırmaktadır. "Kavvâl" hayâlinde de tevriye san'atından faydalanmıştır. Hem "söyleyen", hem de "kaval" ma'nâsına gelen kavvâl'in kaval ma'nâsı şekli olarak ta, tenâsübî olarak ta daha uygun düşmektedir:

Tîr-i miñnet şol kadar deldi ki 'arz-ı hâl için

Bezm-i gamda yâra kavvâl olmağ ister gönlümüz

(G/148.4.226)

ç) Bağlı, esîr, berdâr:

Zülfün bend olarak ifâde edilmesiyle gönül bağlı, yine zülfün bend, zenehdânın da zindân olarak düşünülmesiyle de esîr olmaktadır. Ayrıca sevgilinin zülfü, dârağacına da teşbih edilir ve böylece gönül berdâr münâsebeti kurulmuş olur:

Dîvâne dil ki zülf ü zenehdân esîridür

Gel gör bu gün bend ile zindân esîridür(G/91.1.192)

Hak senûn zülf-i dil-âvîzüñi bir dâr itmiş

Anda dil-hastelerûn göñlini berdâr itmiş(G/163.1.235)

d) Deli, dîvâne, yaban dîvânesi, mest, şûrîde, şeydâ, mestâne, Mecnûn, sermest, mübtelâ, Ferhâd, meftûn, âşüfte:

Deli ve dîvâne kelimeleri, âşık için sıfat olarak ta müşebbehünbih olarak ta kullanılmaktadır. O, lâle yanaklı sev-

gilinin bir gam yarasını, bin tâze açılmış güle vermeyen,

Bin tâze açılmış güle vermezem deli gönlüm

Bir dâğ-ı gamın sînede ol lâle-‘izârûn(G/207.2.262)

lebin "Lokmân"a teşbihi ile O'ndan hikmet suâl eden, cân nakdini verip derd metâını alan; yani bu akıl almaz işleri yapan bir delidir:

Dil virüp cân nakdini almış meta'-ı derdünü

Kim görüptür bir delîlün böyle bâzâr itdüğün

(G/380.5.369)

Dîvân ve dîvâne kelimeleri arasındaki ses benzerliği de baş vurulan yardımcı bir unsurdur:

Cebr ile sürme kapuñdan dil-i dîvâneleri

Şâhsın begceğizüm karşıña dîvân olsun(G/367.4.361)

Dîvâne gönlümi âh eglerdi bâri gâh geh

Şol kara yızılıuca dîvâncıgum yitürdüm(G/316.4.327)

Deli dîvâne olanlar zincire vurulur ve uslanıncaya kadar öylece bekletilirler.⁴⁸ Sevgilinin zülfü, şekil bakımından zencir olunca, gönül de zülfe olan düşkünlük ve bağlılığından dolayı deli, dîvâne olmuş olur. Delilerin ve deliliğin bahar mevsiminde artması da göz önünde bulundurulur, yanak-bahâr, saç-zencîr, gönül-dîvâne münâsebeti kurulur:

Ruñların devrinde bend oldu saçuñ zencîrine

Nevbahâr içre yine dîvâne düşdi gönlümüz

(G/143.4.223)

48. Dr. Hârun Tolasa, a.g.e., 327

Delilerin zindâna atılması ve zenehdân-zindân münâsebeti, gönül-dîvâne ilişkisinin bir başka sebebini meydâna getirir.

Akar suların dinlendiricilik vasfı eskiden beri bilinmektedir. Delilerin akar su kenarlarında tedâvî edildiklerini, akar sudan hoşlandıklarını, onunla eğlendiklerini de ilâve edebiliriz. Gönül, göz yaşının çokluğu bakımından cûybâra teşbihi ile, bu cûybârla oynayan bir deli durumundadır:

Gözlerüm yaşı olupdur gönlümün eğlencesi

Hôş gelür dîvâneye 'gâyet kenâr-ı cûybâr(K/16.28.52)

Şunu da belirtmeliyiz ki, normal bir insân için üzüntü kaynağı olan göz yaşının, deli için bir eğlence olması gâyet normaldir.

Mecnûn kelimesi, genellikle tevriyeli kullanılır. Daha çok, şarkın aşk kahramanı olan Mecnûn kastedilir. Sevgili, zülfünün siyahlığından dolayı Leylî, dudağının tadından dolayı da Şîrîn olunca, gönül de Mecnûn ve Ferhâd'a benzetilmiş olur:

Gönlümün şeydâlığın 'ayb eylemeñ Ferhâd-vâr

Bir lebi Şîrîn saçı Leylîye çün Mecnûndur(G/93.2.193)

Aşkın câm veya bâde olarak ele alınışıyla; gönül, mest, mestâne, sermest gibi kelimelerle vasıflandırılır. Bir beyitte de zülfün kıvrımı(meftûl) tarafından meftûn kılındığı söylenir :

Gönlümü meftûl-i zülfündür kılan meftûn-ı 'ışk

Nitekim Mecnûnı meczûb eyleyen Leylâ imiş

(G/154.3.229)

Şûrîde, mübtelâ, aşüfte gibi tâbirler, gönül için daha çok sıfat olarak kullanılırlar:

Gerçi her dil-hasteden eksük degül derd ü belâ
Bu benüm şûrîde gönlümde füzûndur döstum

(G/324.4.333)

e) Garîb, miskin, âvâre, bî-nevâ, nâ-tüvân, perîşân,
sâd-pâre:

Garip hayâli yalnızlıkla ilgilidir. Gönül, mihnet köşesinde tek dostunun gam olduğu bir gariptir, miskin oluşu ise, sevgilinin kendisini düşünâm(sövme) ile anmasına ve kendisinin de bunu dua olarak kabul etmesine dayanır. Hasta ve miskinlere iyileşmeleri için dua edilmesi, tabii ki hareket noktasıdır:

Yâd idermişsin dil-i bî-çâreyi düşünâm ile
Müstedâm ol hastadur miskîn du'âdan hazz alır

(G/107.4.202)

Miskîn, misk kokulu da demek olup sevgilinin zülfünün bir sıfatıdır. Gönül miskin olan sevgilinin zülfüne bağlanmış, dolaşmış, orayı mesken tutmuş ve oradan ayrılmak istemeyen tembel bir miskîndir.⁴⁹ Ancak, ayrılık yüzünden sevgilinin zülfü gibi perîşân olur:

Tagıdup sabr u karârın bu dil-i miskînümün
Şol kara zülfün gibi şûrîde-hâl itdi firâk

(G/184.3.248)

"Yabancı" demek olan el'in, sevgilinin vuslâtı sâyesinde "em"de olmasıyla, gönül de devâmlı olarak elemde olan bir

49. Dr. Hârun Tolasa, a.g.e. sh. 330

miskindir. Çok güzel bir cinâs örneğinin de verildiği beyitte "elem" kelimesinin elifi, sevgilinin boyuna, lââm'ı zülfüne, mîm'i de ağzına tekâbül eder. Böylece gönül, ayrılık yüzünden devamlı olarak, sevgilinin boyunu, zülfünü ve ağzını düşünen bir miskîn olur:

Vasluñla cümleten senüñ ey cân el emdedür

Miskîn gönül firâk ile dâyim elemeddür(G/92.1.193)

Gönlün âvâreliği, aşkın şarap olarak ele alınmasıyla ilgilidir. O, aşk cür'asını nûş eden ve hiç bir şeye değer vermeyen âvâre;

Nûş idelden cür'a-ı 'ışkûñ bu câm-ı ser-nigûñ

Bir habâb-ı meyce gelmez bu dil-i âvâreme(G/397.3.380)
vasfı "cânbâz" olan bir sevgiliye düşkünlüğünden dolayı bî-nevâ;

Çünkü ol cânbâza devrân içre olduñ bî-nevâ

Yiridür bâzâr-ı gam olsa dilâ yirüñ senüñ(G/217.4.268)
ve "pür-derd" olan bir nâ-tüvândır.

Gönlün perîşânlığı, zülfe olan düşkünlüğünden dolayıdır. Bir sıfatı da "perîşân" olan zülf gibi, gönül de perîşândır ve "cem'iyet-i hâtır" bulamaz.⁵⁰ Gönlün perîşân olmasının asıl sebebi, sevgiliden ayır olmasıdır. "Perîşân" ve "perîşân" kelimeleri arasında cinâs ta yapılır:

Oluban cânâ kara zülfüñ gibi cân bî-karâr

Dil perîşân olur olsa sen perî-şândan cüdâ(G/7.3.137)

50. Cem'iyet-i hâtır: "Rahat, huzûr". Prof.Dr. A.Nihâd Tarlan,

Gönlün "sâd-pâre" oluşu; sevgilinin kahr kılıcı yüzünden olup, gördüğü her güzele gönül vermektedir. Bunda şaşılacak birşey yoktur; yüz parçaya ayrılmış ve her parçasını da bir güzele vermektedir:

Gördüğüm mahbûba dil virsem 'aceb mi Hayretî
Tîg-i kahr-ı yâr ile sâd-pâredür gönlüm benüm

(G/292.5.312)

f) Tıfl, oğlan, tilmîz:

Gönül, aşk oyuncağını elden bırakmaması ve mihnet mektebinde aşk pîrinden gam dîvânı öğrenmesi veya okuması sebebiyle çocuk veya öğrenci olmaktadır:

Bu mu'allim-hâne-i miñnetde yine pîr-i 'ışk
Turmadın ta'lîm ider dil tıflına dîvân-ı gam

(G/302.3.319)

O, aşk ilminde o kadar fazla ma'lûmât sâhibi olmuştur ki, gam bâbında bilmediği tek bir harf dahi kalmamıştır. Zâhîdin yalan yanlış bir efsâne olan nasîhatine meyletmeyen uyanık bir çocuk olan gönül, ayrılık yüzünden gam ilminde "sâhib-kemâl"lik derecesine yükselir:

Mekteb-i miñnetde dil tıflına ta'lîm eyleyüp
Fenn-i gamda yine bir sâhib-kemâl eyler firâk

(G/184.5.248)

Çocuğun en bâriz özelliği oyun oynaması ve oyundan hoşlanmasıdır. Gönül de, sevgilinin gözü ve kaşının hayâli ile eğlenmektedir. Gözün oka, kaşın da yay'a teşbihi ile gönül,

ok ve yaydan zevk alan bir çocuk durumundadır⁵¹

Gözün kaşun hayâlidür gönül eglencesi dâyim
Dahi oğlan durur alsa 'aceb mi ok u yâdan hazz
(G/166.4.237)

g) Ev, hâne, vîrân, vîrâne, menzil, mesken:

Gönül, Allah'ın tecellî ettiği yer olması itibâriyle, yıkılmaması gereken bir hânedir. Tabîî ki bu, tasavvufî bir izâhtır:

Yıkma gönlüm hânesin lutf eyle beyt'u-llâhdur
Bu eve bünyâd uran mi'mâr hakkıyçün begüm(G/269.4.299)
Maddî ma'nâda ise gönül, feleğin zulmü ile yıkılan, sevgilinin rakîbe iltifât etmesi gibi sebeplerle vîrân olan, aşk ile ma'mûr hâle getirilen, cevri taşı ile yapılan, aşk mi'-mârı tarafından yıkılrsa da, sonunda yavaş yavaş ma'mûr olan bir ev, bir hâne durumundadır:

Beyt-i ma'mûr eyler âhir anı yap yap gam yime
Ey gönül yıksun kayırmaz hâneni mi'mâr-ı 'ışk
(K/7.35.18)

Sevgili sultândır; gönül de sevgilinin mekânı olduğuna göre temiz tutulmalıdır:

Dil hânesini pâk it bul anda o sultânı
(M/8.I/3-83)

Sevgilinin kendisi şem'-i şebistâna, yanağı çerâğa, aşkı da mehtâba teşbih edilince, gönül bu unsurlarla aydınlanan bir hâne durumuna gelir:

51. Dr. M.Nejat Sefercioğlu, a.g.e., sh:484

Dil ü cân hânesi oldu münevver

Tolaldan pertev-i mehtâb-ı 'ışkuñ(G/198.8.257)

Âşık, sinesindeki tâze yaraları parlak çerâğa benzer ve gönül evini aydınlattığı için de, bu yaraların devamlı olmasını ister:

İlâhî isterem sînemde dâyim tâze dâğ olsun

Münevver eylesün göñlüm evin rûşen çerâğ olsun

(G/382.1.371)

Gönül-vîrân/vîrâne münâsebeti bir kaç bakımdan söz konusu edilmektedir. Aşkın hazîne olarak düşünülmesi ve hazînelerin de umûmiyetle vîrâne yerlerde saklanması sebebiyle, gönül, her şeyden arınarak sevgilinin aşk hazînesine mesken olan bir vîrâne olur:

'İşkuñuñ gencînesine mesken mi olurdı şâhum

Gayrıdan cümle berî olmasa vîrâne-i dil(G/254.2.289)

Sevgili her zaman kendi âşıklarının kanına girer. Suç işlediği için de gizleneceği bir yere ihtiyâcı vardır. Gönül, onu saklamaya hazır, kimsenin bilmediği bir harâbedir:

Dem-be-dem kan eyledükçe gel nihân ol ey perî

Göñül adlu kimse bilmez bir harâbum var benüm

(G/295.3.314)

"Gönül yapan Kâbe yapar" prensibinden hareketle âşık, sevgiliden harâp gönlünü imâr etmesini ister:

Hayretînüñ dil-i harâbını yap

Ka'bedür secde-gâhum İbrâhim(G/315.5.327)

Gönül, sevgilinin menzili olarak ta geçer.

h) Kâbe, İmâmî, İsî-i mücerred:

Kâbe, Hz. İbrâhim tarafından yapılmıştır ve onun nâmıyla anılır.⁵² Gönül, Allah'ın tecellî ettiği yer olduğu için, Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi yapması gibi, sevgili de âşığın gönlünü yapmalıdır:

Hayretî'nün dil-i harâbını yap

Ka'bedür secde-gâhum İbrâhim (G/315.5.327)

Kâbe ziyâret edilmeli, vîrân olarak kalmamalı ve hele hele yıkılıp harâb edilmemelidir:

Cevr eliyle yıkma gönlün Hayretî-i bî-çârenün

Ka'bedür vallâhi Beyt'u-llâh hakkıyçün begüm

(G/268.5.298)

Sevgilinin yüzünün kıblegâha, zülfünün de imâma teşbihi ile gönül, sabah akşam namaz kılan "imâmî"lere benzetilmiş olur:

Yüzünü kıblegâh idüp imâm idineli zülfin

İmâmîler gibi ey dil namâzum subh u şâm oldı

(G/462.3.422)

Gönül-İsâ münâsebetinde de tecerrüd esastır. Hz. İsâ'nın her şeyden tecerrüd etmesi gibi, gönül de sevgilinin dışındaki bağılılıklardan el etek çekmektedir:

Rişte-i peyvende sūzen gibi göz dikmez gönül

Sanki 'İsî-i mücerreddür 'alâyıkdan kaçır

(G/59.2.172)

1) Murg-ı vahşî, bûlbûl(andelîb), kebk, kebûter:

Gönül, sevgilinin avcıya teşbîhi ile bu avcı tarafın-
dan avlanmış olan bir kuş;

Kara zülfiyle gönüller şayd ider

Murg-ı çâbü-k-bâz olurmuş ağ ile(G/413.2.390)

sevgilinin eşığının ululuk, erişilmezlik açılarından arşa ben-
zetilmesi ile de arşı yuva yapan murg olmaktadır:

İşiginde görenler gönlümi dir

İdinmiş 'arşı bir murg âşiyâne (G/416.2.392)

Bir beyitte aşk vâdisinin acâyip bir menzil olduğunu
ve pek çok gönül kuşunun da kanatlarını burada döktüğü belir-
tilir:

Bir 'aceb menzil durur bu vâdî-i 'ışk ey perî

Kim niçe dil murgı bu vâdîde dökmişdür perî

(G/482.1.435)

Belânın âteş olarak düşünülmesi, gönlün, kanatlarını
bu âteşten yakan bir kuşa benzetilmesine sebep olur.

Sevgilinin mahallî, çayırılık çimenlik bir yer olarak
tahayyül edilir. Âşık, bu güzel yerde kendisinin de bulunması-
nı arzu eder, fakat bulunmaması da gam değildir. Zîrâ, orada
dil adlı bir kuşu vardır. "Merg-i zâr" ile "murg-i zâr" arasın-
da cinâsın da yapıldığı beyit, gönül-murg münâsebetine örnek
olarak alınabilecek güzelliكتedir:

Gam degül olmazsa mergzâr-ı kûy-ı yâr

Anda dil adlu benüm bir murg-ı zârum var yeter

(G/65.4.176)

Yârin bulunduğu yer gülistân, gönül de bu gülistândan ayrı düşen bir bülbüldür. Âşık, bu durumu "ne güç" sorusu ile ifâde etmeye çalışır:

Eksük olmayup yanından olur olmaz hâr u has

Bülbül-i dil güsitânından cüdâ düşmek ne güç(G/33.6.155)

Gönül, güzel güzel ötmesi, zâr ve nâlân olması bakımından da bülbüldür. Yârin yüzü güle benzer. Bu benzerlik renk, şekil, düzgünlük, pürüzsüzlük hâinden kaynaklanır. Bülbül ise gülü seyrederek coşar. İşte gönül; sevgilinin gül yüzünü temâşâ fırsatı bulunca coşan bir bülbül olur. Bu bülbül, sevgilinin ölümü üzerine, onun ölüm târihini de söyler:

Söyledi târihini dil bülbülü

Diyelüm âh el-firâk el-firâk (M/34-V/2-127)

Kebûter hayâlinde ise avlanmak, yakalanmak hâli söz konusudur. Gönül, kaçtıkça kirpik oklarının ardından yetişip önüne geçtiği bir güvercindir ki, kaçıp kurtulamaz:

Kaçdukça dil kebûteri müjgânun okları

Ardından önüne geçer anuñ irer yeter(G/95.4.195)

Bir beyitte de; gönlün, kara gözlü, şâhin bakışlı güzel-ler tarafından avlanmaktan başka çâresi bulunmayan bir kebûter olduğu belirtilir:

Alınmamağa çâre mi var dil kebûteri

Şâhin bakışlu şol kara gözlü güzellere(G/394.2.378)

Bunların dışında gönül ve cân, gam kartalı tarafından ansızın avlanan bir güvercin olarak ta ifâde edilir:

Nâgehân cân u dil kebûterini

Yine 'ukḳâb-ı gam şikâr itdi (G/479.4.433)

Gönül-kebk(keklik) münâsebeti de, şâhin gibi düşünülen sevgili tarafından avlanma hâline dayanır:

Gönüller kebkin avlasun yürisün yavrı şâhindür

Nazîrin görmedüm yârân bu şehr-i cennet-âsânû

(M/33-XI/2-125)

i) Su, deniz, ummân, zevrâk, gavvâs:

Sevgili, çeşitli bakımlardan serv, gönül de bu servin ayağına ya da bulunduğu yere doğru akan bir sudur:

Akdı bir serv ayağına su gibi

Ne 'aceb ızdırâba düşdi gönül (G/256.3.291)

Bâğ, çemen, bahâr gibi kelimelerin geçtiği yerde, umûmiyetle sevgili de mevcut olur. Bu yüzden âşık, gönlüne, ömrünü, hebâ etmemesi için "bâğ u râğ" içre geçirmesini tavsiye eder. Bahâr, sevgilinin güzelliği için bir teşbih unsurudur. Âşığın bahâr mevsimindeki deliliği ve dîvâneliği taşkın ve bulanık akan suya benzer. İlkbaharda da sular bulanık aktığı için, sanki gönül, servin ayağına düşmek isteyen bir bulanık su gibidir:

Karârı yok durur taşup bulanup su gibi dâyim

Düşüp pâyuna bir servün revân olmak diler gönlüm

(G/304.4.320)

Bir beyitte de gönül; sevgilinin güzellik ayanasında aşkın dîdârını gördüğü için, kendinden geçip su gibi akmaktadır:

Bî-tekellûf dil akup su gibi gitdi kendünden
 Gördi çün mir'ât-ı hüsn-i yârda dîdâr-ı 'ışk
 (K/7.2.15)

Su kelimesinin bir diğer anlamı da "taraf,yön" demektir. Gönül su gibi "sû-yı dildâr"a azm eylerse gamdan kurtulacaktır:

Safâ bulmak dilerseñ ey gönül jeng-i küdüretden
 Sürin yüz üzre su gibi sû-yı dildâra 'azm eyle
 (G/415.4.391)

Alçak gönüllü olmasından dolayı da gönül sudur. Su, temizliğin sembolüdür. Benliğini mahvetmekle, gönül, temizlenip su gibi olacak ve yârin yüzünü görecektir. Beyitteki "mâ" kelimesinin tevriyeli kullanılışı da önemlidir:

Ger dilerseñ iresin dîdâr-ı yâra su gibi
 Benligün mahv eyle el yu mâ u menden geç gönül
 (G/257.4.291)

[mâ: a) su, b)biz]

Tasavvufî ma'nâda gönül, endişe gemisinin sâhilini bulamayacağı kadar geniş olan bir denizdir:

Şûretâ kaṭrayuz ammâ ki denizdür dilimüz
 Bulımaz keştî-i endîşe bizüm sâhilimüz(G/132.1.216)

Gönül, sevgilinin aşkı yüzünden hâlden hâle girer ve coşar. Coşmasına sebep olan, aşkın hâlleri, yani arzû ve istekleridir. Denizi dalgalandıran da hevâ, kendisini coşturan da hevâdır:

Gönlümi hâlât-ı 'ışkuñdur senüñ pür-cûş iden

Dôstum lâbüd hevâ olmasa 'ummân oynamaz(G/136.3.218)

Gönül-deryâ teşbihine şâir, şâirliğini överken de mü-râcaat eder. Her sözü, cân kulağı için bir"gevher-i yek-dâne" dir. Söz gönülden sâdır olur; gevher de deryâdan çıkar:

Her sâzüñ cân gûşına bir gevher-i yek-dânedür

Bilmezem ey Hayretî göñlün senün deryâ mıdur

(G/67.7.177)

Aşk, kadeh olarak tasavvur edilir. Sıfatı "âvâre" olan gönül de, kadehin üzerindeki hava kabarcığına benzetilir. Kabarcığın içi de hava doludur, gönül de hevâ, "arzû, istek" doludur:

Düşeli 'ışk ayağına âvâre göñlümüz

Şol bir habâba döndi ki câm-ı Cemdedür(G/92.4.193)

Aşk deryâsı irfân gevherleriyle dopdoludur; ancak gönül, mâhir bir gavvâs olmak mecbûriyetindedir. Göz yaşı çokluğu bakımından ummân olunca, gönül de maksad gevherini arayan bir gavvâs olur:

Ey gönül gavvâs-ı mâhir olıgör tek sen hemân

Toptoludur gevher-i 'irfân ile deryâ-yı 'ışk

(G/178.4.244)

Aşk âleminin ummâna teşbihi, gönlün de bu ummâna düşmüş bir zevrâk olarak düşünülmesini sağlar:

'Âlem-i 'ışka bırağaldan bizi bu rûzgâr

Sanki bir zevrâkdurur 'ummâna düşdi göñlümüz

(G/143.1.222)

Deniz, sonsuzluk ve parlaklık bakımından sevgilinin güzelliğidir. Aşk da, genişlik ve sonsuzluk bakımından denizdir. Türk târihinin bir motifini de taşıyan beyitte âşık, gönül gemisini aşk denizine salar:

Bahr-ı 'ışka şalalum fülk-i dili n'olsa gerek
Nev-bahâr oldı sefer mevsîmi deryâ demidür(G/72.4.180)

j)Şem', çerâğ, pervâne, huffâş, kebâb(biryân):

Gönlün mum olarak düşünülmesi, yanması dolayısıylaadır. Gönül, daha çok yalnızlığı ve acılarıyla başbaşa kaldığı için gece ızdırap çeker, mum da gece yanar. Mumun yumuşaklık özelliği, sevgilinin mermer taşı gibi olan kalbine karşılık, âşığın gönlü için bir teşbih unsuru olmasını sağlar.

Benüm gönlüm neden nerm oldı çün mûm
Senüñ kalbün 'aceb hârâ nedendür(K/17.4.53)

"Şem-i şebistân", parlaklığı bakımından sevgilidir. Sevgili olmayınca, mum yerine âşığın gönlü yanar. Mumun, yanıp erirken dökülen damlalarının da göz yaşına benzetilmesiyle, gönül-mum münâsebetinin kuvvetlendirilmesine ilâve olarak, göz yaşı-damla ilişkisi de kurulmuş olur:

Bezm-i miñnetde gözüm ağla göñül yan bu gice
Çünkü yanuñda yok ol şem'-i şebistân bu gice

(G/410.1.388)

Gam, tekye; gönül de hicrân âteşiyle dahi uyarılamayacak, yani yakılamayacak bir çerâğdır. Çünkü yakılırsa gam ve gamlılık hâli ortadan kalkacaktır. Gönül; belâ meclisinde ya-

nacak olan bir çerâğdır; böyle olduğu için de belâlardan saklanması için hiç bir sebep yoktur:

Bezm-i belâda yanmağ içündür çerâğ-ı dil

Bu odlara yanacağı pes yâ ne saklaram(G/333.3.339)

Pervâne hayâlinde de yanma yakılma hâli söz konusudur. Sevgilinin güzelliği veya yanakları çerâğ ve mûm olmak düşünülünce, gönül de bu âteş menbaından kendisini yakan pervâne olur. Hattâ gönül böyle değilse bile, ona, böyle olması tavsiye edilir:

Ey gönül uslu isen dîvâne ol dîvâne ol

Yan cemâli şem'ine pervâne ol pervâne ol(G/255.1.290)

ve çok az bir değişikliklerle söylenen

Ey gönül uslu isen dîvâne ol şimden girü

Yan cemâli şem'ine pervâne ol şimden girü(G/391.1.376)

beyitleri bu münâsebeti açıkça göstermektedir.

Âşığın ve gönlünün en büyük arzûsu sevgiliyle bir arada bulunmaktır. Fakat sevgili, âşığı ziyâret ettiği nâdir anlarda bile, ona ezâ ve cefâ etmekten geri durmaz. Sevgili mumdur ve bulunmadığı için de gönlün bulunduğu yer karanlıktır. Sevgili gelip, gece mumu gibi gönlün bulunduğu karanlık köşeyi aydınlatınca, gönül huffâşası pervâne gibi yanar:

Rûşen itdün künc-i huffâş-ı dili pervâne-vâr

Yakdun ey şem'-i şebistânun helâk itdün beni

(G/470.5.427)

Kebâp teşbihi de bir meclis hayâli içinde düşünülmekte-

dir. Bu mecliste; âşığın göz yaşı şarâp, âhı rebâp, gönlü de kebâp olmaktadır. Çünkü, meclisin bir âlete ihtiyâcı kalmamalıdır:

Gözlerüm yaşı şerâb u dil kebâb âhum rebâb

Hep müheyyâ âlet-i bezme zarûret olmasun(G/375.2.366)

k) Nişân, şehbâz, şikâr, av, hümâ:

Sevgilinin kaşının kemân ve yaya, kirpiklerinin de oka teşbihi ile gönül, bu okların nişânı durumundadır. Sevgilinin, böyle gönül delen okunun bir an nişânı olmayı, gönül murâd okunu nişâne değdirmek olarak nitelendiriyor:

Murâd okın nişâna ırgürürdüñ ey gönül bir dem

Olayduñ ol kaşı yânuñ nişân-ı tîr-i dil-dûzı

(G/433, 5. 402)

Şehbâz hayâli, daha önce de izâh edildiği gibi, avlanma hâline dayanır. Sevgili, zülfünü ağ, benini de yem olarak kullanıp, gönül şehbâzını avlamaktadır:

Zâğ-ı hâlin beñ koyup zülf-i siyâhın ağ idüp

Gönlümün şehbâzını sayd eyledi bir hîle-bâz

(G/145.3.224)

Bir beyitte de gönül için "umaç" ifâdesi kullanılır. Tarama sözlüğünün, bu kelimeye verdiği anlam "amaç"tır. Güzellik meydân, sevgili gammâz ve tîr-endâz olarak nitelenince, gönül de gamze okunun umacı(nişânı, hedefi) olmaktadır:

Hüsn meydânında ey dil gamze-i gammâz-ı dîst

Hey ne tîr-endâz olur kim cân u dil umacıdur

(G/115.4.207)

Sevgilinin şebâz ve şâhin olarak düşünülmesi, gönül-
şikâr münâsebetinin kurulmasına sebep olur. O, ağzında daha
anne sütü kokarken, gönülleri avlamakta bir erkek arslandır:

Dehânında kokarken şîr-i mâder

Gönüller saydının şîr-i neridür (G/100.3.198)

Yine gönül, avlanması bakımından hümâyâ teşbih edilmek-
tedir. Sevgili, benzeri olmayan bir şebâzdır ve gönül hümâsı-
nı avlar:

' Aceb sayd eyledün gönlüm hümâsın

Nazîrûn görmedüm vallâhi şebâz (G/146.4.224)

Hümâ, çok yükseklerde uçar, sevgili de başı göklerde
olan bir servidir. Gönül, bu serviye arzû duyan, daha aşağı-
lara konmayan bir hümâdır:

Bir serv-i hôş-hırâma hevâdâr olup durur

Gönlün kuşu hiç alçağa konmaz hümâ mı ki (G/453.4.416)

1) Bâg, gülşen, mezra', gül, gonca, sünbül, lâle:

Gönlün bâg veya gülşen oluşu; sevgilinin boyunun serv
veya nihâl, yanaklarının da gül olmasına dayanır. Gönül, bun-
ların hayâliyle dolu olduğu için, bunları içinde bulunduran
bir bâg olarak ele alınır. Göz yaşlarının rahmet yağmuru olma-
sıyla da gönül, bu yağmurla sulanıp yeşeren bir tarla(mezra')
gibi düşünülür:

İlâhî olmasun bir lahza hâlî akmadan yaşum

Dil ü cân mezra'ın ser-sebz ider bârân-ı rahmetdür

(G/83.4.187)

Sevgiliden ayrı, uzak olduğu anlardaki kapalı ve sıkıntılı hâlinin ifâdesi olarak gonca, içinin kırmızılığı bakımından da gönlün kan yutma hâline tekâbül eder. Gönül, gonca gibi kapalı iken vuslat bağında gülen bir gül olan sevgilisini görünce, açılması bakımından da gül'e teşbih edilmiş olur. Şu beyitte gönül-gonca, gönül-gül, vuslat-bağ münâsebeti açıkça ortaya konulmuştur:

Gonca-veş dil-teng idüm güldüm açıldım gül gibi

Bâğ-ı vuslatda gül-i handânımı gördüm yine(G/407.4.387)

Şeklinden dolayı gönlün perîşân hâlinin ifâdesi olarak sümbül ve gönüldeki yaraların bünyesindeki siyah noktalara teşbihiyle de lâle, gönül için birer müşebbehünbih olurlar:

Âteş-i hicrân ile bin dâğı vardır gönlümün

Yiridür ey lâle lutf eyle göñülden yan aña(G/11.4.139)

m) Şîşe, câm, sıfâl:

Gönlün bu unsurlarla münâsebete getirilişi, daha çok kırılması cihetiyledir.⁵³Kırılma hâlini ifâde etmek üzere şî-kest, sınık, inkisâr gibi kelimeler kullanılır. Bu kelimelerden "inkisâr" kırılma, gücenme, alınma ve bedduâ ma'nâlarına da gelir ve genellikle tevriyeli olarak kullanılır:

Dil şîşesin degül uruban kâse-i seri

Şırsa hasûd yokdur ana inkisârımız (G/151.4.227)

Gönül şîşesini kıran; onun taş bağırlı dilbere düşüp, belâ taşına hedef olması gibi sebeplerdir. Eski kadehlerin üzerinde gül, karanfil gibi çiçeklerin nakışı bulunur. Gönülde-

ki tâze dâğların renk ve şekil bakımından karanfile teşbih edildiğiyle gönül, karanfil nakışlarıyla süslü kırık bir kadeh olarak görülür:

Benüm bu tâze tâze dâğ ile gûyâ şınuk gönlüm
Karanfillerle zeyn olmuş şikeste bir sifâl ohşar
(G/105.3.201)

n)Fezâ, âyîne, âyîne-i gîtî-nümâ:

Gönlün fezâ oluşu genişliği bakımından olup tasavvufî mâhiyettedir. Gönül şahâdet "eşhedü en lâ ilâhe illa'llâh" ni-hâlinin dikilmesi gereken bir fezâdır:

Gönl fezâsına dik durma ey birâder var

Nihâl-i eşhedü en lâ ilâhe illâ'llâh(K/1-II/2-3)

Eskiden, şimdiki câm aynaların yerine mâdenî aynalar kullanıldığından, bu aynalar sık sık temizlenmekte ve bu temizleme âletine de "saykal" adı verilmekteydi⁵⁴Gam, üzüntü ve kederin pasa teşbihi ile, gönül, üzüntü ve gamla paslanan bir ayna olmaktadır. Gönül aynasının temizlenmesi için, sevgilinin dudağı veya renk bakımından benzeri olan şarap gerekmektedir:

Vaktidür kim açasın mir'ât-ı kalbi pâsdan

Şaykal-ı dildür şarâb-ı gamzedâ-yı rûzgâr(K/12.13.36)

Tozlanıp paslanmasının yanında, kırılması dolayısıyla da gönle benzeyen aynanın, asıl fonksiyonu göstermek ve aksettirmektir ki, sevgilinin yüzünü aksettirmesi arzû edilir. Ancak, böyle olması için, "âyîne-i gîtî-nümâ" yani "dünyâyı gösteren ayna" gibi mücellâ olmalıdır. Bu da temiz ve pâk tutulma-

sı gerektiğine bir işârettir. O, aşk saykalı ile kin ve hîle-
den temizlenince "âyîne-i gîtî-nümâ" olacaktır.

Ğill u ğışdan şaykal-ı 'ışk ile pâk it kendüñi
Açılup âyîne-i gîtî-nümâ ol ey gönül(G/259.3.292)

o) Çarşı, nakd:

Sevgilinin hatı reyhancı, gözü kasap, dudakları da şe-
kerci olup, bu unsurları hayâlinden hiç bir zamân çıkarmayan
gönül de çarşı gibi düşünülür:

Çârsû-yı dil ü cân içre hatı reyhancı

Gözi kaşşâb u leb-i la'li şeker-rîz geçer(G/78.4.184)

Nakd oluşu da harâmî gözler tarafından çalınmasıyla il-
gilidir:

Yine uğrın bakışlarla harâmî gözleri yârûñ

Dil ü cân nakdini n'itdiyse itdi çaldı yanumdan

(G/371.5.364)

ö) Ankâ-âşiyân:

Kanâatkâr olması bakımından ankâ olan, ^{gönül}akıl kerkesinin
konamayıp ancak aşk şehbâzının konabileceği bir yuvadır:

Mesken tütalı biñ yaşa sen şâhbâz-ı 'ışk

Dil âşiyânına konmaz 'akl kerkesi (G/485.3.437)

p) Levend:

Bu kelimenin "ayyaş, kabadayı" ma'nâları da vardır ve
gönül, âşıkın yanına hiç uğramayan bir kabadayı olarak nite-
lendirilir. Başka bir beyitte de suçu pâdişâh olan sevgiliyi
sevmek ve cezâsı da zülfün darağacına çekilmek olan bir levend-
dir:

Çek dâr-ı zülfüne deli gönlüm levendini

Sen pâdişâhı sevmek ile oldı müttehem(G/319.3.329)

r) Mûr, Süleymân:

Sevgili Süleymân, gönülde, zayıflığı ve âcizliği bakımından karıncadır. Görünüşte böyle karıncadan da zayıf olsa, ma'nide sevgilinin devletinde O, bir Süleymândır.

Şûretde gerçi kim görünür mûrdan za'îf

Ma'nide devletünde Süleymân durur gönlü(G/258.2.292)

s) Yûsuf, Ya'kûb, güm(kayıp) Eymen Vâdisi:

Sevgili güzellik Mısırının sultânı, gönül de bu sultân tarafından sıkıntı ve bu belâ zindânından kurtarılan Yûsuftur. Hz. Ya'kûb'a, oğlu Yûsuf'un gömleğinin kokusunun tesiriyle, sevgilinin zülfünün kokusunun, gönül üzerindeki tesiri aynıdır. Böylece gönül-Ya'kûb münâsebeti kurulmuş olur.

Zülfinün zerrece bûyın dil-i vîrâna getür

Nûkhet-i pîrehen-i Yûsufı Ken'âna ilet (G/27.4.151)

Gönül sevgilinin zülfünün sevdâsında(aşk yolunda veya siyâhlığında) kaybolmuştur. Eymen Vâdisi, Tûr dağındaki bir bölgenin adı olup, tecellî hâdisesinin vukû bulduğu yerdir.⁵⁵ Ten, Tûr-i Mûsi olunca, tecellî yeri olması bakımından gönül de Eymen Vâdisi durumundadır:

Tûr-i Mûsîdür tenüm gönlümde nûr-ı 'ışk-ı pâk

Şol tecellî nârîdur kim Vâdi-i Eymendedür(G/58.2.171)

ş) Abdâl, mürid, dervîş:

Abdâl yarı çıplak, yarı aç olarak yaşar. Gönül de tecer-

55. Kur'ân-ı Kerîm, El-A'raf sûresi, Âyet:142-145

rüd hırkasını giymiştir, yani çıplaktır. Ayrıca vuslat sofrasına hiç uzanamayıp gam yemekle hayatını devam ettirmektedir. Abdalların barındıkları büyük tekkelere hankâh veya hânekâh adı verilir. Gam ya da aşk hânekâha teşbih edilince, gönül de gamdan kurtulamaması bakımından burada yaşayan abdâla benzer:

Niçe dil abdâl olur bu hânekâh-ı gam durur

‘İşkdur pîri anuñ dervîş ider serverleri(G/482.3.435)

Yine vuslat sofrasına el uzatamayıp gam yemekle geçinen ve kanâatkâr bir dervîş olan gönül, aşk pîrine bağlı olan bir mürîddir. Aşk pîri tarafından irşâd edilip mahzûn gönlü şâd olur. Bazan da bu pîr, sûretâ nev-cuvân olan sevgilidir:

Nev-cuvândur şûretâ gerçi dilâ

Dilberün ma'nîde pîründür senün (G/220.3.27)

t) Kîse, katra, sâye:

Mahbûbun yüzündeki benler veya bu benlerin hayâli, âşığın gönlünde tâze yaralar açılmasına sebep olur. Yaranın da şekil ve renk bakımından paraya benzemesi, gönül-kîse münâsebetinin kurulmasına yol açar:

Toludur hâlün hayâliyle derûnum tâze dâğ

Devletünde kîseden hâlî degül dinâr-ı ‘ışk(K/17.17.16)

Acizliği bakımından katre olan gönül, sevgilinin güzellik ummânına kavuşmak, yani asıl vatanını bulmak isteyen bir katredir:

Gönlümü anca ‘ışkuñ içün isterem hemân

Bu katrayı o lücce-i ‘ummâna saklaram (G/333.2.339)

Sevgili servidir; yalnız gözü dışarda olan bir servi. Âşık, gönlüne, gözü dışarda olan servinin ayağına gölge gibi düşmemesini tavsiye eder:

Sâye gibi düşüben pâyına şalınma bile

Şu başı taşra olan serv-i hırâmânlar ile(G/405.4.385)

u) Levha:

Gönül, vücûdun göz yaşı tarafından kızıl kana boyanmasıyla, başkalarına âit nakışlardan temizlenen bir levha durumundadır:

Boyadun gerçi vücûdum kızıl kana ey sirişk

Gayr nakşından gönül levhin hele pâk eyledün

(G/204.3.260)

III. ÂŞIKA ÂİT VÜCÛT AKSÂMI

1. Cisim, ten, vücûd, gövde, beden:

A) Umûmî olarak cisim, ten, vücûd, gövde, beden:

Beden, daha çok cânla birlikte ele alınır. Cân'ın değerli ve kıymetli hâline karşılık; değersiz, hiç bir kıymeti hâiz olmayan, âşık için hiç bir ehemmiyeti bulunmayan bedenin bu özellikleri, cân'ın sevgiliye teşbih edilmesinden dolayıdır. Sevgili cânıdır, yani cân kadar kıymetli, cân kadar azîzdır. Cân'ın sevgili olmasına mukâbil, beden âşığa tekâbül eder ve âşık gibi perîşân, pejmürde, değersiz birşey olur. Sevgili cânıdır, sevgilisiz beden de ölü gibidir. Âşık, pejmürde teninin cânıdan ayrılmasına râzı, fakat cânının cânândan ayrılmasına râzı değildir:

Râzıyam kıl bu ten-i pejmürdemi cândan cüdâ

Yâ ilâhî eyleme tek cânı cânândan cüdâ(G/5.1.135)

Cân görünmez, tıpkı sevgilinin âşıka görünmeyip gizlendiği gibi. Sevgili böyle cân ve âşıktan ayrı olunca, ten de cânsız olmaktadır. Sevgilinin gelmesi de mürde cisme cân gelmesi şeklinde ifâde edilir:

Yâ Rab bu mürde cisme yine cân kaçan gelür

Ya'nî belâlu cânuma cânân kaçan gelür (G/54.1.169)

Niçe bir ben ten-i bî-cân gibi pejmürde olam

Eyleye kendüyi ol cân gibi pinhân niçe bir(G/89.6.191)

Âşığın teni göz yaşı suyuna gark olmuş bir hâldedir ve çeşitli sebeplerle yara doludur. Âşığın kesesinde hiç parasının olmaması, onun için gam değildir, zîrâ vücûdunda yüzlerce yeni açılmış yara vardır:

Bir fels-i ahmerüm yoğ ise kîsede ne var

Vardur tenümde tâze oñulmuş hezâr dâğ(G/168.3.238)

Şehriyâr(sevgili) vücûdunu baştan başa yaralarla süslemekle, ona hil'at giydirmiştir:

Zeyn itdi penbelerle ser-â-ser vücûdumı

Hil'at geyürdi şan baña ey şehriyâr dâğ(G/168.4.238)

Tendeki yaraların sıfatı olarak "bî-şümâr"(sayısız, hesapsız), "hezârân" gibi terkipler kullanılır. Ama bu yaralar yârin yanında bir pula dahi geçmez:

Yârũn yanında bir pula geçmez gerekse sen

Yak Hayretî tenũnde hezârân hezâr dâğ(G/170.5.239)

Cevr'in kılıç olarak ele alınışı da vücûdun yaralanma sebebidir.

Cisim, son derece zayıf olarak düşünülür, sebep de gamdır. Hattâ âşıkın teninden gam meydanında sâdece bir kemik kalmıştır ve o da, sevgilinin kemân kaşının attığı okun nişânı durumundadır:

Olsam n'ola okuñā nişân ey kaşı kemân

Meydân-ı gânda kaldı tenünden bir üstühân(G/364.1.359)

Beden, âşık için bir "kayıd"dır ve O, bu kayıddan kurtulmak ister. Bu yüzden beden, yakılan, yırtılan bir gömlek gibi düşünülür:

Dilerem cân oynayup 'ıškuñda cânâ ten yakam

Rakşa girem germ olup mecliste pîrehen yakam

(G/275.1.302)

Cisim için kullanılan teşbihler; onun değersizliği, yakılıp yıkılması, harâb edilmesi ve zayıflığıyla ilgilidir.

B) Cisim, ten, vücûd, beden, gövde için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Mülk, kişver, şehir, nişân, binâ, bürc:

Sevgili cânadır ve ortada yoktur. Bu hâl, cânın bedeni terk etmesi olarak yorumlanır. Terkedilen bir mülkün harâb, vîrân olması gibi vücûd da vîrân olur:

Vücûdum mülki başlasun ko vîrân olmağa yap yap

Çü ben ol genc-i pinhânımdan ayrıldum müselmânlar

(G/74.4.182)

Mihnet asker, vücûd da bu asker tarafından yakılıp yıkılan bir kişver durumundadır; sebep de yine sevgilinin olmayışdır. Mülk hayâli âşığın bütün uzuvları için söz konusu edilir ki, hepsi yakılmak ve yıkılmakla ilgilidir. Cân, gönül, vücûd harâb ve vîrân olan birer mülk olarak nitelendirilir. Bâzan da vücûd, zâlim sevgilinin zulmüne uğrayan bir mülk olur ve göz göre göre yıkılır:

Bir nazarda cân u dil mülkini vîrân eyledün
Göz göre yıkdun vücûdum mülkin â zâlim benüm
(G/293.4.313)

Şehir hayâlinin kullanılışı orijinaldir. Beden, aşk gelince aklın, akıl gelince de aşkın terkettiği bir şehirdir ki, akılla aşkın birarada bulunamayacağı ifâde edilmiş olur:

Ey 'akl ile 'ışkı arayan şehr-i bedende
Birini revende birini âyende bulursın(G/337.6.342)

Nişân teşbihine ayrılık yüzünden baş vurulur. Ayrılık, bazan âşığın boyunu iki büküp kemân eyler, bazan da cisimini gam, endûh okuna nişân, hedef yapar:

Gâh olur kaddüm iki bükür kemân eyler firâk
Gâh cismüm tîr-i endûha nişân eyler firâk(G/183.1.247)

Âşık olacak kişi, beden binâsının dört duvarını da harâb etmeyi göze almalıdır:

Çâr dîvârın beden bünyâdınun idüp harâb
Cân esâsın üstüvâr itmek dilerseñ 'âşık ol
(G/251.4.287)

Bedenin bürc oluşu ise, aşkın kaleye teşbihine dayanır ki, gönül, aşk kalesine girip emîn olmak istiyorsa, "hâk ile yeksân" olup beden bürcünden vazgeçmelidir. Kast edilen maddî varlıktan sıyrılma hâlidir ve tasavvufîdir:

Kal'a-i 'işka girüp olmak dilerseñ ger emîn
Hâk ile yeksân olup bürc-i bedenden geç gönül

(G/257.3.291)

b) Zevrâk, keştî:

Zevrâk hayâli, göz yaşının deniz, ummân veya deryâya teşbih edilmesine dayanır ki daha çok göz yaşının çokluğunu ifâde etmek için kullanılır. Vücûd göz yaşı deryâsına gark olmuş, ummânın dalgaları ile oynayan bir gemi olarak ifâde edilir;

Göz yaşına şöyle gark oldu vücûdum dir gören
Köhne zevrâkdur ki anı mevc-i 'ummân oynadur

(G/117.3.208)

bir yerde de göz yaşı denizine gark olmaktan âhının dumanının yelkeni ile kurtulan gemidir:

Gark oldu idi göz yaşına keştî-i vücûd

Olmasa dūd-ı âh eger bâdbânumuz(G/142.4.222)

O, yine gam ummânına batmaktan rûzgârın muhâlefeti ile kurtulan bir gemidir ve sevgiliden Hızır olup yetişmesini ister. Hızır'ın daha çok denizde başı sıkışanların imdâdına yetişmesi, böyle sevgili-Hızır ilişkisinin kurulmasına sebep olur:

Rûzgâr oldı muhâlif hey meded Hızır ol iris
 Yohsa gark itdi vücûdum zevrâkın 'ummân-ı gam
 (G/302.5.319)

Aşkın deniz olarak düşünülmesi de beden-zevrâk münâsebetine zemin hazırlar ve âşık, vücûdunu aşk denizine gark etmekle, bu denizde yok olur. Tasavvufî bir ma'nâ ile yüklü olan bu teşbihle âşık, âciz, değersiz bir katre iken, ummân durumuna yükselir:

‘Işk bahrinde vücûdı zevrâkın gark eyleyüp
 Kâtra-i nâçiz iken 'ummân olan gelsün beri (G/390.5.376)

c) Hilâl, nâl:

Bedenin bu unsurlarla münâsebete getirilişi şekil açısından olup, zayıflığını ve bükülmüşlüğünü ifâde etmek içindir. Sevgilinin kaşı şekil itibârıyla hilâle benzer. Âşık, ayrılık yüzünden, sevgilinin kaşını hayâl ettiği için ona benzemekte yani bükülmektedir:

Kâmeti fikriyle kıldı nâlemi gâyet bülend
Cismümi kaşı hayâliyle hilâl itdi firâk (G/184.2.248)

Nâl hayâlinin kullanılışı biraz farklı, daha doğrusu biraz daha zengindir. Bu kelimenin datifli hâliyle inlemek mânâsındaki nâle kelimesi arasında cinâs yapılır. Ayrıca nâldaki delikler vücûttaki yaralara da teşbih edilir:

Bir müye döndi müye ile cân-ı nâ-tüvân
 Bir nâle döndi nâle ile cism-i pür-figân (K/21.29.63)

ç) Bâg:

Vücûd-bâg ilişkisi sonbahar veya kış mevsimi ile birlikte düşünülür. Ayrılık tarafından kurutulan bir bâg olan beden, kış günlerinin geçip ilkbahâr mevsiminin gelmesiyle dahi, hazân mevsiminin kötü tesirinden kurtulamaz:

Gitdi eyyâm-ı zemistân geldi fasl-ı nev-bahâr

Gitmedi bâg-ı vücûdumdan benüm bir dem hazân(G/15.12.48)

d) Hâk, hâkî, kül, cevşen, hil'ât, cübbe, kanlı cübbe, pirehen, kabâ, kefen, hırmen, kafes, bûriyâ, sâl:

Gam yarası şekil ve renk bakımından güle benzer, göz yaşı da çokluğu ve akması dolayısıyla yağmura; böylece ten de, yağmurla bitip yetişen gülün toprağı olmaktadır:

Dâğ-ı gam-ı rûhuñla bârân-ı eşk-i çeşmüm

Bitürdi tâze güller hâk-i tenümde yir yir(G/119.2.219)

Cân, içinde aşk âteşinin yandığı külhâna teşbih edilince, cisim de "bir avuç kül" durumundadır. Cevşen, "örme zırh, savaş elbisesi" ma'nâlarıdır. Âşığın teni ise gam oklarıyla göz göz olan, delinen zırh gibidir:

Ey perî gamzeñ okın gözler göz açup cümle ten

Göz göz oldu tîr-i gamla cümleten cevşen gibi

(G/480.2.434)

Vücûdun hil'ât olması ise şeklî benzerlikle alâkalıdır. Hil'ât "süslü elbise" demektir. Vücûd baştan başa yaralıdır. Bu yaralar, hil'ât adı verilen elbisenin üzerindeki süs gibi olduğundan, vücûd hil'âta benzetilmiş olur:

Zeyn itdi penbelerle ser-â-ser vücûdumı

Hil'at geyürdi san baña ey şehriyâr dâğ(G/168.4.238)

Cübbenin rengi kırmızıdır. Cisim de göz yaşı kanına gark olmuştur. Sevdâ'nın bir ma'nâsı da siyâh demektir. Beyitte leff ü neşr sanatından istifâde edilerek sevdâ-aşk destârı ve cisim-cübbe münâsebeti kurulur. Siyâh destâr ve kırmızı cübbe Hayretî'nin bağlı olduğu tarîkatın kıyâfetidir.

Önmaduk başum tolu sevdâ vü cismüm gark-ı hûn

‘Âşıkam yetmez mi baña cübbe vü destâr-ı ışk

(K/7.15.16)

Ayrıca ten, yırtılması bakımından da cübbe olarak nitelendirilir. Âşıkın abdâl olması(bkz. âşık, gönül-abdâl) ve abdalların da yarı çıplak olarak yaşamaları, tenin gömlek olarak düşünülmesine sebep olur. Abdâl âşık "ten gömleği neme yarar" der:

Bir büyük yükdür düşüpdür üstüne bu ten benüm

Ben bir abdâlam neme yarar bu pirâhen benüm

(G/286.1.309)

Kabâ hayâli "hil'at" teşbihinde olduğu gibi yaraların süse benzetilmesi ile süz konusu edilir.

Şehitler kefensiz olarak toprağa verilirler. Sevgiliye kavuşmak için aşk şehîdi olmak, bunun için de beden adlı kefenden vazgeçmek lâzımdır;

Vâsıl-ı cân olmak dilerseñ bedenden geç gönül

Gel şehîd-i ışk-ı cânân ol kefenden geç gönül

(G/257.1.291)

Çiğnenmesi bakımından hirmen(harman) olan cisim; ecel darbesiyle târumâr olan kafes durumundadır. Rûh'un hümâyâ teşbih edilmesiyle ten de bu hümâyâ içinde bulunduran bir kafese benzetilir ve hümânın, yani rûhun beden kafesinde fazla karar kılamayacağı ifâde edilir:

Bir hümâdur rûh olmışdur kafes aña beden

Bu kafesde ol hümâ kılmaz inende çok qarâr(K/9.26.24)

Bûriyâ(hasır) vücûdun zayıflığını ifâde eden en güzel hayâllerden birisidir. Vücûdunun zayıflığı sebebiyle, kemikleri hasır örgüsü gibi sayılabilmektedir:

Şöyle lâgardur vücûd üstühânın seyr iden

Hayretî bî-çâreyi bir bûriyâ geymiş sanur(G/104.7.201)

Vücûd şâl ilişkisinde de daha önce olduğu gibi yaralarla süslenme hâli söz konusudur. Yara süsleri ile süslü olan vücûd şâlî, âşık için benekli altun olan kaftandır ve âşığı da aşk şâhı yapmaktadır:

Şâh-ı 'ışkâm bir benek altunlu kaftândur baña

Penbelerle zeyn olaldan Hayretî şâlüm benüm

(G/293.5.313)

e) Mûy, kıl, sâye, lâşe, mûr:

Kıl hayâlinde vücûdun zayıflığı söz konusudur. Âşık, mahabbet âteşi sebebiyle ağlamakta ve teni de girdâba düşmüş bir mûya benzemektedir. "Âşkın yakıcılığı bakımından ocağa teşbihî ile de. vücûd, bu ocağa düşmüş bir kılı andırır. Âşık, karşısında sevgilinin belini, kemerin kucaklayıp sardığını gö-

rünce, kıskançlıktan kıl gibi incelmektedir:

Karşumda kemer kuçdı bilün reşk ile cânâ

İnceldi tenüm kıl gibi kaddüm kemer oldu(G/483.3.436)

Cism-sâye münâsabeti de çiğnenme hâline dayanır. Sevgili tarafından duvarının gölgesine benzetilerek çiğnenir:

Ugradı geçdi bu gün yâr üstüme 'âr itmedi

Cismümi beñzetdi beñzer sâye-i dîvârına(G/393.4.378)

Lâşe kelimesi sıfat olarak kullanılır ve lâşe tene, toz toprak olması tavsiye edilir. Çünkü her şey aslına rücû edecektir.⁵⁶

Göz yaşının Ceyhûn nehrine benzetilmesi ile vücûd, zayıflığı bakımından bu nehre düşmüş bir karıncaya teşbîh edilir:

Eşk-i çeşm içre ten-i lâğarı ben mahzûnûn

Mûrdur şanki düşüpdür içine Ceyhûnun(G/214.1.266)

f) Hâne, nâ-tüvân, süst, âvâre, Tûr-i Mûsî:

Ten, gönlün barındığı, istediği zaman girip çıktığı bir hânedir. O, bu hânedен çıkınca sevgilinin mahalline gider. Âşık bu hâli "ne evde ne yabandasın" şeklinde ifâde eder:

Hâne-i tenden çıkup irdün çü kûy-ı dilbere

Râhat ol ey dil yine ne evde ne yabandasın(G/349.5.350)

Bir başka beyitte de ten, cânın hânesi olarak geçer.

Burada da cânân bir an gecikip gelmezse, cân, ten hânesinde duramaz, çıkar:

56. Kur'ân-ı Kerîm, El-Fecr Sûresi, Âyet:28

Eglenimez hâne-i tenden çıkar cânım benüm
 Eglenüp bir dem eger gelmezse cânânım benüm
 (G/298.1.316)

Bedenin süst yahut nâ-tüvân oluşu cân unsuruyla birlikte anılmasıdır. Aşk veya gam yükü cismi ne kadar zayıflatır, güçsüz-kuvvetsiz bırakırsa, cân o derece kavî(kuvvetli) olur:

Çek gam yükünü dönme ki bu yolda kişinin
 Cânı kavî olur çü teni nâ-tüvân ola(G/9.4.138)

Bedenin âvâreliği cân olan sevgiliden ayrılığı yüzündendir. Gönlün Eymen Vâdisi(bkz)'ne teşbîhi ile ten, gönlü içinde bulundurması dolayısıyla Eymen Vâdisi'nin bulunduğu Tûr-i Mûsî'ye benzetilir. Âşık için bir yük olan beden(bkz. ten-pirâhen) pervâsızca yanıp yakılması bakımından pervânedir. "Yuvalan-" fiilinin tevriyeli kullanılışı ile cisim, "sevgilinin ayağının tozunda bir iki gün yuvalanıp kalmasa veya yuvarlanmasa, cân kuşuna yuva olamazdı" denilerek, âşiyâna benzetilir:

Olımazdı murg-ı cânâ cism-i hâki âşiyân
 Bir iki gün ayağın tozunda yuvalanmasa(G/392.3.377)

2.CÂN

A) Umûmî olarak cân:

Âşığa âit vücûd aksâmı arasında gönülden sonra en çok işlenen, en çok söz konusu edilen unsur cânıdır. Daha çok gönülle birlikte zikredilir, pek çok noktada da gönülle ayniyet gösterir. Cân da gönül gibi yakılıp yıkılan, târumâr edilen bir ülke olarak geçer. Fakat gönülden ayrı olarak ele alınıp

tek başına kullanıldığı beyitler de vardır ve az değildir. Âşık, gönül gibi unsurlar tecrîd edilerek, cân tek başına kullanılır ki, buralarda doğrudan doğruya olarak âşığın yerini tutar.

Cân, maddî varlığın en vaz geçilmez unsurudur ve en çok bu husûsiyetiyle ele alınır. Kurban veya fedâ edilirken, ya da yakılırken -gizli veya açık- bu özelliği dâimâ zikredilir. Zaten bu husûsiyetinden dolayı "tatlı" olarak nitelendirilir. Sevgilinin cevri ü cefâsı âşığı tatlı cânından usandırır. Bununla beraber cân, sevgili için fedâ edilmeye hazırdır, yeter ki onun tarafından kabûl edilsin. Zirâ aşk meydânına çıkan kişi, cânı ile oynamayı göze almış bulunmaktadır. Cânlar cânı olan sevgiliye cân vermek zor şey değildir:

Nice cân virmesin ol saña cânlar cânısın

Hây kıblem hây Ka'bem hây Mahmûdum benüm(M/29.V/2-119)

Âşık, sevgilisinin yolunda cânla oynamaktan iftihâr eder. Cân vermek, âşıklıkta bir ölçüdür. Sevgiliye veya ondan gelen cevri ü cefâyâ cân vermek, her âşığın değil, "âşık-ı sâdık"ların kârıdır:

'Âşık-ı sâdık olan cevrine yârûn cân virür

Mübtelâ-yı derd-i ışk olan belâdan hazz alır

(G/107.2.202)

Sevgili, âşıklarından, kendisi için cânlarını fedâ etmelerini ister. Bu yüzden de meydânda cânını fedâ etmeye hazır çok kişi vardır, âşık da "câna kalmayan" birisi olarak, kendi-

sini sevgiliye takdîm eder. Cân mefhûmu, âşığın kendisini başka başka âşıklarla mukâyese ederken de kullandığı bir ölçü durumundadır. Gerek âşık, gerek gönül, gerekse cân için müşebbehünbih olarak işlenen ve klasik edebiyatımızın vaz geçilmez unsuru olan pervâne ile âşık arasında büyük fark vardır. Pervâne per ü bâl, yani kanatlarını yakmakta, buna karşılık âşık cânını yakmaktadır. Sevgili uğrunda vücûdun fedâ edilmesi âşığı tatmîn etmez:

Cân revân olsun saña rûh-ı revânun ten degül

(M/7.III/3.82)

Hattâ âşık, öldükten sonra kemiklerini sevgilinin eşğine ileteceği için, kargaya dahi cânını fedâ etmeye hâzırdır.

Ağız, cânın çıktığı veya bulunduğu yerdir.⁵⁷ Ağzın bu özelliği âşığa, sevgilinin bûsesine cân vermek için iyi bir sebeptir. Sevgili, dolu(bâde-şarâp) içip öpüştükçe cânâ cân katan güzel bir cân olmaktadır. Böylece âşık, yârin dudaklarına cân vermiş olmakla, tâze ve ebedî cânı bulmuş olacaktır. Bu yüzden, sevgili ile pazarlığa girişmekten ve cânını der-miyân etmekten(ortaya koymaktan) hiç çekinmez."Emelüm" keşimesindeki tevriye tarîkiyle âşıkın işi kolaylaşır:

Der-miyân eyleyeyin cânımı ben la'lüñi sen

'Ârifâne emelüm bir benüm bir senün (G/219.2.269)

Sevgilinin dudakları "Âb-ı Hayât"tır. Bûsesine cân ver-

57. Dr. Hârun Tolasa, a.g.e., Cân maddesi

mekle, bu dudaklara kavuşacaktır. Bir beyitte "vermek" kelimesinin tevriyeli kullanılışı ile cân verip cân alması sağlanmış olur. Muhâverenin de söz konusu olduğu beyit, divânın en güzel beyitleri arasındadır:

Bûseñe cân virmeye cânum iver didüm didi
Göstereyin saña cân virmek nic'olur ivme sen
(G/347.5.348)

Gönlün daha çok ma'nevî acıların ve ızdırapların hissedildiği yer veya merkez olmasına karşılık cân, maddî acıların ve ızdırapların duyulduğu yer ve merkez durumundadır. Aşk, meydana, sâha, arsa... v.s. gibi mecazlarla ifâde edilir. Bu meydana giren âşık, cânıyla oynamayı peşin olarak kabûl ettiği için, cânını hiç düşünmez, düşünse de faydası yoktur. Çünkü;

Çeng-i 'ışkuña düşen cânı halâş eyleyemez
Ne(y)i ki kaddüñe kan itmegi kânûn itdün⁵⁸
(G/223.4.272)

beytinde görüldüğü üzere, cânın kurtulma şansı yoktur.

Cân gizlidir, görülmez. Dolayısıyla, çeşitli sebeplerle cânı açılan yara da gizlidir. Bu yüzden de -gizli olmasından dolayı- tedâvisi mümkün değildir. Hangi sebeple olursa olsun cânı kâr eden, işleyen yaranın mevcûdiyyeti açıkta olmadığı için, ancak ölümle anlaşılır:

Yok durur zâhirde yaram ne bilsünler benüm
Ölmeyince tîg-i hicrân cânuma kâr itdüğün
(G/380.3.369)

58. Ne(y)i kelimesindeki (y) tarafımızdan eklenmiştir, metindeki yeri boştur.

Intizâr(bekleme) âteşi âşığın cânını yakar, tıpkı hic-rân âteşinin yaktığı gibi. Câna kâr eden(işleyen)fürkat, âşığı helâk etmiş, belâ oku da cânına geçtiği halde görünürde bir yara açmamıştır. Çünkü biraz önce de geçtiği gibi cân da gizlidir, yarası da gizlidir. Ölümden başka çâresinin bulunmadığı ifâde edilen bu durum daha da tehlikeli olduğu için, âşık sevgiliye yalvarıp yakarır. Beyitteki yâra ile yara kelimeleri arasındaki cinâs bilhassa önemlidir:

Kıymasun baña yâra yalvarayın

Urmasun câna yara yalvarayın (G/348.1.349)

Fürkat âteşi ile yanıp belâ okuyla yaralanmış olan cânın, yârin gamına da, cefâsına da mu'tad olduğunu yani alışkanlık kazanmış bulunduğunu belirtmeliyiz.

Cân için kullanılan teşbih ve mecâzlar bölümünde de geçeceği gibi, cân sevgili uğrunda harcanmaya hazır bir nakiddir. Aşk-bâzâr veya gam-bâzâr münâsebeti cânın nakid olmasına sebep teşkil eder. Aşk pazarından cân verip derd(aşk derdi) alanların aldanmadıklarını ifâde eden Hayretî kendi gönlüne de tavsiyede bulunkaktan geri durmaz. Nasıl olsa dünya dellâllı, sonunda ömür metâını mezâda çıkaracaktır. O halde gam pazarından, cân verilip derd alınması en doğru olanıdır:

Cân virüp derd al dilâ bâzâr-ı gamda itmedin

Bu metâ'ı "ömrüni dellâl-ı dehr âhir mezâd

(G/39.4.160)

Daha önce izâh edildiği üzere(bkz:Umûmî olarak cisim,

ten) cân kıymetine binâen sevgiliye tekâbül ettiğinden, sevgi-
linin âşığı terk edip gitmesi, cânının tenimden çıkıp gitmesi-
ne benzer. Felek göz göre göre cânı tenden uzaklaştırır. Bir
beyitte sevgili gemiye binip gittiği için, cân bedeni terkede-
rek ona refâkat eder:

Bindi gemiye gitdi o rûh-ı revânumuz

Bile yanınca gitdi revân aldı cânumuz (G/142.1.222)

Bu özelliğinden dolayı cân, sevgili için kullanılan bir
mecâz durumundadır. Âşık; cân, cânım derken genel olarak sev-
giliyi kasteder. Yani cân-sevgili, sevgili-cân münâsebeti kar-
şılıklıdır. Örnek olması bakımından şu iki beyit alınabilir:

Yâri ayırmak diler benden münâfıklar meded

Almak ister cânımı tenden münâfıklar meded

(G/42.1.161)

Yine ben göz göre cânumdan ayrıldum müselmânlar

Beni ağlañ ki cânânımdan ayrıldum müselmânlar

(G/74.1.182)

Âşık, cân gerdeninin mahabbet zencîrinden kurtulmasına
râzı değildir. Yârin râ(✓) kaşlarının cânına ettiği sitemleri
kerem olarak niteler. Sevgili, buna rağmen "âb-ı sâfî" olan
gabgabından, susuz olan âşığı, cân verse de, ona ilâç için bir
içimlik su dahi vermez:

Gabgabı âb-ı sâfîdür velî ben teşneye

Cân virürsem de em için bir içim ol ma dimez

(G/135.4.218)

Sevgilinin dudakları hasta âşıklar için cân, hayât kaynağı mesâbesindedir. O, dudaklarını nâz ile oynatınca hasta âşıkların cânı da yerinden oynar:

Her kaçan kim leblerin nâz ile cânân oynadur
Her taraftan âşık-ı dil-hasteler cân oynadur

(G/117.1.207)

Sevgilideki güzellik unsurlarının hepsi, âşıkın cânını yaralar. Cân onun elif kaddiyle zâten yaralanmıştır. İlâve olarak, sînesindeki hâl(ben)ini gösterince, âşıkın cânındaki yara bir iken on olur. Bu, imlâyâya dayalı olup kelime ve rakam oyunundan kaynaklanmaktadır:

Ey elif-~~kad~~ gösterüp sîneñdeki hâli yine
Hayretînün cânda dâğın bir iken on eyledün

(G/195.5.258)

boy→ elif→ 1
hâl→ nokta→ . } 1. = 1.(0n)

Âşığın mahbûbla birlikte vazgeçemeyeceği bir diğer şey, meydur. Sôfiye hitâben; cânını alıp kanını dökse dahi "mey ü mahbûb"u terk edemeyeceğini, çünkü bu ikisinin rûh-ı revânı, gözünde nûru, gönlünde huzûru, teninde cânı olduğunu ifâde eder. Sevgilinin uğrın uğrın⁵⁹(gizli, harâmî) bakışlarıyla meftun edilen cân, güzeller pâdişâhı olan sevgilinin hayâlinin menzilidir. Sevgili lutfu ile âşığa cân verir, kahrı ile de vermiş olduğu bu cânı tekrâr alır. Cânın bu verilip alınma

59.Tanıklarıyla tarama Sözlüğü III.T.D.K. yayınları, Ank.1954

hâli âşığın helâk olmasına sebep olur:

Luṭf ile cân virdũ evvel bu dil-i pejmürdeme
 Soñra aldũ kahr ile cânum helâk itdũn beni
 (G/470.2.427)

Sevgili, güzelliği bakımından deryâya benzetilir. Cân da deryâdan ayrı olması sebebiyle kara yerlere çalınan bir cûy-bâr(nehir,akarsu)dır. Zülfe olan düşkünlük ve bağlılığından dolayı da, tıpkı zülf gibi bî-karârdır. Csimin, gam yükünü çekmekten dolayı nâ-tüvân hâline karşılık, cân kavî olmaktadır:

Cismimi ey ışk kıldũ gerçi süst ü nâ-tüvân
 Cânımı gâyet kavî vü cüst ü çâlâk eyledũ(G/204.4.260)

Sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinin gelişip mercân dudaklara erişmesi, âşığın cânına ecelin erişmesi demektir. Ayva tüylerinin bu hâli güzelliğin tamamlanmasıyla ilgilidir. Bu tamamlanmaysa, âşık için kıyâmetin kopmasıdır. Kıyâmetin alâmetlerinden birisi, boyları normal insanlara nisbetle çok kısa olan "Ye'cûc-me'cûc" kavminin çıkmasıdır. Ayva tüylerinin saça nisbetle kısalığı bu kavme teşbih edilmesine sebep olur. Nasıl ki bu kavmin zuhûr etmesi kıyâmetin kopması demekse, ayva tüylerinin zuhûr edip gelişmesi de âşık için kıyâmetin kopması demektir. Hayretî bu münâsebetlerden hareket ederek, durumu şöyle ifâde ediyor:

Hať kim iriřdi řol leb-i mercân kenârına
Gûyâ ecel iriřdi gelüp cân kenârına(G/409.1.387)

Cânın sıfatı olarak kullanılan kelimelerle,cân kelimesiyle kurulan terkipler de şunlardır:

Bî-karâr, perîşân, belâ-keş, tatlı, meftûn, nâ-tüvân, nisâr, mu'tâd, revân, belâlı, za îf, azîz.

Cân gûşu, cân kulağı, cân pâresi, cân atmak, cân oynatmak, cân vermek, cân olmak, cân satmak, cânâ cân katmak, cân bulmak, cân u baş terk etmek, cân teslîm etmek, cân gözü,cân çeşmi, cân gerdni, cân evi, cânım fedâ, cân ile sevmek, cânıma kâr eyledi.

B) Cân için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Güneş, bezm:

Güneş hayâli, gamın kesâfete teşbihiyle alâkalıdır. Cân, gam kesâfeti tarafından kuşatılmış bir güneştir. Sevgiliden, bu durumdan kurtarılması istenir:

Bu mihr-i cânı kurtar koma kûsûf-ı gamda

Makşûd kevkebini bürc-i kemâle ırgür(G/82.3.187)

Sevgili parlaklığı dolayısıyla mûm olunca, cân da bu mumla aydınlanan bir meclis olmaktadır:

Dil hânesi kaçan tolar envâr-ı şevk ile

Cân bezmine o şem'-i şebistân kaçan gelür(G/54.6,169)

b) Kışver, ülke, mülk, âlem, şehir, il:

Cânın bu unsurlara teşbihi gönülde olduğu gibidir.(bkz gönül-ülke,mülk)Zâten, bu münâsebetin kurulduğu beyitlerin çoğunda cân, gönülle birlikte zikredilir. Cân, mîri sevgili olan bir ülkedir,dudakları tarafından hîle ile alınmıştır. Gözlerin

askere teşbihi ile de târâc edilen bir il, yine aynı teşbihle gözlerin kâfirler gibi aldığı bir ülke durumundadır:

Gitdi dil derbendini kesdi harâmî gamzesi

Gözleri cân mülkin aldı yine kâfirler gibi(G/447.2.412)

Sevgilinin güzellik unsurlarından hat asker, hâl ise silâhtır. Hat askeri cân kışverini almak için hâl silâhını çekmekte, zülfü de karavullar⁶⁰ gibi iki tarafta durup beklemekteler:

"Asker-i hat çekdi hâlün almağa cân kışverin

Turdu zülfün iki cânibde karavullar gibi(G/436.3.404)

Başka bir beyitte de sevgili gülgün elbise giydiği için cân, baştan başa ateşe vurulan bir mülk olarak geçer. Buradaki âteş aşktır, aşk ateşi âşığı baştan başa sarmıştır. Gam-as-ker, mihnet-as-ker, fûrkat-as-ker gibi münâsebetler de cânın mülkle ilişki kurmasına sebep olurlar. Bir beyitte benlerin bac aldığı ülke durumundadır:

İder gamzeñ gönül mülkini târâc

Alur cân kışverinden beñlerün bâc(G/32.1.154)

Ayrılık tarafından vîrân edilmiş bir şehir olan cân, gam bulutunun kapladığı bir âlemdir.Âşık, cânında sevgilinin yanaklarının güneşi ile iki yara yakmıştır. Bu yaralardan birinin ay, diğerinin de güneşe teşbihiyle cân, ayı ve güneşi bulunan bir âlem olmaktadır:

60. Karavul: "Düşmanın ânî tecâvüzlerinden emin olmak için ordunun etrâfını muhâfazaya memûr edilen piyâde ve suvârî askerleri" M.Zeki Pakalın, Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü,II, M.E.B. İstanbul 1983, C&I, sh: 200

Cân 'âleminde biri gün oldu birisi ay

Mihr-i ruhuñla yakdum iki yâdigâr dâğ(G/168.2.238)

c) Nişân, nişâne, hedef, umaç, gerden:

Gamzesinin ok, kaşlarının kemân ve yay, kirpiklerinin de yine ok olmasıyla, cân -çoğu kez gönülle birlikte- bu oklara nişân, hedef olmaktadır. Bir beyitte âşık, sevgilinin emir kılıcına boyun veren kul, cânı da kılıca uzatılan boyundur:

Tîğ-i emrüne boyun virdüm efendi kuluñam

Gerden-i cân benüm hüküm ile şemşîr senün(G/219.3.269)

Umaç; hedef, nişân demektir. Âşık kendi cânı ve gönlü varken, sevgilinin oklarını başkalarına atmasından râhatsız olur ve cânı, hedef olmak için cân atar:

Her okı kim nişâna o kaşı kemân atar

Cânlar nişâne olmağ için ana cân atar(G/76.1.183)

Gerden hayâlinde de âşık, cân gerdenini sevgilinin emir kılıcına uzatmış durumdadır, hüküm de kılıç ta sevgilininindir.

ç) Cânân, sevgili, yâr:

Âşık-ma'sûk münâsebetinde ten âşığı, cân ise sevgiliyi karşılar. Yârsiz âşık, cânsız beden gibidir. Şâir, cân derken doğrudan doğruya sevgiliyi kasteder. Cân gizlidir, görülmez; sevgili de kendini âşıktan gizler. Bu gizlilik hâli ve buna bağlı olarak âşık-cânsız beden münâsebeti şöyle ifâde edilir:

Niçe bir ben ten-i bî-cân gibi pejmürde olam

Eyleye kendüyi ol cân gibi pinhân niçe bir

(G/89.6.191)

Sevgilinin sözleri de dudakları da tatlıdır, şekerdir. Şeker-şerbet-ilaç münâsebetiyle de dudaklar ve dil hasta âşık için ilaç "em" mesâbesine geçer ve bu kelime tevriyeli kullanılır:

Emdürür hastasına gâh dilin gâh dudağın
 'Âşıka cân yidirür bunda ne cânlar var imiş
 (G/161.4.233)

Dudaklar âşık için cân olunca, başkalarının(rakîp) sevgiliden bûse almaları âşığın cânını almalarına benzer:

Meclis içre bûse-i cânânım almak yol mıdur
 Öldürüp ben nâtüvânı cânım almak yol mıdur(G/112.1.205)
 Meclisde bûse-i leb-i cânânım aldılar
 Ben hastayı helâk idüben cânım aldılar(G/113.1.205)
 "Cân-ı azîz" olarak da vasıflandırılan sevgiliden ayrılma, âşıkın ölümüne sebep olur, sağ kalması mümkün değildir:

Ölüpdür Hayretî senden cüdâ şanma hayâtı var
Sen anuñ cânısın sensiz ne mümkündür aña sağlık
 (G/193.5.254)

d) Murg, bûlbûl, Tûtî, ~~şûbûl~~, Hüdhd, hümâ, kebûter:

Murg, kafeste bulundurulur. Sevgilinin aşkı cân kuşuna kafestir ve cân bu kafesten uçup kurtulmak istemez:

Murg-ı cânuñ olalu dûzâh-ı 'ışkuñ kafesi
 Kâfirem zerrece uçmağa idersem hevesi(G/441.1.408)

Cism, yuva(âşiyân) cân da bu yuvanın kuşudur. Ancak, cisim, cânı, sevgilinin ayağının tozunda birkaç gün yuvalanma-

dıkça kabûl etmemektedir:

Olmazdı murg-ı cânâ cism-i hâkî âşiyân

Bir iki gün ayagũn tozına yuvalanmasa(G/392.3.377)

Cân-murg münâsebetinin bir diğer cephesi, sevgilinin zülfünün tuzaga(dâm) beninin de dâneye teşbihi neticesinde avlanmış olmasıdır:

Murg-ı cânâ var mıdur aldanmamağa çâre hiç

Dâne vü dâm ola çün kim zülf ü hâli Husrevün
(G/236.4.279)

Sevgilinin gül, gülzâr, ağzının gonca, yanağının gül, eşiğinin gülistân, kaddinin serv,ve aşkın da gülzâra benzetilmesi ile de cân, sayılan yerleri mesken tutan, ayrıldığı zaman inleyen ve bu gülşenin her şeyini ayak bağı olarak nitelendiren bir bûlbûl olmaktadır:

Ayak bağı durur cân bûlbûline sensüz ey gül-rû

Gerek gülşen temâşâsı gerekse seyr-i bâğ olsun

(G/382.4.371)

Tûtî hayâlinde de gam ve gussanın kafese teşbihi söz konusu edilmektedir:

Oldı cân tûtîsine gussâ kafes

Oldı dil bûlbûline mesken hâr(G/81.6.186)

Hız. Süleymân kıssasına telmih yapılan beyitte cân, âşıkla sevgilisi(Belkıs) arasında gidip gelen bir Hüdühüd durumundadır ve hastadır:

Hüdühüd-i cân yelmeden yolunda oldı haste-bâl

Bir nazar göstermedi yüz bâna Belkîs-i vişâl(M/28.II/1-116)

Hümâ teşbihinde ise cân; her dâneye meyletmeyip, ancak sevgilinin ben'ine meyleden bir Hümâdır.

Döstüm hâlün hayâlidür gıdâ-yı rûhumuz

Bir hümâdur murg-ı cân her dâneye meyl eylemez

(G/134.4.217)

Bir beyitte de cân kebûteri gam kartalı tarafından ansızın avlanır:

Nâgehân cân u dil kebûterini

Yine 'ukkâb-ı gam şikâr itdi(G/479.4.433)

e) Pervâne, kandil, nâr-ı Mûsî, Tûr, külhân, hırmen, sipend, hâne, Ya'kûb, Cibrîl:

Aşkın veya ma'sûkun şem'e teşbihi ile cân, kendini yakan bir pervânedir. Pervâne kanatlarını yakar, âşık ise cânını yakmaktadır. Şehitlerin ve büyüklerin meşhedinde kandil yakılır. Âşık ta aşk kılıcı ile şehit olmuştur ve cânının şehâdetine delîl olmak üzere, meşhedinde haşra kadar kandil gibi yanmasını ister:

Şehîd-i tîg-i 'ışk olduğuma rûşen delil olsun

Aşılsun meşhedümde haşradek kandil-i cân yansun

(G/339.4.343)

Sevgilinin dîdârının ve hüsnünün perteve teşbihi ile cân, yanıp tutuşan Tûr veya Mûsâ nârı olmaktadır. Külhân hayâli yine yanmaya dayanır. Cân, içinde aşk ateşinin yandığı ve cismin bütün parçalarının bir avuç kül olduğu bir külhândır:

Cümleten eczâ-yı cismüm bir avuç küldür velî

Cânumun içinde âteşler yanar külhân gibi(G/430.2.400)

Gönül gibi cân da âteş vurulup yakılan bir harmandır. Sevgili perî kadar güzeldir ve bu yüzden ona göz değebilir. Nazardan korunmak içinse tütüsünün faydalı olacağına inamlır. Bu noktadan hareketle cân, sevgiliye nazar değmemesi için mihnet ocağında yakılan bir sipend(tütüsü tohumu) olarak geçer:

Ol perîye irmesün diyü yavuz gözden gezend

Cânumı mihnet ocağında sipend itdüm yine(G/396.4.380)

Cân hânesi aşk mehtâbının parlaklığı ile aydınlanır, nurlanır. Cânân şâh-ı Ken'ân yani Hz. Yûsuf'tur. Cân da Yûsuf'un gömleğinin kokusunu alan Hz. Ya'kûbdur:

Nûkhet-i pirâhen-i vaşl irdi cân Ya'kûbına

Ey birâder gâlibâ ol şâh-ı Ken'ânım gelir(G/53.4.168)

Yârin boyu Sidre, cân da yâri görünce âsitân için "müntehâ-yı îd budur" diyen Cibrîldir.

Bir âsitândur olki görüp sidre-veş anı

Cibrîl-i cân didi bu durur müntehâ-yı îd(K/13.27.41)

f) Hasta, marîz, bîmâr, perîşân, mest, miskîn,seydâ:

Sevgilinin cân tabîbi olmasına karşılık cân hasta, marîz ve bîmârdır.⁶¹ Onun hastalığının devâsı, sevgilinin derdi (aşk)dir. Cânân dermândır ve kayıptır; cân da, gönülle birlikte dermânını bekleyen bir hastadır:

Olup güşâde yâ der-i dârü's-şifâ-yı gayb

Cân u gönül marîzine dermân kaçan gelür(G/54.4.169)

Râhat ve huzûr bulamayıp sevgilinin zülfü gibi perîşân olan cân, mey renkli dudakların yâdı ile mest olmuştur. O, hay-

laz gamın aman vermediği bir miskindir. Yârin zülfünü mesken tutmuştur ve ne olursa olsun oradan ayrılmaz. Şeydâlığı da sevgilinin aşk meclisinde sunmuş olduğu cür'â sebebiyledir:

Güiyâ bir cür'a sunduñ bezm-i 'ışkuñda baña
Cânumı ol cür'adan sermest ü şeydâ eyledün(G/212.3.265)

g) Nakd, çarşı:

Cân, derd almak için harcanan ve verilen bir nakiddir. "Aşk-bâzâr", "gam-bâzâr" teşbihlerinde bu hayâl görülür; aşk pazarında cân nakdini verip derd almayanların kâr ve zararlarını bilemedikleri, seçemedikleri ifâde edilerek, cân nakdi verilmedikçe sevgiliye ulaşılamayacağı belirtilir:

Nakd-i cânı virmeyince irmedüm cânâneye
 Ben beni bitürmeyince bulmadum cânâ seni(G/424.3.397)

Bir beyitte de sevgilinin ugrın bakışları ve harâmî gözleri tarafından çalınan bir nakd olarak geçer. Gönül, gam çarşısında cân nakdini verip derd almak için dellâl olmak arzûsundadır. Fakat harcanmaya hazır olan bu cân nakdi, güzeller tarafından bir pula dahi sayılmaz:

Nakd-i cân sarf eylesen bir pula saymaz hûblar
 Eylemez bunlar inen bî-zerle bâzâr ey gönül
 (G/248.3.286)

Çarşı hayâli de; sevgilinin hatının reyhancı, gözünün kasap ve dudaklarının da şekerçiye teşbihi neticesinde sözkonusu edilir:

Çârsû-yı dil ü cân içre hañı reyhancı
 Gözi kaşşâb u leb-i la'li şeker-rîz geçer(G/78.4.184)

h) Gülşen, gülzâr, bâg, mezra', mîve, lâle, gonca:

Gülşende gül, gonca, servi gibi nebatlar bulunur. Sevgilinin güzellik unsurları bu nebatlara benzetilir. Yârin yanakları gül, boyu servi, ağzı gonca, elbisesi de sebze-zâr olup bütün bu unsurların birleşmesi ile gülşen, gülzâr tasviri çizilmiş olur. Cân da gönül gibi, devamlı olarak sevgilinin hayâlini taşıdığından cân-gülzâr münâsebeti kurulmuş olur. Ayrıca gözyaşı tarafından sulanması dolayısıyla de cân, gülşen olarak düşünülür:

Men' itme ağlamadan gam-dîde dîdeni ko

Ey Hayretî demidür cân gülşenin suvarsın (G/346.5.348)

Cânın bâğa teşbihi; bâğın gülzârı ve gülü ihâta etmesi bakımındandır. Gül sevgiliyi, gülzâr da sevgilinin bulunduğu yeri ifâde eder. Bâg ise ikisini de içine alır. Gülşen hayâlinde olduğu gibi cân, sevgilinin hayâliyle dolu olduğundan, onu içinde bulunduran bir bâğ olarak düşünülür. Hayretî, "Bâğ-ı cân gülşeninün gülleri bî-hâr gerek" diyerek, sevgilinin mahalini cennete benzetir. Zîrâ, dikensiz gül ancak Cennettedir.

Göz yaşları yağmur olarak tavsîf edilir. Böylece cân da bu yağmur tarafından yeşillenen, canlanan bir mezra'a benzetilmiş olur:

İlâhî olmasun bir lahza hâlî akmadan yaşum

Dil ü cân mezra'ın ser-sebz ider bârân-ı rahmetdür

(G/83.4.187)

Dudakların tat bakımından hurmaya teşbihi, onun cân mey-

vesi; ağzının gonca'ya benzemesi de cân goncası olmasına sebep olur:

‘ Aceb serv-i hırâmândur kad-i bâlâsı İshâkun
İrişmiş mîve-i cândur lebi hurması İshâkun
(G/235,1.278)

Lâle hayâlinde de yaralılık hâli esastır.

1) Kurbân, yük, zâyid:

Cânın kurbân oluşu sevgili uğrunda fedâ edilmesi bakımındandır. Aşkın tekye olarak düşünülmesiyle cân, bu tekyede kurbân edilmekle ebedî hayâtı kazanır. Bu teşbihde kurbân olmak, riyâzet çekmek demek olup, maddî varlıktan sıyrılma hâlinin ifâdesidir:

Ey kemân-ebrû hayât-ı câvidânî kesb ider
Tekye-i ‘ışkuında her cân kim senün kurbân olur
(G/99.5.197)

Bir beyitte de mihnet-tekye, aşk-pîr münâsebetleriyle cân kurbân olur ki, yine maddî varlıktan kurtulmak sözkonusudur.

Sihhate kavuşmakla kaza ve belâlardan korunmak için kurbân kesilmesi, bugün de devâm eden geleneklerdendir. Bu me-yânda âşık, güzeller şâhı olan sevgilinin sıhhati için cânını kurbân eder:

Ol güzeller şâhına sıhhatler olsun tek hemân
Kapusında varayın kurbân ideyin cânımı (G/475.5.431)

Cân, âşığın aşk yolundaki yüküdür. Bu yükten bir an ön-

ce kurtulmak ister¹⁾, attığı zaman da kendini "sebük-bâr"(yükünü atmış, hafifletmiş) olarak nitelendirir:

Bir büyük minnet durur kurtar bu yükden ey ecel

Hey meded bâr-ı girân olmuş durur cân üstüme

(G/406.4.386)

Sevgilinin dışındaki her şey, cân da dâhil fazlalıktır.

i) Rişte, mûy, za'îf, nâtüvân:

Sevgilinin turralarının her kılı âşık için cân ipliğidir. Burada şekli benzerlik ve bağlılık hâli sözkonusudur. Bir beyitte, mahabbet mahallinin hakîr köpeği olabilmek için, boynuna cân ipliğini tasma(meres) olarak takması şart görülür:

Olmaz kûy-ı mahabbetde şehâ kelb-i hakîr

Dakmayan gerdenine rişte-i cândan meresi(G/441.3.408)

Kesilmeme durumu da cân-iplik münâsebetine sebep olur.

Âşıkın boynu cefâ kılıcı ile kesilse de, cân ipliği sevgiliden koparılamaz:

Başumı tîğ-i cefâ ile kesersen dôtum

Rişte-i cânum benüm senden kesilmekdür muhâl

(G/249. 2.286)

Mûy hayâli zayıflık dolayısıyla geçer. Mûy kelimesinin datifli hâliyle mûye kelimesi arasında cinâs da yapılarak, cânın mûya dönmesinin sebebi olarak mûye (hıçkırarak ağlama) gösterilir:

Bir mûya döndi mûye ile cân-ı nâtüvân

Bir nâle döndi nâle ile cism-i pür-figân(K/21.29.63)

Beyitte de görüldüğü gibi, cân mûy'a benzetilirken vücûd da nâl'e benzetilir. Mûy-e, mûye; nâl-e, nâle arasında cînâs yapılır.

Cân için za'îf ve nâtüvân kelimeleri sıfat olarak kullanılır. Böyle vasıflandırılmasına sebep olarak da, aşk yolunda mihnet yükü çekmek, ayrılık yükü çekmek gibi sebepler gösterilir:

Bâr-ı hicrânun çeker durmaz bu cânı nâ-tüvân

"Işık yolunda neler çekti bu bir kaç üstühân

(G/353.1.352)

j) Âyine:

Intizâr(bekleme) toz, toprak olarak ifâde edilir. Cân ve gönül aynasından da bir an eksik olmaz. Daha çok da gam ve keder toza benzetilir. Nekbet(uğursuzluk) yine toz, topraktır. Cân, gönülle birlikte bu sayılan toz, toprakla kaplanmıştır. Açılması için sâkînin "câm-ı musaffâ" veya dudaklarını sunması gereklidir:

Jeng-i gamdan dil ü cân âyînesini açalum

Demidür sun berü şol kan olacağı içelüm(G/317.2.328)

3. YÜZ, ÇEHRE, BENİZ:

A) Umûmî olarak yüz, çehre, beniz:

Hayretî divânında yüz, çok az ele alınıp işlenmektedir. Yüz, âşığın içinde bulunduğu durumu aksettirir. Çehre, âşığa âit diğer unsurlarla, maddî olarak tezât teşkil eder, fakat bu tezâtlar bir araya gelince, O'nun perîşân hâli ortaya çıkmış

olur. Meselâ göz yaşları, kanlı olması hasebiyle kırmızı(kızıl), âşığın kendisi kara yazılı yüz ise sarıdır. Bu sarı yüz, firâkın âli(hilesi) ile kanlı göz yaşı tarafından al hâle gelmiştir. Burada âl ile al arasında cinâs vardır:

Ben kara yazılıya yâ Rab ne âl itdi firâk
Rûy-ı zerdüm eşk-i hûnînümle al itdi firâk
(G/184.1.248)

Yüzün en bâriz özelliği çirkinliğidir. Bu sıfat, daha çok sevgilinin güzelliğini arttırıcı, tebellür ettirici bir tarzda kullanılır ve güzel kelimesiyle tezat teşkîl eder:

N'olaydı hâk-i pâyuña ey bî-bedel güzel
Çirkin yüzümi sürebileydüm güzel güzel(Kt/6.1.446)
Çirkin yüzüni sür ışigine güzel güzel
K'ol âsitânedен niçeler oldu kâmgâr(K/14.17.43)

Yüzle ilgili olarak, "yüz sürmek" deyimini kullanılır. Hayretî, kendisine sevgilinin kapısının tozu/toprağına yüz sürmesini tavsiye eder. Bir yerde de devrân, âşığın yüzünü yere sürmektedir.

B)) Yüz için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Zer, altın:

Za'afrân yüzün altın ve za'farâna teşbihi renk cihetiyedir. Âşığın gönlündeki derd, yüzünün hâlis altın gibi sararmasına sebep olmuştur. Gönlündeki derd aşktır ve dermânı ayıplamaktadır. Yanî hâlinden şikâyetçi değildir:

Ta'n ider dermâna bu gön̈lümde derdüm var benüm
Hâlis olmuş zergibi bir rûy-ı zerdüm var benüm

(G/296.1.315)

Onun, sarı yüzünü hâlis altına benzetmesi de, onu bir iftihar vesilesi olarak kabul etmesinden dolayıdır.

Göz yaşı şekil ve renk bakımından gümüşe, yüz de renk bakımından altına benzer. Âşık gön̈lünü hitâben "sîm ü zer" istiyorsa bu iki şeye bakmasını ister:

Ger dilerseñ sîm ü zer bak ey gön̈l

Dâne-i eşk ile rûy-ı zerde sen (G/381.3.370)

b) Levhâ:

Çehre, firâk(kâtibinin)ın göz yaşı mürekkebi ile sırlarını tek tek yazıp açıkladığı bir levhâdır. Bir beyitte de göz yaşı kanıyla "el-vedâ" ibâresinin yazıldığı levhâ olamaktadır:

Demler durur ki çihre-i levhamda kan ile

Ey eşk-i dîde yazıla her gâh el-vedâ (M/2-I/3-71)

c) Su, câru-(süpürge):

Yüzün su oluşu, sevgilinin eşğine yüz sürmesi bakımındandır. Kastedilen alçak gönüllülüktür ki, maksâda ulaşmanın tek yolu budur. Câru hayâlinde de aynı şey söz konusudur. Onun eşğinde yüzün süpürge oluşuyla, âşığın başı kadr ile gökyüzüne degecektir:

Kadr ile başum irerdi âsumân-ı devlete

Âsitânunda olaydı bir kadem cârû yüzüm(G/272.4.301)

4. GÖZ

A) Umûmî olarak göz:

Göz, şimdiye kadar tahlil edilmiş olan divânlara nazaran, Hayretî divânında daha az ele alınıp işlenmiştir. Özellikle göz için kullanılan teşbîh ve mecazların sayısı dikkati çekecek kadar azdır.

Âşığın başına gelen belâların, çektiği ızdırapların sebebi- birinci derecede- gözdür. Her şey gözlerle başlar. O'nun baştan çıkmasına, kanının kara yerlere karılmasına gözleri sebep olmuştur:

"Göz görüben gönül oldu mübtelâ(sh:114)"

Bu gözlerüm yine beni başdan çıkardılar

Kanımı kara yirlere göz göre kardılar (G/116. 1.207)

Göz, sevgiliden veya ona âit olan şeylerden başkasını görmez, görmek istemez. Sevgilinin yanaklarının parlaklık bakımından güneşe teşbihi de, o olmadan hiç bir şeyi göremeyeceğine sebep teşkil eder. Sevgili güneştir, güneşe bakılınca da insanın gözleri yaşarır, bákamaz. Bu yüzden ıslak göz manâsına gelen "dîde-i ter"den murâd, sevgilidir:

Gözüme 'âlem karañu olsa tañ mı döstlar

Merdüm-i çeşmüm olupdur dîde-i terden cüdâ(G/4.3.135)

Islak göz de görmez. Bu ıslaklığa sebep olan sevgili (güneş) olmadan da hiç bir şey görülmez. Bu incelikten hareketle şâir, "senden başka hiç bir şey görmüyorum" demek ister. Ayrılık güneş yanaklı sevgiliyi âşıktan gizlediği için, cihânı

bir zerre kadar dahi görmemektedir. Çünkü, gönül için kûyundan daha güzel gülşen, göz için de güzellik bağından daha güzel seyrân yoktur:

Gönlüme kûyuñ gibi bir gülşen-i zîbâ m'olur

Gözüme bâğ-ı cemâlünden güzel seyrân mı var

(G/111.2.204)

Sevgilinin bir vasfı da nûr olmaktır. Nûr hem aydınlık, parlaklık hem de gözün görme hassası demektir. "Gözümün nûru" tabirinde olduğu gibi.⁶² Gözün görmesini sağlayan kısım, gözbebeğidir. Âşık, yâre, gam çekmiş/görmüş gözüne merdümlük yapmasını, -çünkü nûr olduğunu- istedikten sonra, aksi takdirde gündüzünün karanlık gece olacağını ifâde etmektedir:

Nûrsın bu dîde-i gam-dîdeme merdümlük it

Göz göre rûzum şeb-i târ itme lutf it gitme gel

(G/245.4.284)

Hayretînün gözine sensüz karañudur cihân

Çeşmîne sensin bebek ey yüzi rahşânım benim

(G/290.5.311)

"Merdümlük" kelimesinin aynı zamanda "insanlık" ma'nâsına geldiğini de belirtmeliyiz.

Göz kelimesinin geçtiği her yerde hemen hemen göz yaşı veya ağlamak da söz konusu edilir. Göz devamlı yaşlıdır. Çünkü sevgilinin gözlerinin bir vasfı da "hûn-rîz"(kan dökken/saçan)dir. Bu yüzden de gözleri devamlı giryân eder. Âşık bir

62. Kâmûs-ı Türkî ,

beyitte gönlünün sanatının dâimâ belâ yükü çekmek; gözlerinin âdetinin de her zaman ağlamak olduğunu söyler:

San'atidür gönlümün bâr-ı belâ çekmek müdâm

‘Âdetidür çeşmümün ey dâst her bâr ağlamak

(G/186.4.249)

Hattâ gözünü denizle mukâyese eder ve daha ulu gösterir:

Dilleşüp ey dil birâder çıkdı baır ile gözüm

Bahrden amma uluyam dir gözüm bir niçe yaş(G/253.4.229)

Bu özelliğiyle göz; âşığın uzun zamanda kan yutarak biriktirdiği gevherleri bir bir telef etmektedir. Göz yaşının şekil ve renk bakımından gevhre benzetilmesi ve göz yaşının da dökülmesi, gevherlerin telef edilmesi olarak nitelendirilir:

Niçe demler kan yudup cem' itdüğüm gevherleri

Göz göre itdi gözüm merdümleri bir bir telef

(G/174.3.241)

Sürmenin göz hastalıklarında ilaç olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁶³ Göz "gam-dîde" yani gamlıdır ve hastadır. Sevgilinin ayağının tozu sürmedir. Sürmenin kaynağı İsfahân olup en kaliteli sürme de İsfahân sürmesidir. Bu sebeple âşık için, sevgilinin eşiği taşı tâç, ayağının tozu da sürmedir. Âşk derdine dermân olacak, ayağının tozu İsfâhân sürmesi olan sevgiliyi beklemektedir:

Gam-dîde dîdesine bu miñnet-keşîdenün

Ol izi tozu kuhl-ı Şifâhân kaçan gelür(G/54.3.169)

Göz, insan vücûdunun en kıymetli uzuvlarından biridir.

63. Mehmed Çavuşoğlu, Yahyâ Bey ve Divânından Örnekler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, sh:185

Sevgili de kıymetine binâen âşıkın gözlerinin nûrudur, ona "gözlerim nûru" şeklinde hitap edilir. Buna karşılık sevgilinin gözleri âşık için iki cellâddır:

Enîsün gözleri fikri olupdur ey gönül her dem
Bulımaduñ mı bir hem-dem iki cellâddan gayrı

(G/432.4.402)

Devamlı ağlayıp göz yaşı dökmek, insanı perîşân eder. Göz yaşının da suya teşbihi ile göz, âşığın ocağına su koymuş olur. Bâzan da bu su işe yarar ve su serpmekle, âh âteşinin her şeyi yakmasını engellemiş olur:

Hayme kımazdı yakardı kamu âhum odı lîk
Sepdi su âteşüme dîde-i giryân bu gice(G/410.3.388)

Aşk, âşıkla sevgili arasında bir sırdır, ve sır olarak kalması arzû edilir. Bu insan psikolojisi ile ilgili bir durumdur. Âşık, aşk sırrının fâş olmasını istemez. Gözüne hitâben "yaş dökme derdünden haberdâr olmasun kimse" der, fakat göz yaşı ile, bu sırrı cümle âleme fâş olur:⁶⁴

Fâş idüp râz-ı derûnum göz göre kan eyledün
Neyledüm saña ya nem gördün benüm ey dîde nem

(G/277.4.304)

Daha önce de geçtiği gibi gözler sevgiliden başkasını görmez ve görmek de istemez. Böyle bir âşık hâli gözleri için bühtân sayar ve "giryân" la "kuru" kelimeleri arasında tezat yapar:

Gözlerümçün gayrılar gözler dir'imîş müddeî
Dîde-i giryânuma olan kurı bühtâna bak(G/188.4.251)

B) Göz için kullanılan teşbîh ve mecâzlar:

a) Hûnbâr, pür-hûn, giryân, pür-âb:

Göz bu sıfatlarla tevsîf edilir. Hepsinde de ağlamak hâli esastır. Göz, sevgili âşığı âlemde güldürmediği için yaşlı yaşlı ağlayan hûnbâr, dilberlerin sanatının her zaman kan eylemek olmasından dolayı pür-hûn, pek çok sebepten dolayı da giryândır.

Pîşesi dilberlerün kan eylemekdür dem-be-dem
Ehl-i 'ışkuñ çeşmi pür-hûn olmada günden güne

(G/419.3.393)

O, göz yaşı suyu ile doludur.

b) Ya'kûb:

Sevgili, güzelliği bakımından Hz. Yûsuf'a teşbîh edilir. âşığın 'gözünü Hz. Yûsuf'tan ayrılınca, ağlayan Ya'kûb'a benzer. Bir beyitte de Yûsuf olan sevgiliyi gördüğü için gözleri "nûr u fer" bulan Ya'kûb olmaktadır:

Dîde-i Ya'kûb-ı bahtum n'ola bulsa nûr u fer

Ey birâder Yûsuf-ı Ken'ânumı gördüm yine(G/407.3.386)

Görüldüğü gibi Ya'kûb; âşık, gönül ve göz için müşebbehünbîh olarak kullanılmakta, hepsinde de Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssaya telmîh yapılmaktadır.⁶⁵

c) Gevher- nisâr, dūr-efşân, gevher-feşân:

Göz yaşı damlalarının şekil ve renk bakımından gevhere teşbihî ile göz, bu gevheri döküp saçan gevher-nisâr veya dūr-efşân olarak vasıflandırılmaktadır. Sevgiliden cevri ile çeşm-i

65.Kur'ân-ı Kerîm, Sûre-i Yûsuf

dür-efşânını ağlatmamasını ister. Bir beyitte de aşk sırrını âleme fâş etmemesi için âşık, çeşm-i gevher-nisâra yalvarmaktan bahseder:

İtmesün râz-ı 'ışkı 'âleme fâş

Çeşm-i gevher-nisâra yalvarayın (G/348.2.349)

Göz yaşı çokluğu bakımından deryâyâ benzetilir, göz de gemiye. Gemi, denizin üzerinde giderken iki yanına dâimî olarak damlalardan oluşan su fışkırtır. Fışkıran suyun damlalarının inci ve cevhere benzemesi ile göz, gevher-feşân olmaktadır:

Deryâlar içre zevrâka döndi bî- aynihi

Gözler yaşında dîde-i gevher-feşânumuz (G/142.2.222)

c) Zevrâk:

Gevher-feşân hayâlinde de anlatıldığı gibi göz yaşının deniz olmasıyla göz, bu denizde inciler, gevherler fışkırtarak hareket eden gemiye teşbih edilir.

d) Dôst:

Sevgilinin âşığa muâmelesi, ona düşmanı güldürüp dostu ağlatacak niteliktedir. Âşığa ağlayacak olan da ancak kendi gözüdür ve bu sebeple de ona "dost" diye seslenilir:

Dôstum ben gideyin bu çeşm-i giryân ağlasun

Vaktidür düşmân şen olsun dôstlar kan ağlasun

(G/378.1.368)

e) Kâse, câm:

Göz, dünya sâkîsinin kanlı göz yaşı ile doldurup, âşığın

mihnet meclisinde saf şarab gibi sunduğu bir kâse ve gözler de, ağlamakla göz olmaktan çıkıp belâ meclisinde kanla dolu olan iki câm durumundadır:

Dem-â-dem gözlerüm kan ağlamakla çıkı gözlükden

Belâ bezminde hûn ile pür olmuş iki câm oldu

(G/462.4.422)

f) Mûm:

Gözün mûma teşbihi gönülle birlikte zikredilmesinden dolaydır. Mihnet meclisinde sevgili olmadığından(sevgili-şem') gönül yanmakta, göz de ağlayıp göz yaşı dökmetedir. Yanma ve göz yaşı dökme birleşince mûm hayâli söz konusu olmakta, mumun damlaları da göz yaşına benzetilmektedir:

Bezm-i mihnetde gözüm ağla gönül yan bu gice

Çünkü yanunda yok ol şem'-i şebistân bu gice

(G/410.1.388)

g) Sakka:

Âşık, aşk şâhının devletinde gam sultânıdır. Sultân gibi ağırılanmalıdır. Bu ağırılanmada âh ferrâş, göz de sakkalık yapmaktadır:

Devletinde şâh-ı 'ışkûn ben de gam sultânıyam

Ey gözüm sakkâlık it ey âh ferrâş ol baña(G/12.4.141)

h) Bulut:

Göz yaşı lûlû, göz yaşını taşıyan gözler de bulut olmaktadır. "Bulut, âşığın yaşlarla dolu olan gözü için müşebbehün bih olur."⁶⁶

Fürkât içre sevâd-ı dâdelerüm

Oldı gûyâ sehâb-ı lûlû-bâr (G/81.2.186)

1) Ocak:

Göz ağlamakla âşıkın âteşini teskîn etmektedir. Fakat âşık teskîn olmaya râzı değildir. Gözün bu hareketini "göz göre ocağa su koymak" olarak nitelendirir:

Ağlamak ile teskîn idersin âteşümi

Göz göre ocağuma ey göz su mı koyarsın(G/346.4.345)

5. GÖZ YAŞI

A) Umûmî olarak göz yaşı:

Göz yaşı, gözle birlikte ve sıkça zikredilen bir unsurdur. Göz yaşı dökmek, âşığın en belirgin husûsiyetidir. Renk, şekil ve miktar olarak ele alınan göz yaşı için, kullanılan teşbih ve mecâzların çoğu, miktarı ve rengi dolayısıyla söz konusu edilir, şeklî münâsebet daha az kullanılır. İleride de görüleceği üzere en çok kullanılan teşbih unsuru, deniz, derya, ummân, nehir, ırmak...v.s. dir. Bu yüzden daha çok miktârı bakımından ele alındığını rahatça söyleyebiliriz.

Miktar olarak göz yaşı, görünce suların firâvân eyleyeceği kadar çok olup, âşığın başından aşmıştır; fakat bunda şaşılacak bir şey yoktur, zirâ bu dünyâ(âsiyâ) aşk ehlinin göz yaşıyla dönmektedir. Hatta göz yaşı dünyâ gülistânına "âb-ı rû" yüz suyu, şeref suyu vermektedir.(Âh âteşi de devrin sarâyını aydınlatmaktadır).

Gülistân-ı dehre göz yaşı viriptür âb-ı rû

Âteş-i âh iledür rûşen sarây-ı rûzgâr(G/118.7.209)

Göz yaşı, renk bakımından kırmızı veya kızıldır. Bunun sebebi de kanlı olmasıdır. Bu kanlı göz yaşı âşığın vücûdunu kızıl kana boyamakla, gönül levhâsını başkalarının nakşından (hile,nakış) temizler:

Boyadun gerçi kızıl kana vücûdum ey sirişk

Gayr nakşından gönül levhin hele pâk eyledün

(G/204.3.260)

Aşk, âşıkla ma'sûk arasında cereyân eden bir mâcerâ, bir sırdır. Bu sırrın açığa vurulması, âşık tarafından aslâ istenmeyen bir durumdur. Ancak, hiç istemediği bu şeyi bizzat kendi göz yaşı açığa vurur, âleme ifşâ eder. O, sır sır akmakla bütün sırları ifşâ, mâcerâyı da bir bir arz eder:

Fâş oldu cümle sırrum yaşım çü akdı sır sır

'Arz itdi mâcerâyı ol kan olası bir bir(G/119.1.209)

Ciger-gûşem gözüüm yaşı durur fâş eyleyen sırrum

Müselmânlar neler gördüm görün öz kendü cânumdan

(G/371.4.364)

Fâş itdi yine gözlerümün eşk-i revânı

Esrâr-ı nihânum

(Mst/1.20.129)

Göz yaşı için kullanılan teşbihlerden birisi sudur. Bu kelime (و) ile yazıldığı zamân su, (ـ) ile yazıldığı zamân da taraf, cihet, yön manâlarına gelir. Bu özellik, bazan tevriyeli kullanışlara sebep olur. Sevgili bir serv-i hırâmân,

göz yaşı da onu arayan bir sudur veya her tarafta onu aramaktadır:

Gözlerüm yaşı revân olup arar her sû seni
Kanda seyr idersin ey serv-i hırâmânım benüm
(G/298.5.316)

Görmezsem eger bir nazar ol serv-i revânı
Her sû gözümün yaşını cûyende bulursın(G/337.5.342)

Âşık, bazı durumlarda da göz yaşının duâcısıdır, ona "mezîd ol" temennîsinde bulunur. Bunun sebebi de bahtının yüzüne su serperek onu uyandırması ile âhının âteşini biraz teskîn etmesidir:

Biraz bahtum yüzine âb sepdün
Mezîd ol ey gözüm yaşı mezîd ol (G/263.3.295)

İkinci sebep daha önemlidir. Bilindiği gibi, en tesirli âh; âh-ı sehergâh veya âh-ı subhgâhtır. Ahmet Paşa'nın şu beyti, bu noktada çok güzel bir örnektir:

"İrişür Ahmedün âhı yidi kat göklere her dem
Sakın iy hûblarun şâhı seherde âh u zârumdan"

İşte, bu sabah vaktindeki âhın âteşiyle yanmaktan, cihanı kurtardığı için, göz yaşına bir nevi teşekkür etmektedir:

Mezîd olsun gözüm yaşı biraz teskîn ider yohsa
Cihânı odlara yakardum âh-ı subhgâhumdan

(G/376.3.367)

Mübâlağa, göz yaşı için de başvurulmuş bir sanattır. Âşık, ummânın acıyacağı kadar yaş dökmek arzûsundadır:

Şol kadar âh ideyin şol deñlü yaşlar dökeyin

Acısun deryâ-yı 'ummân ebr ü bârân aglasun

(G/378.1.368)

Mihnet karyesindeki mahsûlü, göz yaşı olan âşık için, bu göz yaşı cûybârı dîvâne gönlünün eğlencesidir. Böyle olduğu için de, fazla göz yaşı dökmesinde veya dökmek istemesinde şaşılacak bir şey yoktur. Fakat, fazla göz yaşı başından aşar ve vücûdu, girdapta dönen, batmakta olan bir mûya(kıla) benzetir.(bkz. ten-mûy)

Göz yaşı, şekil ve devamlılık bakımından ipliktir. Âşık, bir yandan âh çeker bir yandan da göz yaşı döker. Âh âteşiyle yaşın birarada bulunması tezattır ve âşık bu tezat hâlini yaşar. Göz yaşı, âh ateşinin çadırına iplik olmuştur:

Başumda âhum odını yaşumla dir gören

Bir sâye-bân-ı âteşe olmuş tınâb âb(K/10.11.30)

B) Göz yaşı için kullanılan teşbîh ve mecâzlar:

a) Bahr, ummân, deniz, deryâ, kan denizi:

Göz yaşının bu unsurlarla münâsebetle getirilişi -kan denizi hâriç- çokluk bakımındandır. Kan denizi teşbihinde ise, çokluğa ilâve olarak renk benzerliği de sözkonusudur ki bu renk kan rengi yani kıızıdır. Göz yaşının kanlı olarak tasavvur edilmesi yüzünden kan denizi oluşmaktadır. Sevgilinin aşkı, âşığın boyunu yay, göz yaşını da deryâ etmiştir:

Büküben kâmetüm yâ itdi 'ışkuñ

Gözüm yaşımı deryâ itdi 'ışkuñ' (M/3.V/1-76)

Bu deryâ, âşığı gark etmiş durumdadır. Vücûdun zevrâka teşbihi ile göz yaşı, vücut gemisini çevreleyen bir deryâ olmaktadır. Âşığın bu şekilde gark olması sebepsiz değildir. Sevgili için "dür" denilince, âşık onu aramak için denize dalacaktır. Kenâr kelimesindeki tevriye sâyesinde sebep ikiye çıkmaktadır:

N'ola deryâ-yı eşke gark olsam

Gelmez ol dür kenâr neyleyeyin (G/357.6.355)

(kenâr: a) kenâr, kıyı; b) kucak, âgûş)

Klasik edebiyatımız sosyal hayâta bî-gâne değildir. Göz yaşı-ummân münâsebetinde, cimrilikten dolayı ummân kadar göz yaşı dökülse de, gönlün maksâd gevherine eremeyeceği söylenilmektedir, ki, cimriliğin insana tesiri söz konusu edilmektedir:

Gevher-i maksûda dahi irmedi gavvâs-ı dîl

Eyledi gerçi gözüm yaşını 'ummân cimrilik

(G/239.4.280)

Âşığın mâhîye, tenindeki sayısız-hesapsız yaraların da pullara teşbihi ile göz yaşı-bahr münâsebeti kurulmaktadır ki, yine çokluk hâli söz konusu edilmektedir:

Bir mâhîyem gözüm yaşı bahrinde gûyiyâ

Pullar durur tenümdeki bu bî-şümâr dâğ(G/170.3.239)

Göz-zevrâk(bkz) münâsebetinde de göz yaşı-deniz ilişkisi kurulur. Vücûd zevrâkı, göz yaşı deryâsına öyle batmıştır ki, onu bu ummânın dalgaları oynatmaktadır:

Göz yaşına şöyle gark oldu vücûdum dir gören
 Köhne zevrakdur ki anı mevc-i 'ummân oynadur
 (G/117.3.208)

Bir beyitte de vücûd gemisi, göz yaşı denizine batmak-
 tan, âhının dumanının yelkenliği sâyesinde kurtulur:

Gark oldu idi göz yaşına keştî-i vücûd
 Olmasa dûd-ı âh eger bâdbânumuz (G/142.4.222)

Deryâ hayâlinde bir de deryâ-âteş tezâdının sözkonusu
 edildiği beyti örnek olarak verebiliriz. Âh-âteş, göz yaşı-der-
 yâ teşbihleri biraraya gelmiştir ve âşık;

Gözlerüm yaşına gark iken gören âhum odın
 Dir görüñ bî-çâre hem deryâya düşmüş hem yanar
 (G/63.4.175)

beytinde görüldüğü gibi, hem deryâya düşmüş hem de yanmaktadır.

Ağlamak; murâda ermek içindir. Sevgilinin merhâmetini
 dilenmek için yaş dökülür. Âşığı murâdına erdirmeyen ağlamaya
 kuru ağlamak denilir. Yaş ve kuru kelimeleri arasında tezat,
 kenâr kelimesinde ise tevriye yapılarak yaş-deniz münâsebeti-
 nin kurulduğu güzel bir beyit söylenir:

Yaşum denüzler oldu kuru ağlamağ ile
 Gitdi kenâra gelmedi serv-i revânumuz (G/142.3.222)

b) Cûybâr, rûd, ırmak, akarsu, Vardar, Ceyhûn:

Bütün sanat eserlerinde, özellikle de klasik şiirde te-
 nâsüp çok önemli bir unsurdur. Beyitteki kelimelerin akrabalı-
 ğı şeklinde ifâde edebileceğimiz tenâsüp⁶⁷, beyitte bütünlüğü

67 . Doç.Dr. M. Çavuşoğlu, Divanlar Arasında, Umran Yay, Ank.
 1981, sh: 3.

sağlamaktadır. Bu cümleden olmak üzere sevgili serv olunca, göz yaşı da cûybâr olacaktır. Çünkü servi ile cûybâr birarada düşünülür ve çoğu kez de bulunur. Sudaki ferahlatma özelliği eskiden beri bilinmektedir. Böylece; göz yaşı dîvâne gönlün eğlencesi olan ırmak durumundadır ki, hem çokluk hem de bu ferahlatma hâli mevcuddur:

Sen gidelden ey dil-i dîvânenün eğlencesi

Cûybâr-ı eşkdür câlemd eglencem benüm(G/267.2.297)

Sevgilinin eşiği lâlezâra teşbih edilince, lâlezârın ayrılmaz parçaları olan bülbül ve ırmak da âşık için müşebbehünbih olurlar:

İşigünde ko beni nâlân u giryân olayın

'Andelîb ü cûybâr ile güzeldür lâlezâr(K/16.27.52)

Fidan, yeşermesi için sulanır. Âşığın murâd nihâli, göz yaşı cûybârı tarafından sulanmasına rağmen bir türlü yeşermez. Göz yaşının akarsu, ırmak manâlarına gelen "rûd" a teşbihi, yine akması ve çok olması dolayısıyladır. Bir beyitte buna sebep olarak, âşığın şarkısı zikredilir ki bu beyitte Hayretî, kendi kendisini över:

Gözlerüm yaşını rûd itdün sürûduñla yine

Âferîn ey Hayretî hoş bî-bedel gûyendesin(G/349.6.350)

ırmak, aynı zamanda "ayırmak" manâsına da gelir. Sevgiliye hitâben "göz yaşımı eşiğinden ayırma, uzaklaştırma, çünkü akar su bağ ve bahârın yüz suyudur" diyerek göz yaşı-akar su münâsebetini kurar:

Gözüm yaşını eyleme ırmak ışıgünden

Akarsu yüzi suyu durur bağ u bahârın(G/207.3.262)

Aşk ehlinin göz yaşı, çarhın(dünya) dolabının değirme-
nini(âsiyâb:Su değirmeni) döndürür. Su değirmeni, akar su, ır-
mak üzerine kurulduğu için göz yaşı-akar su münâsebeti söz ko-
nusu olur:

Başdan gözi yaşıdur ey zâhid ehl-i 'ışkûn

Döndüren âsiyâb-ı dölâb-ı çarhı fır fır(G/119.3.209)

Vardar ve Ceyhûn iki nehir ismidir. Vardar, Hayretî'nin
doğduğu bölge olan Balkanlardadır. Göz yaşına müşebbehünbih
olması, cûybâr, ırmak... hayâline uygun olarak çokluğu bakımın-
dandır. Sevgiliye hitâp ederken Üsküp şehriyle birlikte zikre-
dilir:

Hayretînün başına Üsküp şehrin tar idüp

Gözleri yaşını Vardar itme lûtf it gel(G/245.5.284)

Ceyhûn hayâli; Hz. Süleymân kıssasına da telmihte bulu-
nularak zikredilir. Tenin karıncaya teşbihi ile, göz yaşı, te-
nin düştüğü nehir olarak geçer:

Eşk-i çeşm içre ten-i lâgarı ben mahzûnun

Mürdur sanki düşüpdür içine Ceyhûnun(G/214.1.266)

c) Yağmur, bârân, tûfân, sel(seyl), seylâb:

Göz yaşının yağmura benzetilişi akması, yağması bakımın-
dan ve yağmurla ilgili diğer hallerden dolaydır. Bir beyitte
"Gözlerin yaşı bârân olmayan, âlem tarlasında ömür mahsûlünden
arpa kadar fayda görmemiştir" diyerek, zahmet çekmeden arzû

edilen şeye ulaşamayacağını ifâde eder:

Mezra'-ı 'âlemde 'ömri hâşılından cevce sûd

Almamışdur gözlerinin yaşı bârân olmayan(G/365.3.360)

Sevgilinin yanağı bâğdır. Âşık, göz yaşlarını yağmur gibi akıtmakla, sevgilinin yanağının bağında ayva tüylerinin belirmesini sağlamaktadır:

Akıdaldan gözümün yaşını bârân-şekil

Bâğ-ı haddinde belürdi haç-ı reyhân-şekil(G/253.1.288)

Buna benzer bir kullanılış da âşığın bizzat kendisi için geçmektedir. Sevgilinin yanağının gamının yarası ile göz yaşı yağmuru, birleşerek, vücûd toprağında tâze güllerin bitmesine sebep olmaktadırlar. Burada yara-gül münâsebeti kurulmakta ve göz yaşı da bu gülü sulamaktadır:

Dâğ-ı gam-ı ruhuñla bârân-ı eşk-i çeşmüm

Bitürdi tâze güller hâk-i tenümde yir yir(G/119.2.209)

Gönül ve cânın mezra'a teşbihi ile göz yaşı bu mezraı sulayıp yemyeşil eden bir rahmet yağmurudur. Böyle olduğu için de, âşık akmasının bir ân bile durmasını istemez:

İlâhî olmasun bir lahzâ hâlî akmadan yaşum

Dil ü cân mezra'ın ser-sebz ider bârân-ı rahmetdür

(G/83.4.187)

Tûfân hayâli ince bir nükteye dayanmaktadır. Âşık, yârin sefere çıkma karârında olduğunu haber almıştır. Âh edip ağlayacak, âlemi kaplayacak bir tûfân olacak ve sevgili böylece karârından vaz geçecektir:

Yâr 'azm-i sefer eyler didiler Hayretîyâ

Âh idüp ağla ki 'âlem dolu tûfân olsun(G/367.5.361)

Sel teşbihi de çoklukla ilgilidir. Mübâlağa tabîî ki söz konusudur. Göz göre göre dünyâyı göz yaşı seline verecekken, göz yaşını silmek aklına gelir. Bir yerde ise bunun sebebi söylenir ki bu sebep ayrılıktır. Ayrılık, bazan mûm gibi başında âteşler yakar, bazan da göz yaşını "seyl-i revân" eyler:

Gâh olur kim şem' gibi başumda odlar yakar

Gâh olur kim yaşumı seyl-i revân eyler firâk

(G/183.2.247)

Seylâb, belâ seylâbı terkibi içinde geçer.. Vefâsız olan sevgili, âşığını , çok ağlatmaktan vaz geçmelidir; yoksa, yaşının belâ seylâbına gark olabilir:

Ey vefâsuz gel hâzer eyle çoğ ağlatma beni

Gark ider bir gün belâ seylâbına yaşum seni

(G/425.1.397)

ç) Su, âb, âb-ı revân, âb-ı rûy-ı gülistân:

Göz yaşının su ile münâsebeti getirilişi, akması ve çokluğu bakımındandır. Deniz, deryâ hayâliyle de ilgili olan su teşbihi, âşığın vücûdunu kaplayacak kadar çoktur. Vücûd, göz yaşı suyuna öyle gark olmuştur ki, âşık, başını su üzerindeki hava kabarcıklarına benzetir.

Eşk-i hûnînümden oldı cümleten ten gark-ı âb

Görinür başum bu kanlu suda mânend-i habâb(G/16.1.143)

Sevgilinin boyunun serve teşbihi ile göz yaşı âb-ı revân olur ki hem tenâsüp yapılmış, hem de bu hâlin sebebi olarak ayrılık zikredilmiş olur. Su, bir beyitte biraz daha ince bir hayâl olarak görünür. Burada sevgilinin gül renkli yanağının aksettiği su durumundadır:

Suya konmuş şanasın bir gül-i terdür cânâ

Eşk-i çeşmümde senün 'aks-i ruh-ı gülgûnun(G/214.4.266)

Yaş, yüz üzerinde akar. "Yüz üzre" tâbirindeki tevriye ile âşık, göz yaşı gibi yüz üzre sürünüp sevgiliye ulaşmak ister.

Aş(yemek) yiyip su içmek, hayâtın idâmesi için gerekli olan ihtiyaçlardır. Âşık ise aş yerine gam, gussa; su yerine de göz yaşı içer:

Gam yiyüben nice kan ağlamayayın dâstüm

Göz yaşıyle gussa olmuşdur suyum aşum benüm

(G/308.3.322)

Daha önce de çeşitli sebeplerle müteaddit defa zikredildiği gibi, sevgilinin bulunduğu yer gülistâna benzetilir. Bu noktadan hareketle âşık; sevgiliden göz yaşının "sû-be-sû" olarak akmasına müsâade etmesini ister çünkü su, gül bahçesinin yüz suyudur:

Eşk-i çeşmüm sû-be-sû kûyunda olsun ko revân

Âb-ı rûy-ı gülistândur ey yüzi gülzâr su(G/389.4.375)

Bunlara ilâveten göz yaşı; âşığın âteşine su serperek, onu hafifletir ve yanına gelenleri de yanıp kebâb olmaktan kur-

tarır. Âşık; cevri eliyle dönderilip inletilen bir dölâb, göz yaşı da akan bir sudur:

Cevri eliyle beni zâr ideli dölâb gibi

Gözlerüm yaşı revân oldu akar âb gibi (G/456.1.418)

Bir beyitte de dolap, âşık gibi inleyip gözlerinden su döker. Altın ve gümüş sevgiliyi hatırlatır, altın ve gümüşün adı anılınca da âşığın gözü, yüzünün üzerine hesapsız su akıtır. Burada yüz, altın(rengi bak.) göz yaşı da gümüş(şekil-rengi) benzetilmiş olur:

Bir haddeyem ki sîm ü zerûn adın andılar

Akıtdı yüzüm üzre gözüm bî-hisâb âb (K/10.14.30)

Su-âteş tezâdı da faydalanılan sir unsurdur. Göz, su doludur; gönül de âteş. Fakat gönüldeki âteş, suya rağmen yanmaya devâm eder:

Gözümde âb u gönlümde pür-âteş

Yanar hîç bilmezem ammâ nedendir (K/17.3.53)

d) Gevher, güher, sîm, zer, dürr, 'akîk, la'l:

Göz yaşının bu unsurlara teşbihi daha çok renk ve şekil cihetiyledir. O, vuslat meta'ı için harcanan, kabul edilmeyince de boş yere harcanmış olan güherdir. Âşık, göz yaşı gevherleri ile sevgilinin kapısına gelir ve "sana lâayık daha nem(ne-yim) var" diye sorar. Kıymetli gevherin rengi kırmızıdır. Âşık, uzun bir süre kan yutmakla güherleri biriktirir, fakat göz, bunları göz göre göre bir bir telef eder:

Nice demler kan yudup cem' itdügüm gevherleri

Göz göre itdi gözüm merdümleri bir bir telef

(G/174.3.241)

Âşığın varı parlak ve sulu göz yaşı gevheridir ve bunu da aşk yolunda harcamaktan çekinmez. Gözün "gevher-nisâr" olarak ifâdesi(bkz), göz yaşı-gevher münâsebetinin bir başka cephesidir. Gümüş'e benzetilmesi yine renk-şekil dolayısıyledir. Göz yaşı, gümüş gibi dökülüp saçılır ama dilberler tarafından bir pula dahi sayılmaz. Yür, sarılık bakımından altın, yaş da gümüş olarak geçer ve böylece tenâsüp sağlanmış olur:

Ger dilerseñ sîm ü zer bak ey gönül

Dâne-i eşk ile rûy-ı zerde sen (G/381.1.370)

Cimrilik bahsi daha önce geçmişti. Altın ve gümüş hatırlanıkça, cimrilik göz yaşlarını altın ve gümüş gibi sarı yüzünün üstüne akıtır:

Sîm ü zer yâd eyledükçe rûy-ı zerdüm üstine

Gözlerüm yaşın revân eyler firâvân cimrilik

(G/239.2.250)

Gözlerin "dûr-efşân olarak tavsifi göz yaşlarının "dürr" olmasına yol açar. "Akîk-i müzâb" olması da akmasına sebep olan dudaklarının firâkı yüzündendir. Kırmızı dudakların ayrılığı sebebiyle akan kanlı göz yaşı, bir "akîk-i müzâb"dır.

La'l hayâli "Husrev u Şîrîn" kıssasına telmihte bulunulacak söz konusu edilir:

Husrevâ Şebdîz-i zülfün na'line neşr itmege
 Dem-be-dem Gülgün-ı eşküm la'l-vâr eksük degül
 (G/261.3.293)

e) Kan, hûn, hûnîn, mürekkeb, lâlegûn, şarâb:

Göz yaşının kan ve al olarak tevsîfi, kanlı olarak tasavvur edilmesi sebebiyledir. Gülün rengi kırmızıdır. Kanlı göz yaşı, âşığın sırtındaki eski elbiseleri bir hîle ile gül renkli gömlek yapmaktadır, yani kana, kızıla boyamaktadır:

Yine bir reng ile egnümde olan eskileri

Gözlerüm yaşı birer câme-i gülgün itdi (G/448.4.413)

Âşık-levend münâsebeti ve levendlerin elbiselerinin de kırmızı renkli olması dolayısıyla, kanlı göz yaşı tarafından kana boyanmayı, âşık, cismi için hil'at olarak kabul eder:

Bir levendem ben yaraşmaz baña dîbâ vü harîr

Dem-be-dem kana boyanmak cismüme hil'at yeter

(G/79.2.185)

Hûnîn hayâli de, göz yaşının kanlı olmasıyla ilgilidir, bu özelliğiyle o, mürekkep olarak geçer ki biraz ileride işlenecektir. Hîle, oyun manâlarına gelen Arapça "âl" ile Türkçe "al"(kırmızı) kelimesinin Osmanlıca imlâsı aynıdır. Bu sebeple de cinâs yapılır. Ayrılık, kara yazılı âşığın sarı yüzünü bir hîle ile, kanlı göz yaşını kullanarak al etmiştir:

Ben kara yazılıya yâ Rab ne âl itdi firâk

Rûy-i zerdüm eşk-i hûnînümle al itdi firâk

(G/183.1.248)

Âşıkın çehresinin levha olarak düşünülmesiyle kanlı göz yaşı, bu levhâya "el-vedâ" yazan bir mürekkep olur. Âşığın gizli sırrı olan aşkının, göz yaşı tarafından ifşâ edildiğini daha önce belirtmiştik. Aynı meyânda O, çehre levhâsına sırların bir bir yazılıp âyân edildiği mürekkep durumundadır:

Göz yaşıyle levha-i çihremde tahrîr eyleyüp
Her ne sırrum var ise bir bir 'ayân eyler firâk

(G/183.3.247)

Lâlenin rengi kırmızı olduğu için, kanlı göz yaşı lâle-gün olarak tavsîf edilir.

Şarâb hayâli; belânın bezme teşbihiyle sözkonusu edilir. Bu bezmde ciğer kebâb, yaş da şarâb olur. Bazan bu iki unsura ilâveten âhın rebâb olarak tasavvuru da ilâve edilir. Bir beyitte de dünyâ sâkîsi gözleri kâseederek, onu kanlı göz yaşıyla doldurur ve mihnet meclisinde âşıka saf şarap gibi sunar:

Sâkî-i dehr idüben kâse-i çeşmüm tolu kan
Bezm-i mihnetde bâna sundı mey-i nâb gibi (G/456.4.418)

f) Sâyil, üftâde, yetîm:

Göz yaşı hasta âşığa sevgiliden şifâ dilenen bir dilenci(sâyil)dir. Sâyil aynı zamanda akan demek olduğundan, âşık "göz yaşını sâyil edip, şifâ cevâbından el yuyalım" der ki, bu vaz geçmek demektir:

Derd ile göz yaşın idüp sâyil
Gel cevâb-ı şifâdan el yuyalum (G/330.5.337)

Üftâdeliği, düşkünlüğü ve ayağa düşmesi dolayısıyledir. Yetîm, sıfat olarak ta kullanılır. Yetim çocuklara zor kullanılmaz, azarlanmazlar. Bu yüzden genellikle şımarık olurlar. "Yüz bulmak, baştan aşmak, kanlu girîbânım aldılar" ifâdelerindeki mecâzî manâ yardımıyla göz yaşı-yetim münâsebeti kurulmuş olur:

Eşküm yetîmi yüz bulıcağ başdan aşdılar

Kanlu mıyam ki böyle girîbânım aldılar(G/113.3.205)

g) Nokta, dâne:

Gönül, remmâl(falcı)dır. O, sevgilinin ağzının sırrını duymak ve öğrenmek için, göz yaşını nokta nokta dökerek fala bakmak istemektedir. Dâne olması da şeklî açıdan ve mahabbet tarlasının mahsûlü olması bakımındandır:

Dökülsün dâne dâne eşk-i çeşmüm

Mahabbet mezra'ının hâsılıdır (G/50.2.167)

h) Sitâre, yıldız, Süreyyâ:

Yıldızların, insanların kaderi üzerinde müessir olduklarına inanılır. Göz yaşı döken âşığın haline rakîb dahi acır. Âşık, bu durumu "yıldızım başıma ne belâlar getirir" şeklinde değerlendirir ki, burada şeklî benzerlik te söz konusudur ve yıldız kelimesi tevriyelidir:

Yanuma geldi gözüm yaşına rahm itdi rakîb

Başuma gör bu sitârem ne belâlar getürür(G/103.2.200)

Yıldızlar gökyüzüne saçılmışlardır, âşıkın da yaşı yüzüne saçılır. Süreyyâ, ~~yıldız~~ yıldızdan oluşan bir yıldız kümesidir.⁶⁸ Bu hâliyle, çokluğu bakımından göz yaşı için müşeb-

behünbih olur:

Baňa uykuyı rûyâ itdi 'ışkuñ

Gözüm yaşın Süreyyâ itdi ışkun(M/3-V/2-76)

1) Hem-dem, dôt:

Âşık, devamlı göz yaşı döktüğü için, kendisini hiç terketmemesi, yalnız bırakmaması dolayısıyla göz yaşı hem-dem ve dôt olarak tavsîf edilir. O, gam gibi gam arkadaşıyla belâ meclisinde yaş gibi dost bulamadığını söyler.

6- KIRPIK:

Birkaç beyitte geçen kirpik için nişter ve cârû teşbîhi kullanılıyor. Bu nişter âşığı yaralıyor, tenindeki kıl için kullanılan erkâm hayâliyle de, neşter yaralarının vücûdundaki kıl sayısı kadar çok olduğu anlaşıyor. Cârû hayâli ise, şekil benzerliğinden dolayıdır. O, sevgilinin gelip geçeceği yolları temizlemek için süpürge olmaktadır:

Ey müje cârû çeküp ey göz gül-efsânlig idüp

Yolları pâk eyleñ ol pâkize-dâmânum gelür(G/53.2.168)

7-EL: Bir beyitte zikredilen el unsuru el almak tâbiri içinde geçmektedir. Âşık, elinden tutulup tâze nihâl olan sevgiliye erîştirilmek istiyor:

Bu dehr-i dñn elinden hâke berâber oldum

Kaldur elüm alup ol tâze nihâle ırgür (G/82.4.187)

8- BEL:

Bel de bir beyitte söz konusu ediliyor. Kıl kadar ince belli, gümüş tenli sevgiliden ayrıldığı için, kendi belinin

de altın kemer kadar zayıflayıp sarardığını söylüyor.

145

Sen mû-miyân u sîm-bedenden cüdâ benüm

Kıldı felek belüm bu gün zer kemer dirîğ (M/2-III/3-72)

9-BOY(Kadd, Kâmet):

A) Boy için kullanılan teşbîh ve mecâzlar:

Bu teşbih ve mecâzlarda, boyun şekli ve zayıflığı rol oynamaktadır. Şeklî olarak, umûmiyetle eğridir. Oldukça da zayıftır. Q "Kılalum kâmetümüz kaşı hayâliyle hayâl" diyerek hayâlden ibâret kalmak, görünmeyecek derecede zayıflamak istediğini belirtir.

a) Dâl, lâm, mîm, nûn:

Âşıkın boyunun bu unsurlara teşbihi şekil cihetiyledir. Bu harflerin hepsi eğri-büğrü ve ikiye katlanmış, bükülmüş boy için müşebbehünbîh olmaktadırlar. Âşığın kâmetinin olup olmadığı dahi pek belli değildir. "Ben za'îfün kâmetin var ise dâl itmek diler" mısraındaki "var ise" bunun en güzel örneğidir. Âşığın boyunun dâl(>) gibi bükülmesinin sebebi meyvesi gül olan serv(sevgili)den ayrılması ve gam yükü çekmesidir.

Bâr-ı endûh u belâ kaddüm nihâlin kıldı dâl

Nâgehân ol serv-i gül-bârumdan ayrıldum yine

(G/403.3.384)

Sevgilinin aşkı yüzünden boyun iki bükülüp dâl olması, sevgiliye ermenin ilk basamağıdır. Âşık bu durumu "dâl-i devlet" terkiibiyle izâh eder.

İntizâr; bekleme, gözleme demek olup âşık için bir yükür. Bu yük de âşığın boyunu lâm(J) gibi bükür. Lâ(﷪) nefy

edâtıdır. Herhâlde bir içki yasağının yenilenmesinden sonra söylenmiş olmalı ki, "mey yasağı benim elif kaddimi lâm ederse şaşılır mı, zîrâ bâdesiz ârif, âsâsız pîre benzer" demektedir:

Bâdesüz 'ârif 'asâsuz pîre beñzer yâ benüm
Lâm iderse bu elif kaddüm 'aceb mi lâ-yı mey
 (G/439.2.406)

Mîm hayâli "mîm-i melâl" terkinde geçmektedir ki, âşık; melâlin mîmi gibi bükülüp halka olmak durumundadır.

Lâm bahsinde de geçtiği gibi, âşığın boyu aslında elif gibi dümdüzdür, çeşitli sebeplerle eğilmektedir.

Nûn hayâli de, sevgiliden ayrılma hâlinin neticesinde söz konusu edilmektedir. Eğer devrân, sevgiliyi âşıktan bir dem ayıracak olsa; gam, elif boyunu bir anda nûn(ü) etmektedir:

Ân-ı vâhidde elif kaddüm eğer gam nûn ider
 Eylese devrân eğer bir dem beni andan cüdâ(G/5.5.136)

Bazan da, sevgilinin kaşının hayâliyle veya hicrân yükü altında boy nûn'a döner ve baştaki yara da bu nûn'un noktası olur:69

Kaşı hayâli ile bir nûna döndi kaddüm
Dâğ-ı cünûn başumda oldu çü nokta-i nûn(G/369.3.362)

b) Yâ(y), kemân, hilâl, orak:

Yine eğilmek ve iki bükülmek hâli söz konusudur. Maksâd okunun nişâna ermesi için, boyun ikiye katlanarak yâ olması

gerekmektedir. Sevgilinin aşkı, âşığın kâmetini bükerek yâ, göz yaşlarını da deryâ eder:

Büküben kâmetüm yâ itdi 'ışkūñ

Gözüm yaşını deryâ itdi 'ışkūñ (M/3-V/1.76)

Kemân hayâli için de aynı durum söz konusudur. Âşığın boyu kemâna dönmüştür fakat sevgili tarafından yine de ok gibi yabana atılmaktadır:

Kemâna döndi kaddi Hayretînūñ

Niçün ok gibi atarsın yabana (G/416.7.392)

Boyun hilâle teşbihi, kaşın hayâli sebebiyledir, kaşı hayâl ede ede, boyu hilâle dönmüştür. O, bu durumu "eksüklinin işi tamâm oldu" şeklinde ifâde eder.(tamâm ol:-bit-,tüken-)

Beñzedi kaşūñ hayâliyle hilâle kametüm

Oldı ey bedr-i münîr eksüklinün işi tamâm(G/271.4.300)

Orak(dâs) hayâli biraz değişikdir. Aşk bir mezrâ'dır ve âşığın bu tarlada hiç mahsûlü yoktur. Çünkü kaddi orak olup ömür mahsûlünü biçmektedir.

Yok bu mezra'da benüm bir habbe tahşîlüm dirîğ

Geldi 'ömrüm hâsılın biçmege kaddüm oldı dâs

(G/152.4.228)

c) Nihâl, hâm, kemer:

Boyun nihâle teşbîhi bükülmesi dolayısıyledir. O, ümîd fidanından murâdının meyvesini dermeden, gam yükü, boyunu, fidanı bükerek gibi büküp "ham" hâline getirmiştir. Gam yükünden dolayı tâkâti bitmiş ve boyu da bükülüp hâm olmuştur.

Dirmedin nahl-i ümîdünden murâdum mîvesin
İki bükdi kıldı ham kaddüm nihâlin bâr-ı gam
(G/276.3.303)

Kemer hayâlinde de, âşıkın sevgilinin belini karşısında sarmasından dolayı, kemeri kıskanması söz konusu olmaktadır. Bu manzara karşısında teni kıl gibi incelip, boyu kemer gibi bükülmektedir:

Karşumda kemer kuçdı bilün reşk ile cânâ
İnceldi tenüm kıl gibi kaddüm kemer oldı(G/483.3.436)

10- SÎNE-KOYUN,BAĞIR:

A) Umûmî olarak sîne:

Sîne, devamlı yaralı bir hâldedir. Bu yaralar için "bî-şümâr" sayısız, hesapsız sıfatı kullanılır. Bu, bazan gam bazan da yanık yarasıdır. Baş, yara manâsındadır. Âşığın bağırlı, sînesi göynüklüdür. Sînedeki yara için "gül" teşbîhi kullanılır. Sevgili, âşığın sînesinde yara açar ve "gül gibi bir yâdigârımız olsun" der:

Bir dâğ yakdı sîneme didi bizüm dahi

Olsun senünle gül gibi bir yâdgârımız(G/129.3.215)

Âşığın sînesi, yara ile o kadar doludur ki, bir öksüzün yiyebileceği ekmek ve bir aya kadar boş yer yoktur:

Koynumda dâğ-ı sîneden özge bir öksüzün

Bir aya deñlüce yinicek nân-pâre yok (G/189.3.251)

Bu durumdan şikâyetçi olmayan âşık, sînesinde dâimâ tâze yaraların olmasını ister. Çünkü, bu yaralar gönül evini ay-

dınlatan birer parlak çerâğ mesâbesindedir. Böyle olduğu için de O, bu yaralarından vaz geçmez:

Biñ tâze açılmış güle virmez deli gönüm

Bir dâğ-ı gamın sînede ol lâle-'izâruñ (G/207.2.262)

Çeşitli sebeplerle bağı yaralanmış olan âşık, yine de aşk davâsından vazgeçmez. Hattâ, sevgilinin sînesinde açtığı şerhaların her biri, hâlini ilân eden bir dil olur:

Şerha çekseñ serverâ sînemde her bir pâresi

Hâlüm i'lâm itmege sen şâha olur bir zebân(G/352.4.352)

Gam âteşi, âşığın sînesinde bir nefes dahi dinlenmeden yanar. Bu sebeple sîne için tennûr, külhân gibi teşbihler kullanılır. Âşık, bazan da kendi sînesinde yara yakar ve yaktığı bu yaraları bin hâlis altına dahi vermez:

Virmezem biñ hâliş altuna erenler cânıçün

Bir elif çekdüm yakup sînemde dün üç dâne dâğ

(G/171.3.240)

Fakîr olan âşığın kırmızı akçesi olmasa da, sînesinde hesâbı sayısı belli olmayan yarası vardır ve bu ona yeter. Bazı beyitlerde de, bağı, fûrkat derdi ile kanlı olarak görmekteyiz. Dâğ kalimesindeki tevriye, sînenin sonsuz, büyük olarak vasıflandırılıp fezâyâ teşbîh edilmesine sebep olur:

Yakdı dil nâr-ı gam-ı dilberle birkaç pâre dâğ

Her biri oldu fezâ-yı sînede bir kara dağ(G/172.1.240)

B) Sîne için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Lâlezâr, muhabbet bostânı, gonca, sürâhî:

Sînenin lâlezâra teşbihi, lâlenin ortasında siyâh bir benek bulunması ve âşıktaki gam ateşinin yaralarının, bu beneklere benzetilmesine dayanmaktadır. Sevgilinin kaddinin hayâli ile âşığın sînesinde açılan elif(ل) gibi yaranın tâze nihâle teşbihi ile âşığın sinesi muhabbet bostânı durumundadır:

Elif kim sîneme kaddün hayâliyle çekilmişdür

Maḥabbet bôstânında henüz bitmiş nihâl oḡşar

(G/105.2.201)

Goncanın içi koyu kırmızı renktedir, bu hâliyle âşığın kan dolu bağı için müşebbehünbih olur. Sürâhî, şarap dolu olur. Renk bakımından şarap kanı hatırlattığından yine kan dolu bağı için teşbih unsuru olur.

b) Tennûr, külhân:

Gönlün abdâl olması ile sîne, bu abdâlin parlak bir âteş yaktığı külhan ve tennûra benzer:

Sîne tennûrunda dil kim âteş-i rûşen yakar

Bir fenâ abdâla beñzer gûyiyâ külhân yakar(G/64.1.175)

c) Fezâ:

Sîne mihr ü mahabbet vâdisidir. Sevgilinin şemşîrinin yarası da, mihr kelimesindeki tevriye tarîkıyle güneşe teşbih edilince, sîne bu güneşi ihâtâ eden fezâ durumundadır. Dâğ ve dağ kelimelerinin Osmanlıca imlâsı aynıdır.(د) Dilberin gam dağının, kara dağa benzetilmesiyle sîne, bu dağların bulunduğu

fezâ olmaktadır:

Yakdı dil nâr-ı gam-ı dilberle bir kaç pâre dâğ
Her biri oldu fezâ-yı sînede bir kara dağ(G/172.1.240)

d) Levha, sayfa:

Göz yaşının mürekkebe teşbihi daha önce zikredilmişti.
Bu mürekkebin "el-vedâ" v.b. gibi ifâdeleri yazdığı levha veya sayfa da sînedir⁷⁰

e) Kurbân, tekye:

Cevr ü cefânın oka, sîne de bu oka hedef olmasıyla vuslat bayramına ermeden kurbân olur:

İrmedin 'îd-i vişâle nedür ey kaşı keman
Sînemi cevır ü cefâ 'îdine kurbân itmek (G/226.4.273)

Gönül, âşığın yanında karar kılmayıp, dâimî olarak sevgilinin mahallini arzû eder. Bu hâliyle O, sîne tekyesindeki bir misâfire benzetilir. Burada misâfirlerin tekyelerde ağır-
lanması gibi sosyal hayatla alâkalı bir motif söz konusudur:

'Azm-i kûy-ı yâr ider bir dem karar itmez gönül
Tekye-i sînemde bir mihmâna benzetdüm hele (G/414.4.391)

f) Def:

Âşık sevgilinin mahallinde göğsünü döver ve nâle kılar.
Kıldığı nâle, nây; dövülmesi bakımından da göğüs, def durumunda olur:

Yine kûyunda döğüp göğsüm kılayın nâleler
Yine çalinsun mahabbet meclîsinde nây u def

(G/174.4.241)

70. Bkz: Göz yaşı-mürekkep

g) Hâk:

Bu hayâl, bir tabiat manzarasına dayanmaktadır. Sevgili güneştir ve âşığın parçalanmış sînesi de, bu güneşin vurup yansıdığı bir hâktir:

Dôstum mihrün senün bu sîne-i sad-çâkde

Pertev-i hurşîddür kim mün'akisdür hâkde(G/417.1.392)

h) Dürr:

Bu değerli taşın rengi kırmızı olup, gerektiği zaman elmasla delinir. Sîne de gam elmasıyla delinen ve kan dolu olan bir incidir:

Elmas-ı gamla bağrumı delmişdi dür gibi

Dil kanlara boyanmış idi la'l-i nâb-vâr/K/14.6.43)

ı) Siper:

Erbâb-ı belâ, âşık demektir. Baş kelimesinin de başkan, komutan manâları vardır. Âşık, bu erbâb-ı belâ askerine baş olabilmek için başını top, sînesini de siper edebilmelidir:

Sîneñ siper idüp idimezsen başuñı top

Erbâb-ı belâ 'askerine baş olımazsın (G/374.4.366)

i) Rengîn, şakâyık:

Şakâyık botanikte gelincik demektir. Sîne, yarısından dolayı kızıl kana boyanmış olup bu hâliyle renk ve şekil bakımından gelinciğe benzer.

Benüm her dâğ-ı sînem kim kızıl kana boyanıkdur

Belâ dâğıyle zeyn olmuş birer rengîn şakâyıkdur

(G/98.1.196)

II-CİĞER

A) Umûmî olarak Ciğer:

Âşığın ızdıraplardan etkilenen uzuvlarından birisi de ciğeridir?⁷¹0, gamze okları ile delinir, devamlı olarak kanlıdır, yaralıdır. Ciğer yarasına âşık, alışkanlık kazanmıştır. Bu yüzden de Ferhâd'ın dahi üstâdı durumundadır. Bazan da hasret âteşi ile dağlanmaktadır. Sevgili, vuslat sofrasını yabancılar nevâle ederek, âşığın yaralı ciğerini kan eder:

Hân-ı vaşluñı nevâle idüben gayrılara

Hayretînün yine başlu ciğerin hûn itdün(G/223.5.273)

B) Ciğer için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Kebâb:

Ciğer hasret âteşi ile yanmış ve kebâb olmuştur. Daha çok, meclis hayâlinin bir parçası, bir unsuru olarak ele alınır. Âşığın belâ meclisinde neyi vardır ki? Göz yaşı şarâb ve ciğeri de kebaptır.

‘Âşıkuñ bezm-i belâda nesi var ola şehâ

Ciğeri pâre kebâb u gözinün kanı şarâb(G/17.8.144)

Bazı yerlerde de âşık, içinde bulunduğu durumu ifâde etmek için, diğer unsurlarla birlikte ciğerini de kebap teşbihi ile verir:

Hâlüm harâb u dîde pür-âb u ciger kebâb

Dil bî-karâr u şîşe-i hâtırda inkisâr (K/21.26.62)

b) Mürekkeb:

Mürekkeb olan ciğer kanıdır. Âşık, ciğerinin kanıyla

kâğıt ve kalemin başına toprak saçıp kan ağlayacağı bir hasret-nâme yazar:

Yazayın hûn-ı ciğerle ben bu hasret-nâmeyi
Başına toprak saçup kâğıd kalem kan ağlasun
(G/378.4.368)

c) Merhem:

Yine ciğer kanı için kullanılmış olan bir hayâldir. Eğer âşık, bir an kan ağlamazsa ölecektir; çünkü yarasının merhemi ciğer kanıdır, kan ağlamayınca da ciğer kanı husûle gelmeyecektir:

Ölürem bir dem eger kan ağlamazsam ey tabîb
Güyyâ hûn-ı ciğerdür zahmuma merhem benüm(G/267.4.297)

12- BAŞ

Baş maddesi, dîvân tahlillerinin bazılarında yoktur. Hayretî dîvânında âşığın başı, çok az ele alınmasına rağmen, teşbih unsuru olarak kullanılan hayâllerin sayısının bir kaç adet olması sebebiyle, baş maddesini de tahlil etmeyi uygun bulduk.

"Bî-ser ü sâ mân" olan baş, çevgân tabancasını yemiş top gibi, cefâ sillesi ile gerdûn olmaktadır.

Serdâr-ı dehr olursa da baş egme câhile

Ey mülk-i gâmda bî-ser ü sâ mân olan başum(G/270.7.279)

Ten ve göz yaşı maddelerinde de geçtiği gibi, ten, göz yaşı suyuna tamâmen gark olmuş vaziyettedir. Bu durumda âşığın başı suyun üzerindeki kabarcıkların aynısı veya benzeri olarak

zikredilir. Sıvı üzerindeki hava kabarcıklarının tesâdüfî hareketlerinden dolayı âşık başını, irfân bâdesinin kabarcıklarına benzettir:

Bâd-ı hevâ-yı 'ışk ile âvâre ol yüri

Ey kem habâb-ı bâde-i 'irfân olan başum(G/270.8.299)

A) Baş için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Top, gûy:

Gûy; yuvarlak şey demek olup top kelimesiyle müterâdif-tir. Başın topa teşbihinde "top u çevgân" oyunu söz konusu edilir. Sevgilinin zülfü şeklî olarak çevgâna benzetilir. Âşık ta başını top eyleyerek, sevgilinin yolunda cânıyla oynar, çevgân tabancasını yemiş top gibi perîşân olur:

Başuñı top idüben yolına cân oynayasın

Zâhidâ ger göresin zülfini çevgân-şekil(G/253.2.288)

b) Mihmân:

Mihnetin hânekâka teşbihiyle baş, bir yerde karâr kılmamakta ve her gece bir mihnet tekyesine misâfir olmaktadır:

Bir yerde bir gün itmeyüp ârâm her gice

Bir hânekâh-ı mihnete mihmân olan başum(G/270.5.299)

c) Sultân:

Burada baş, âşığın yerini almaktadır. Riyâset arzûsundan dolayı, O, ayaklara düşmüştür. Bu isteğinden vazgeçmekle kendi başına sultân olmaktadır:

Düşdün ayaklara ko riyâset hevâsını

Ey başka kendü başına sultân olan başum(G/270.6.299)

d) Meykede câmı:

Sohbet bittikten sonra kadehlerin kırılması âdettir.

Âşık, dâimâ ayaklarda olduğu için çığnenir ve böylece yaralanan başı, sohbet sonrasında kırılan kadehe benzetilir:

Sohbet sonunda meykede câmı gibi müdâm

Pâmâl olup şikeste-i devrân olan başum(G/270.4.299)

e) Sendân(örs):

Dert ve gam, âşığın yaralaması dolayısıyla çekice benzetilince, baş da bu çekiç darbelerini yiyen örse teşbih edilmiş olur. Ayrıca "çekici" kelimesindeki cinâs da hayâle yardımcı olmaktadır:

Ey serzenişlerin çekici halk-ı 'âlemün

Vey derd ü gam çekicine sendân olan başum(G/270.2.299)

f) Yük, ceres:

Baş, cânla birlikte, âşığın aşk yolundaki yükü olarak zikredilir. Âşık başını terk ederek, yükünü hafifletmiş olur:

Işk yolında ayakdaşum meger Mecnûn ola

Cân u baş terk eyledüm sebük-bâram bu gün(G/344.4.366)

Ayrıca baş, gam yolunda âşığın bir çanı olup, dil de bu çanın dili durumundadır:

Tarîk-i gamda başum bir ceresdür
Dehânumda dilüm gûyâ dilidür (G/50.3.167)

13- ÜSTÜHÂNA) Umûmî olarak üstühân:

Hayretî dîvânında, bu unsur bir kaç beyitte geçmektedir.

O, âşığın perişânlığını, zayıflığını ve çâresizliğini ifâde

etmek için ele alınıp işlenir.

Balık dişlerinden imâl edilmiş olan kemerin sevgilinin belini kucaklaması, âşığın kemiklerinin kıskançlık kılıcı ile parçalanmasına sebep olur:

Üstühânum tîg-i reşk ile olur şâd-pâre âh
 Qün bilin dendân-ı mâhîden kemer kuçmağ ider
 (G/52.2.168)

Âşığın vücûdu, kemiklerinin hasır görünümünü aldığı kadar zayıftır:

Söyle lâ-gardur vücûdî üstühânın seyr iden
 Hayretî-i bî-çâreyi bûrîyâ geymiş şanur(G/104.7.201)
 Üstühân, sevgiliye olan bağlılığı ifâde etmek için de kullanılır. Âşık, öldükten sonra, kemiğini sevgilinin eşğine ileteceği için, kargaya "cânım fedâ" der:

Cânum fedâ şu zâğa kim ben toprak olıcağ
 Cânân ışığıne ilede üstühânımı (G/449.2.413)

B) Üstühân için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Nişân, nişâne:

Nişân kelimesi tevriyeli olup, "hedef" manâsının yanında "işâret", "belirti" manâları da vardır. Âşık ölmüş ve mihnet köyünde tek bir kemiği kalmıştır ki o da halkın kınama-ayıplama oklarının nişânıdır. Bir beyitte de, âşığın toprak olmuş cisminden, bir kaç kemik sevgilinin mahallesinde nişân olarak kalır:

Cism-i hâkîden ey kaşları müşkîn-kemân

Kaldı kûyunda nişân için bu bir kaç üstühân(G/352.1.351)

b) Nây:

Âşık, öldükten sonra, her bir kemiğiyle bir muhabbet nâyının yapılmasını arzû etmektedir:

Ölcek Hayretî her üstühânun

Ola 'âlemde bir nây-ı mahabbet (G/28.9.152)

IV- MADDÎ VE MANEVÎ HALLER

1)HASTALIK VE DELİLİK:

Hastalık ve delilik hâlleri, hem âşık hem de gönül için söz konusu edilmektedir. Âşık için sıfat olarak kullanıldıkları gibi, müşebbehünbih olarak da kullanılmaktadırlar. Âşık ve gönül maddelerinin tahlîlinde izâh edildiği için, burada tekrâr etmeyi gereksiz görmekteyiz.

2- ÂH, FERYÂD, FIGÂN, NÂLE

A) -Umûmî olarak âh, feryâd, figân, nâle:

Âşığın göz yaşı dökmekle birlikte, devamlı olarak yaptığı işlerden birisi de, âh çekip feryâd etmesidir. Âşığın âh u efgânı sabahlara kadar sürer. En etkili âhın "âh-ı sehergâh" olmasından hareketle âşık, sevgilisine, her seher âhını alması için ikazda bulurur:

Nev-cuvânsın alma âhın ben fakîrûn her seher

Ehl-i derd itdüğü âh u vâh hakkıyçün begüm

(G/268.3.298)

Âh, gerek umûmî olarak, gerekse teşbih ve mecâzlarla

ifâde edilirken, en çok şiddeti üzerinde durulur, şiddeti bakımından ele alınır. Taş bağırlı dağlar bile figân eyleyerek, âşığın âhına karşılık verirler:

Âhuma âheng idüp efgânlar eyler her nefes

Taş bağırlıdur egerçi kim be-gâyet kûhsâr(K/9.80.28)

Eğer bu âh, bir taşa söylense, harâreti ile bu taşı "e-ser" eyler:

Sûz-ı derûn-ı dilden eger yana yana âh

Bir taşa söylesem eşer eyler harâreti (G/450.2.414)

Fakat bu kadar şiddetli âh, bir türlü sevgiliye ulaşmaz. Âşığın âhı "arş-ı a'lâ" ulaşır, fakat "sidre-kâmet" olan sevgiliye ulaşmaz. Bu durumda âşık, sevgiliye "Ne yerdir menzilin?" diye sorar. Felekteki her meleğin, âşığın âhını işitmesine rağmen, bu feryâd asıl erişmesi gereken yere ulaşmamıştır:

İşitdi Hayretî âhın felekde her melek ey meh

İşigünde saña irmez mi anuñ bunca feryâdı(G/455.5.418)

Âşığın âh u efgân, feryâd u figân etmesinin sebebi, onun sevgiliden ayrı olmasıdır. Ayrılık, sevgilinin kaşının hayâli ile, âşığın cismini hilâle benzettiği gibi, kâmetinin fikriyle de nâlesini "bülend" kılmıştır. Sevgili, yerden yere vurup mahallinden uzaklaştırdığı için, âşığın âh u zârı feleklere ulaşırsa yeridir:

Yirden yire urup bizi kûyundan itdi dûr

İrse feleklere yiridür âh u zârumuz(G/128.4.214)

Sevgilinin yüzünün gülzâra teşbihi ile âşık bülbül ol-

makta ve sevgili görünmedeği için de figân etmektedir:

Figân it Hayretî dâym çü bülbul

Kanı ol yüzi gülzârum görünmez (G/149.5.226)

Âşığın sadâsı cihânı âh ile doldurmuştur. Sevgilinin alnı ile yanağının güneşe ve aya teşbihi neticesinde, âşığın âhı, bu güzellik unsurlarının gamından dolayı güneşi ve ayı sonbahar yaprağı gibi tir tir titretmektedir:

Alnuñ ruhuñ gamında mihr ile mâhı âhum

Berg-i hazân mişâli ditretti yine tir tir (G/119.4.209)

Felekler, âşığın feryâdını işidip zâr zâr inlerler, böylece gök gürültüsü meydâna gelir. Yoksa O, gök gürültüsü değildir:

Her nefes gûş itdüğün şanma sadâ-yı ra'ddur

İşidüp feryâdumuz inler felekler zâr zâr (K/9.77.28)

Aşk erbâbının yani âşığın işi ve sanatı her gün âh etmektir. Âşık için bir nefeslik vaktin bile âh etmeden geçmesi, günâh telakkî edilir:

Erbâb-ı 'ışka pîşe hemân hergün âh imiş

Her bir nefes ki âh ile geçmez günâh imiş (G/162.1.234)

Âhın göz yaşı ile ortak bir yanı vardır: Âşığın bütün sırlarını bir bir âleme ifşâ etmek ve böylece âşığın derdini bir iken ona çıkarmak.

Râzumuz 'âleme fâş eyledi bir bir kamu âh

Bir iken derdümüzi âh yine on itdi (G/448.3.413)

o|_____ (on)

Âşık, bazan kendi uyuyan bahtını uyarmak için de nâle-ye baş vurabilir:

Ey baht-ı nâ-müsâ'id yıllar durur uyursın

Bir nâle ideyin kim ânî seni uyarsun(G/346.1.347)

Âşığın gam köşesinde devamlı olarak hıçkırıp ağlaması (mûye) ile nâle etmesi, cânının mûya, teninin de nâle benzemesine sebep olur. Mûye ile mûya, nâle ile nâle kelimeleri arasındaki cinâs, beyitteki nükteyi sağlamaktadır:

Gûşe-i gânda dem-â-dem mûye eyle nâleden

Beñzedi za'f ile cân bir mûya döndi nâle ten

(G/347.1.348)

Âşık, fûrkat diyârına yönelip yürümeye başlayınca, nâlesi de rihlet(göçme) kösünü çalmaya başlar:

Tutdum diyâr-ı fûrkate rûy-ı 'azîmeti

Ey nâle turma çal demidür kûs-ı rihleti(G/423.1.396)

Âşık, bûlbûl gibi efgâna başlayınca, gonca-dehen güzel-ler de açılıp gülmeye başlarlar. Âşık, feryâd u figân etmekte de kendini bûlbülle mukâyese eder ve tabiî ki üstün bulur. Bûlbûlden, kendisinin sevgilinin mahallindeki nâlesini dinleyip, gülşende şeydâlanmasını ister;

Hayretînüñ diñlesün kûyunda her dem nâlesin

Bûlbûl-i gûya varup gülşende şeydâlanmasun

(G/345.1.347)

ve bûlbûl, âşığın feryâdını işitince yüzlerce zâr ile her seher "eyvâh" demeye başlar:

Sen gülden ayrılaldan işidüp figânımı

Bülbül hezâr zâr ile dir her seher dirîg(M/2-III/2-72)

Âh, duman olarak tasavvur edilmekle, gökyüzüne, felekler sayfasına, arş levhâsına "Âh şâhum u mâhum îbrâhim, el-vedâ..." gibi ibârelerin yazılmasını sağlamış olur. Aşk mâcerâsını, göz yaşı yer ehline bildirecek; buna karşılık âh da felekler üzerine "el-vedâ" yazacaktır:

‘Arz eylesün yer ehline bu mâcerâyı eşk

Yazsun felekler üzre çıkup âh el-vedâ (M/2-I/2-71)

B) Âh için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Od, âteş, dûd(duman, duhan) bulut, ebr:

Âhın âteş ile münâsebate getirilişi, âşığı veya gönlünü yakması dolayısıyledir. Tasavvufî olarak da âh âteşi, gönül sahrasında mâsivâ çörçöpünü tamamen yakması ile söz konusu edilir:

Sahrâ-yı dilde ‘âşık k'odlu âh ile

Hâşâk-i mâsivâ komaya cümleten yaka(G/2.2.134)

Âşıkla zâhidin mukâyese edilip zâhidin basit hattâ hor görülmesi, sık sık karşılaşılan bir motiftir. Bu meyânda Hayretî, âhının âteşinin demini erittiğini, fakat zâhidin kalbinin mermer olması dolayısıyla ona etki edemediğini söyler:

Hayretînün âteş-i âhından âhenler erir

Zâhidün nerm itmedi kalbin meger mermerdir ol

(G/244.5.283)

Gönlündeki aşk âteşini sevgiliye âşikâr etmek için âşığı âh edip şehri âteşe vermek ister:

Bir âh idüp od uram şehre Hayretî ola kim

Biraz bu sûz-ı dili yâra âşikâre kılam (G/274.5.302)

Hayretî'nin mesleğinin askerlik ve sipâhîlik olduğunu bilmekteyiz.⁷² Bu yönüyle, âhının âteşi feleklere ulaşır ve kıvılcımlarından da Osmanlı askeri yer yer âteş kesilir:

Âhum odı feleke irdi şirârından anuñ

Yer yer od oldu 'asker-i 'Osmân bu gice(G/410.2.388)

Âşığın en tesirli âhı, seher vakti çektiği âhtır.⁷³ Bu âhının şehri âteşe vereceğinden korkarak, hiç de istemediği hâlde sevgilinin eşliğini ter eder:

Terk itmez idüm işigüñi lîk korkaram

Od ura şehre âh-ı sehergâh el-vedâ'(M/2-I/4-71)

Âh, umûmî olarak göz yaşıyla birlikte zikredilir; bazan birbirlerini tamamlarlar, bazan da birbirleriyle tezat hâli içinde görünürler. Meselâ; bir beyitte göz yaşı dünya gülistânının yüz suyu, âh da devrin sarâyını aydınlatan bir âteştir:

Gülsitân-ı dehre göz yaşı viriptür âb-ı rû

Âteş-i âh iledür rûşen sarây-ı rûzgâr (G/118.7.209)

Yine göz yaşı, âşığın "âh-ı subhgâh"ının âteşini biraz teskin eder ve böylece cihânı yakmasına engel olur:

Yine göz yaşı, âşığın "âh-ı subhgâh"ının âteşini biraz teskin eder ve böylece cihânı yakmasına engel olur:

72 . Hayretî Dîvânı, sh:X

73. Dr. Hârun Tolasa, a.g.e., sh:380

Mezîd olsun gözüm yaşı biraz teskîn ider yohsa

Cihânı odlara yakardum âh-ı subhgâhumdan (G/376.3.367)

Âşık, göz yaşı deryâsına gark olmuş bir hâldeyken dahi, âhının âteşi yükselmeye devâm eder. Bu hâliyle o "hem deryâya düşmüş hem yanmaktadır":

Gözlerüm yaşına gark iken gören âhum odın

Dir görüñ bî-çâre hem deryâya düşmiş hem yanar

(G/63.4.175)

Göz yaşının devamlılık bakımından ipliğe teşbihi ve âh âteşiyle birlikte bulunmasıyla, âşık, ipliği su olan âteş çadırını andırır:

Başumda âhum odını yaşumla dir gören

Bir sâyebân-ı âteşe olmuş tınâb âb (K/10.11.30)

Âh ve feryâdın duman teşbihiyle ifâde edilmesi, çokluğuna ve devamlılığına binâendir. Feleğin sayfa olarak tasavvur edilmesiyle âh, bu sayfaya çeşitli ibârelerin yazıldığı bir duman durumundadır. Bu ibâreler;"Her kaçan âh iderem, derd ile ey mâh meded, el-vedâ..." gibi ibârelerdir:

Gider oldum âsitânundan çü hânım el-vedâ'

Yazar eflâk üzre âhumdan duhânım el-vedâ(M/21-I/1-106)

Bir beyitte de, âh dumanıyla eflâke yazılan bir ibârenin her tarafı baştan başa doldurduğunu görmekteyiz:

Eflâke duhân-ı âh tahrîr idüben her gâh

Toldurdi ser-â-ser âh şâhum Hüseyin Şâhum

(G/312.1.325)

Bu dumanın "pür-şirâr" olduğu da görülür ve devamlılığı ile de, ufukları; aşkın ateş yüklü bulutları kaplamış olur:

Her nefes bu dûd-ı âh-ı pür-şirârumdan benim
Tutar âfâkun yüzün bir ebr-i âteş-bârı 'ışk
(K/7.28.17)

Âşığın, sevgilinin güzellik eyvânını tutmasından korktuğu âh dumanı, micmer-aşk, ûd-âşık, dûd-nâle tenâsübü içinde de geçer:

Yanalum micmer-i 'ışkına düşüp 'ûd gibi
Göklere ırgürelüm nâleleri dûd gibi (M/24.I/1-111)
Âşığın havâya çıkan âhının dumanı, dağların başını kaplayan bir buluttur. Siyah bir bulut gibi düşünülen âhıyla, gök yüzünü bulutlar kaplamış ve feryâdından da cihânı gök gürültüsü gibi sadâ doldurmuştur:

Cihânı ra'd-veş dutdı sadâ feryâd u âhumdan
Bulutlar kapladı gökler yüzün dûd-ı siyâhumdan
(G/376.1.367)

b) Rûd, nây, rebâb, söz ü saz, nağme, sürûd, terâne:

Saz ma'nâsına gelen "rûd", âşığın ağırlarken çıkardığı sesin şarkı/türkü olarak düşünülmesiyle bu şarkıya refâkat etmesi, bir nevi ara nağme vazîfesi görmesi bakımından âh u vâveylâ için müşebbehünbih olarak kullanılmaktadır:

Gamdan ağlar âh ider şanmañ beni olmuş durur
Dem-be-dem rûd-ı sürûdum âh u vâveylâ-yı 'ışk
(G/178.10.244)

Âşık, ma'sûkunun mahallesinde göğsünü döğüp nâleler kılmak ister ve bu durumu muhabbet meclisinde nây u def çalınmasına benzetir. Bu benzetmede def-göğüs, nâle-nây münâsebeti açıktır:

Yine kûyuñda döğüp gögsüm kılayın nâleler

Yine çalinsun mahabbet meclisinde nây u def

(G/174.4.241)

Rebâb hayâli, âşıkın diğer unsurlarıyla birlikte, meclisin âletlerinden birisi olarak geçmektedir. Bu mecliste âşık, göz yaşlarını şarâb, gönlünü kebâb, âhını da rebâb olarak düşünür ve meclisin âletlerinin eksik kalmamasını ister:

Gözlerüm yaşı şarâb u dil kebâb âhum rebâb

Hep müheyyâ âlet-i bezme zarûret olmasun(G/375.2.366)

Nâle ve âh, lebler öpüldükçe artar. Dudakların renk bakımından meye teşbihi ve mey meclisinde de "söz ü sâz"ın eksik olmaması gibi sebeplerle nâle vü âh-söz ü sâz münâsebeti kurulur:

Leblerün öpdükçe artar nâle vü âhum benüm

Sâkiyâ mey meclisinde eksük olmaz söz ü sâz

(G/145.4.224)

Gönlün bülbüle teşbihi ile, onun, mâtemi yüzünden nâleleri eksik değildir. Dolayısıyla âh u vâveylâsı "sürûd" durumundadır. Sevgilinin mahallesi gülşene, âşık da bülbüle ve âh u zârı da nağmeye teşbih edilir:

N'eylerem ben gülşeni kûy-ı nigârûm var yeter

Nagme-i bûlbûl ne lâzım âh u zârûm var yeter

(G/65.1.175)

Âşığın inlemesi, mihnet meclisindeki şarkısı/türküsi olduğuna göre, kendi cânına da âh u vâveylâsı terâne olarak yeter:

Bezm-i mihnetde sürûdum şîven olmuşdur benüm

Âh u vâveylâ yeter baña terâne cân-ı men(G/347.2.348)

c) Berk-i rahşân, ra'd, şirâr:

Âşığın ağlayınca döktüğü göz yaşı yağmura benzer. Nasıl ki, yağmur olmayınca şimşek çakmıyorsa, âşık ağlamadıkça da gönülden "âh-ı sûznâk" kopmaz:

Ağlamayınca gönülden kopmaz âh-ı sûznâk

Olmasa bârân iñende berk-i rahşân oynamaz(G/136.4.218)

Âhın, gök yüzünü kaplayan siyah bir bulut olarak tasavvur edilmesiyle, feryâd da cihânı gök gürültüsü gibi dolduran sadâ olmaktadır:⁷⁴

Cihânı ra'd-ves dutdı sadâ feryâd u âhumdan

Bulutlar kapladı gökler yüzün dûd-ı siyâhumdan

(G/376.1.367)

Âh-şirâr münâsebeti çokluk bakımından ve âhın ateş olarak düşünülmesinden dolayıdır. "Şirâr-ı âh" terkîbi ile yıldızların kastedildiği görülür ki yine çokluk hâli söz konusudur:

74. a.g.e. Hâşimî 451, a.g.e. şh:451.

Sitâresüz dimesün kimse baña kûyûnda

Şirâr-ı âh ile bu çarhı pür-sitâre kılam(G/274.4.302)

"Ocağa su koymak", "perîşân etmek" demektir. Göz de, âşığın ocağına su koymuştur. Yanan bir âteşin üzerine su döküldüğü zaman sayısız kıvılcım çıkar. İşte göz, âşığın ocağına göz yaşı suyu dökmüştür ve âşığın bacasından görünen âteşin alevi değil, âhının kıvılcımlarıdır:

Ocağuma su koymışdur gözüm âhum şirârıdur

Görinen şu'le-i âteş degüldür düdgâhumdan

(G/376.2.367)

d) Bâd, yıl, tünd-bâd, bâdbân, peyk:

Aşkın sonsuz bir deryâ olması ile âşığın âhı, bu deryâda melâmet dalgaları vücûda getiren bir rüzgâr olur. Sevgilinin şem' olarak ifâde edilmesiyle, bir gün gelip ona erişecek yel olarak tavsif edilir:

Âhum irişür yıl gibi bir gün hâzer itsün

Yârân varuñ ol şem'-i şebistânuma eydün (G/224.2.272)

Tünd-bâd(kasırğa) hayâli yine şiddetliliği bakımından ve sevgilinin Hz. Süleymân'a teşbihi ile ona, tahtının tâcının yıkılabileceğini hatırlatmak maksâdıyla söz konusu edilir:

Tünd-bâd-ı âh-ı 'âşıkdan hâzer kıl gel hâzer

Taht u tâcın çok Süleymânun kılur zîr ü zeber

(M/28-VI/1-117)

Vücûd gemi, göz yaşı deniz olarak nitelendirilir ve âh, vücûd gemisini göz yaşı denizine batmaktan kurtaran bir "bâd-

bân"(yelken) olur:

Ğark oldu idi göz yaşına keştî-i vücûd

Olmasa dûd-ı âh eger bâdbânumuz (G/142.4.222)

Sevgilinin yüzü, âlemi aydınlatan bir çerâğdır. Âh ise, gönül pervânesinin hâlini veya hâlinin ne olacağını soran bir peyk(postacı)dir:

Ol çerâğ-ı hüsn-i "âlem-tâba var ey peyk-i âh

Bu dil-i pervânenün hâlini yana yana sor (G/108.3.203)

e) Ok:

Âşığın "şîkeste-kâmet" olan boyu yâ, âhı da göklere kadar çıkan bir oktur. Bir beyitte âşık, dokuz kat gök yüzünün hedefi olduğunu ve âh okunu felekten geçireceğini söylemektedir:

Geçürüz âhumuz okın felekden

Bu nüh şîşe bizüm umacımızdur (G/87.3.190)

f) İş:

Âşık, belâlı bir bülbüldür ve işi de "âh u figân" etmektir. Belâ çölünde gezen bir Mecnûn olan âşık, "âh u vâveylâ" yı kendisine iş edinmiştir:

Gezüp Mecnûn gibi deşt-i belâda

İşümdür âh u vâveylâ efendi (G/478.6.433)

g) Hem-dem, hem-nefes, ferrâş:

Âşığı hiç terketmemesi, yalnız bırakmaması bakımından dert ve gam "yâr" ve "yâr-ı muvâfık", âh ta "hem-dem" ve "hem-nefes" olarak tavsîf edilmektedir:

Hem-demüm âh oldu yârum derd ü gam

Hem yerüm sensüz diyâr-ı intizâr (G/70.2.179)

Ne ben bir hem-nefes buldum dila feryâddan gayrı

Ne bir yâr-ı muvâfık var gam-ı hem-zâddan gayrı

(G/432.1.401)

Ferrâş hayâli ise, gözün sakkalığı ile birlikte geçer. Âşık, aşk şâhının devletinde gam sultânıdır ve sultâna lââyık şekilde ağırılanmalıdır. Bu ağırlamada kendi gözü sakkalık yapmakta ve âhı da ferrâş olmaktadır:

Devletünde şâh-ı 'ışkuñ ben de gam sultânıyam

Ey gözüm sakkalıg it ey âh ferrâş ol bana(G/12.4.141)

3- YARA(DÂĞ-ZAHM-PENBE)

A) Umûmî olarak yara:

Âşık, baştan ayağa kadar sevgilinin aşkının kılıcı ile veyâhut güzellik unsurlarından bazılarının, bazı yaralayıcı âletlere teşbihi ile yaralı olarak görünür:

Tîg-i 'ışk-ı yâr ile başdan ayaga yarayuz

(M/15-III/1.98)

Bazan bu yara gönülde olur ve onulmayacağı, iyileşmeyeceği ifâde edilir. Buna sebep olarak da aşk-kılıç münâsebeti ve kılıç yarasının iyileşmeyeceği kanaâtidir:

Onulmasun ko gitsün dilde zahmum

K'anuñ şemşîr-i 'ışkı yarasıdur (G/101.2.199)

Sevgilinin gamı da kılıca benzetilerek, âşığı yaralayan

bir unsur olarak zikredilir. Şeker-tuz tezâdından hareketle sevgili, âşıktaki gam yarasına şeker gülücüklerle tuz vurur, yani acısını arttırır:

Tîğ-i gam yaralarından ana dil kan ağılar

Ol şeker hande ile yaramuza tuz urur (G/73.2.181)

Âşığın yaralarının iyileşmesi mümkün değildir. Bir beyitte şâir yaralarının merheminin ciğer kanı olduğunu söyler. Başka bir beyitte de yarasına, merhem, yârin kılıcının yarası olacağını ifâde eder:

Çâre derd-i 'ışk-ı dilberdür dil-i bî-çâreme

Zahm-ı tîğ-i yâr olur merhem olursa yarama (G/397.1.380)

Âşık, yarası için "merhem mahalli" ifâdesini kullanır. Sevgiliden, bu durumunu görmezlikten gelmemesini isteyip, hastaya şerbet zamânı olduğunu ve ihmâl etmemesi gerektiğini hatırlatır. "Merhemden kastedilen yine sevgilinin dudaklarıdır. İlacın içindeki şekerden dolayı..."⁷⁵

İgmâz kılma zahmuma merhem mahallidür

İhmâl itme hastaya şerbet zamânıdur (G/68.7.178)

Göz yaşı ve âhla birlikte, tâze tâze yaralar da âşığın içindeki sırları ifşâ eder. Sevgilinin aşk âteşinin, derûnunda gizli gizli yanmasından usanan âşık, derûnundaki sırları ifşâ etmek üzere sînesinde yaraların açıktan açığa yanmasına müsâade eder:

75 . Dr. Hârun Tolasa, a.g.e., sh: 98 ve 260

Niçe bir âteş-i ıṣkuñ derûnumda nihân yansun

Kodum yüz dâğ sîneme idüp sûzum 'ayân yansun

(G/339.1.238)

Birçok beyitte yaralara sıfat olarak "bî-şümâr" ifâdesi kullanılır ve bu yaralar, âşığın içinde bulunduğu durumun birer delîli olup, âşığın hâlini bir bir sevgiliye îlâm ederler:

Her biri gün gibi rûşen delîl olup yine

Yana yana hâlüm i'lâm itdi bir yâra dâğ(/172.4.240)

Bu yaralar açıkta ve görünürde olduğu gibi, gizli de olabilir. Özellikle hicrân kılıcının yarası, zâhirde olmayıp âşığın cânına işlemiş durumdadır. Görünüşte olmadığı için de varlığı, ancak ölümle anlaşılır:

Yok durur zâhirde çün yaram ne bilsünler benüm

Ölmeyince tîğ-i hicrân cânuma kâr itdügin(G/380.3.369)

Âşığın hicrân anındaki hâline yara dahi yanar, yakılır ve acır. Buna rağmen âşık, yarasına zahmet gibi sıhhatin, gönlüne de mihnet gibi râhatın bulunamayacağı kanaaatindedir:

Ne benüm zahmuma zahmet gibi sıhhat bulunur

Ne benüm gönlüme mihnet gibi râhat bulunur(G/110.1.204)

Sevgilinin aşk âteşiyle deniz dahi dağlanmış ve yaralanmış durumdadır. Onun cisminde görünen köpük değil, sevgilinin aşk âteşi ile yaktığı yaradır:

Cisminde penbedür görinen kef degül durur

Nâr-ı mahabbetünle yakuptur bihâr dâğ(G/170.4.239)

B)Yara için¹⁾ kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Elif, nokta:

Yaranın elif(|) olarak düşünülmesi şeklî benzerlikten dolaydır. Sevgilinin boyu elif gibi olduğundan, hayâliyle sîneye çekilen yara da elif şeklindedir:

Elif kim sînemde kaddûñ hayâliyle çekilmişdür
Maḥabbet bôstânında henüz bitmiş nihâl oḡşar
(G/105.2.201)

Sînede yakılan üç dâne dâğ, alt alta düşünülürse şekil benzerliğinden dolayı bir elifi andırır ve âşık bu elifi bin hâlis altına dahi değişmez:

Virmezem biñ hâlîş altuna erenler cânıçûn
Bir elif çekdüm yakup sînemde dün üç dâne dâğ
(G/171.3.240)

Nokta hayâli yine şeklî benzerlikten, rakam olarak düşünülürse sıfıra tekâbül etmesinden, âşığın boyunun nûn(bkz) teşbihiyle ifâde edilmesiyle de nokta olarak, bu harfi tamamlaması sebeplerinden dolaydır. Beyitte hem yara elife, hem de dâğ noktaya ve sıfıra benzetilerek, derdin bir iken on edildiği ifâde edilir:

Bir elif çekmiş idüm yanına bir dâğ urduñ
Yine dil derdini cânâ bir iken on itdûñ(G/223.3.271)

Âşığın boyu, sevgilinin kaşının hayâli veya gam yükü sebebiyle bükülüp nûn harfine benzeyince, başındaki yara da, bu harfin noktası olarak düşünülür:

Kâmetüm hicrân yüki altında olmışdur çü nûn

Noktadur üstinde şan başumdaki dâğ-ı cünûn(G/370.1.363)

b) Fels(-i ahmer), altun, dinâr, benek, altun benek,
zer, pul:

Yaranın bu unsurlarla münâsebeti getirilişi, renk, şekil ve çokluk açısından dır. Âşıklarla zâhid/hocanın mukâyese edildiği yerlerde zâhid paraya, âşıklar da buna karşılık yaraya sâhip kişiler olarak tavsîf edilirler. Bu yaralar için "bî-şümâr" sıfatı kullanılır:

Ey hâce sende zer ne kadar bî-hisâb ise
Vardur bizüm de dâğ-ı gam-ı bî-şümârumuz(G/151.2.227)

Hayretîyem ben ne var yoğ ise fels-i ahmerüm
Sînede ey hâce dâğ-ı bî-şümârum var yeter(G/65.5.176)

Bî-hisâb ise ne var ey hâce dinârũ senũ
Bizde de eksük degül fi'l-cümle dervîşâne dâğ

(G/171.4.240)

Âşığın cismi şâhâne bir kabâya teşbîh edilince, yaraları da bu elbisenin süsü olan altın beneklere benzetilmiş olur. Daha doğrusu yaraların altın benek olarak düşünülmesi sâyesinde, beden-kabâ münâsebeti kurulur:

Tâze tâze dâğlarla seyr iden cismüm benüm

Bir benek altunlu şâhâne kabâ geymüş şandır

(G/104.3.200)

Pul hayâli, âşığın teninde yakacağı binlerce yaranın sevgili nezdinde kabul edilemeyeceği, bir pula dahi geçmeyece-

gi kanaatinin ifâdesinde söz konusu olur. Pul, asıl olarak balık pulu olarak yarayla münâsebetle getirilir. Bu teşbihte göz yaşı-deniz(bkz), âşık-mâhî(bkz) münâsebetlerine ilâve olarak dâğ-pul ilişkisi de kurulur:

Bir mâhîyem gözüm yaşı bahrinde gûyiyâ

Pullar durur tenümdeki bu bî-şümâr dâğ(G/170.3.239)

c) Ben(hâl), nişân, nâm u nişân, delîl, siper:

Sevgilinin yüzündeki her bir beni, âşığın cânında yer etmiş olan muhabbet dâğıdır. Âşık için sevgilinin boyu da, yüzündeki beni de yaralayıcı ve derdini arttırıcı özelliklere sâhiptir. Bu meyanda boy elife, ben de noktaya teşbih edilip, Osmanlıcadaki imlâsından da faydalanılarak, âşığın cânındaki yara "bir iken ona çıkar":

Ey elif-kad gösterüp sîneñdeki hâli yine
Hayretînün canda dâğın bir iken on eyledün

(G/199.5.258)

boy —|
hâl . |. —————> (on)

Âşığın sînesindeki yara, âşıklığının bir nişânıdır. O, gam sebebiyle sînede dâğ yakar. Âşık, gam şâhı olarak düşünülünce, yaraları da, nişân kelimesindeki tevriye tarîkıyle "nâm u nişân"ı olur:

Oluban bed-nâm-ı âlem gerçi yakdum niçe dâğ

Olmadum mı şâh-ı gam nâm u nişânım yok mıdur

(G/61.4.173)

Yaraların her biri, âşığın hâlini sevgiliye bir bir i'-lâm eden, birer delildir. Bütün cihân ta'n(kınama-ayıplama) taşını atsa da âşık, buna aldırılmaz. Çünkü bedeninde gam yarası gibi bir siperi/kalkanı vardır:

Dâğ-ı gamun tenümde siperdür çü gam degül

Ger ta'ne taşın ata bânâ cümleten cihân(G/364.4.359)

d) Gül, lâle, karanfil:

Yaranın bu unsurlara teşbihi renk ve şekil cihetiyledir. Bu nebatların üçü de kırmızıdır, yara da kanlı olması hasebiyle aynı renktedir. Sevgilinin yanağı için de gül hayâli kullanılır, yanağın gamının yarası da güle benzetilir. Bu benzetmede göz yaşı-yağmur ve ten-toprak münâsebetleri de kurulur:

Dâğ-ı gam-ı ruhunla bârân-ı eşk-i çeşmüm

Bitürdi tâze güller hâk-i tenümde yir yir(G/119.2.209)

Âşık-zâhid mukâyesesi yapılırken de zâhid için karga "kelâg" ifâdesi kullanılır ve "zâhidin, âşıkların yarasını ayıplamasında şaşılacak bir şey yoktur; karga gülden ne anlasın?" denilerek gül-yara münâsebeti kurulmuş olur:

Dâğınâ âşıklarun ta'n eylese zâhid ne tañ

Dôstum gülden ne deñlü hâlet añlaya kelâg(G/167.4.238)

Bazan da sevgili, âşığın sînesine bir dâg yakar ve bunun aralarında gül gibi yâdigâr kalmasını ister:

Bir dâg yakdı sîneme didi bizüm dañı

Olsun senünle gül gibi bir yâdgârumuz(G/129.3.215)

Yara, lâle ile doğrudan doğruya alâkalı değildir. Âşı-

ğın veya sînesinin lâleye teşbihi ile, yaralar da, lâlenin içindeki siyah noktalara /beneklere benzetilir:

Lâlezâr olmuş durur sînem benüm

Sûz-ı gamdan tâze tâze dâğ ile (G/413.3.390)

Eski kadehlerin üzeri çeşitli çiçek motifleriyle süslü olurdu. Bu çiçeklerden biri de, karanfildir. Bu noktadan hareketle âşık; tâze tâze yaralarla-güyâ- kırılmış olan gönlünü, karanfillerle süslü kırık bir kadehe benzetir:

Benüm bu tâze tâze dâğ ile güyâ şınuk gönlüm

Karanfüllerle zeyn olmuş şikeste bir sifâl ohşar

(G/105.3.201)

e) Ayna, sâgar, çerâğ:

Yara, âşığın içinde bulunduğu hâli sevgiliye gösteren bir aynadır:

Her biri ey Hayretî ma'nîde bir âyînedür

Sûret-i hâlüm bu yüzden gösterür dildâre dâğ

(G/172.5.240)

Sâgar hayâli de, yaranın kanla dolu olmasından ve kanşarap münâsebetinden dolayı söz konusu olur. Âşık, cismindeki kanlı yaraları gam meclisinde işret kadehi olarak yorumlar:

Dôstum cismümde her bir zahm-ı pür-hûnun senün

Bezm-i gâmda gönlüme bir sâgar-ı işret yeter

(G/179.4.185)

Sînedeki tâze yaralar, gönül evini aydınlatan birer "rûşen çerâğ"dır ve bu yüzden de âşık, yaralılık hâlinin devâ-

mından yanadır: 1)

İlâhî isterem sînemde dâyim tâze dâğ olsun

Münevver eylesün gönüm evin rûşen çerâğ olsun

(G/382.1.371)

f) Âşiyân:

Leylâ vü Mecnûn mesnevîsine de telmih yapılarak âşık Mecnûn'a, başındaki yaralar da mihnet kuşunun yuvasına benzetilir:

Görinen başında ben Mecnûn'ın ey Leylî-hırâm

Âşiyân-ı murg-ı mihnetdür degüldür tâze dâğ

(G/167.3.238)

g) Hil'at:

Âşık, "emîr-i ışk"tır. Başındaki mey hâleti tâcî, cismindeki yaralar da hil'atıdır. Daha doğrusu hil'at olan cismidir, fakat cismin hil'at olmasını sağlayan yaralardır:

Başumda hâlet-i mey cismümde penbe-i key

Geydüm emîr-i 'ışkâm şâhâne tâc u hil'at(G/24.2.148)

h) Tûr-i Mûsâ, dağ, yıldız:

Yanan nesne kararır. Yanmak kelimesinin aynı zamanda perîşân olmak, yok olmaya yüz tutmak manâları da vardır. Sevgilinin yüzü güneşe benzer. Bu güneşin tecellî etmesiyle, yani ortaya çıkıp âşığa görünmesiyle âşığı yakıp yaralaması gibi, yokluğunun gamının yarasını da yakıp karartabilir, yani ortadan kaldıracaktır. Bu meyanda yara, âniden yanıp kararması bakımından "Tûr-i Mûsâ"ya benzer:

Hayretî kılsa tecellî pertev-i dîdâr-ı yâr

Tûr-i Mûsâ gibi ânîde karara yana dâg (G/171.5.240)

Türkçe dağ kelimesiyle, yara manâsındaki dâg kelimesi-
nin imlâsı aynıdır. Bu aynılıktan faydalanılarak cinâs yapılır.
Sînenin fezâya teşbihi ile de sînedeki açılan yaralar, fezâda-
ki kara dağlara benzerler:

Yakdı dil nâr-ı gam-ı dilberle birkaç pâre dâg

Her biri oldı fezâ-yı sînede bir kara dağ(G/172.1.240)

Yaraların yıldız teşbihi, âhın şîrâr olarak tavsîfi
sebebiyledir. Şekil ve çokluk münâsebeti de düşünülebilir. Ge-
ce, gökyüzünde yıldız görülür. Hayretî yıldız yerine "bî-şümâr
dâg" ifâdesini kullanıyor ve bunun âhının kıvılcımları olduğu-
nu söylüyor:

Âhum şîrârıdur giceler Hayretî benüm

Yer yer felekde şol görinen bî-şümâr dâg(G/168.5.238)

4- GAM, GUSSA, DERT, BELÂ

A) Umûmî olarak gam, gussa, dert, belâ:

Âşık, dâimâ gamlıdır. Bu halde olmasının sebepleri çe-
şitlidir. Sevgilinin güzellik unsurlarının her biri, âşık için
bir belâdır. Hattâ gam bâdesi, âşığın belâ bezmindeki nasîbi-
dir:

Nasîbün bâde-i gamdur belâ bezminde var al çek

(G/241.1.281)

Mübtelâ, belâ, belî aynı kökten müştâk kelimelerdir.

Bu iştikâk dolayısıyla âşık, sevgilinin belâsına da, cefâsına da belî "evet" demiş olan bir mübtelâdır. Bu yüzden de âhı eksik olmaz. Âhını işiten bülbül, ona, "Gam sana ezelden kısmet oldu!.." der:

Âhum işitdi zâr oluban didi ‘andelîb

Kısmet saña gam oldu ezelden baña ne gam(G/319.2.329)

Kaş, şekil açısından kavistir. Âşık ise bunun kaş mı, yoksa "belâ kavîsi" mi olduğunu bilememektedir.

Kaş mı bu yâ kavs-i belâ mı baña(M/26.II/3-114)

Kaşla birlikte zülfe de giriftâr olan âşığa, sevgili, avcının kendisi olmasından dolayı gamdan âzâd olmasını söyler:

Dâm-ı zülfine giriftâr olduğum gördi didi

Ey fütâde gamdan âzâd ol ki sayyâduñ benem(G/285.4.308)

Âşık, düştüğü derde hiç kimsenin giriftâr olmamasını temennî eder. Kendi derdi; gariplik, âşıklık, hastalık ve sevgisizliktir:

Meded ben düşdügüm derde giriftâr olmasun kimse

Garîb ü ‘âşık u bîmâr u bî-yâr olmasun kimse

(G/398.1.380)

Bu derdin dermânı, sevgilinin derdidir. Sevgilinin derdinin kendi derdine dermân olması sâyesinde gam bucağında ölmekten kurtulur. Eğer derdine ilâç arıyorsa, cân ile derde tâlip olmalıdır:

Em ararsañ ey gönül bu derde sen

Tâlib ol cân ile uşbu derde sen (G/381.1.370)

Dert ve gamla akıl birarada bulunmaz. Gam gelince akıl perîşân bir hâlde kaçar:

Geldi derd ü mihnet ü endûh u gam gitdi hemân

'Akl u hûş u şabr u tâkât çâr u nâ-çâr ey gönül

(G/246.4.285)

Açıktâ, görünürde olan yaranın tedâvîsi mümkündür. Belâ oku ise âşığın cânına geçmiştir. Dolayısıyla derdi, derûnundadır. Böyle olduğu için de ölümden başka çâresi yoktur:

Geçüpdür cânuma tîr-i belâ zâhirde yaram yok

Meded bir derde düşdüm ki ölümden gayri çârem yok

(G/192.1.253)

Sevgilinin gam ve gussâsı âşığın eğlencesidir. Sevgiliyi bulamadığı için, onun gamıyla eğlenip mutlu olmaya çalışır. ve bu eğlence ona yeter:

Gam oldu çünkü gönlünün eğlencesi senün

'Âlemde Hayretî dahi bilsem saña ne gam (G/319.5.329)

Gamdan kurtulmak ancak şarapla mümkündür. Şarap, tat ve renk bakımından sevgilinin dudâğını da hatırlattığı için, âşığın gamının gitmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Yâd-ı lebûnle gitse gam-ı Hayretî ne tañ

Dâfi' durur çü bâde-i gülgûn melâlini (G/459.5.420)

Gam, ne kadar fazla olursa olsun, sevgilinin bir nazarı, âşığı bin gamdan âzâd etmek için yeterlidir. Hattâ, sevgilinin gamını eğlence olarak kabûl etmekle dahi, âşık gamdan âzâd olur:

Gamdan âzâd oldu şol dil-dâdeler âlemde kim

Hayretî gibi gam-ı dildârdur eglencesi (G/451.5.415)

Nevrûz bayramı geldiği için herkesin eglencede, yiyip içmede olmasına karşılık, âşığın gece ile gündüzü gam yüzünden aynıdır. Derdin, âşık üzerindeki başka bir tesiri ise, yüzünü za'afran gibi sarartması, o belânın da onu ihtiyarlatmasıdır:

Sunma her bir bî-mezâka leblerün halvâsını

Derd ile göynüklünün benzin za'afrân eyleme

(G/399.2.381)

Gamın etkisi ise, boyunu nûn gibi bükmesidir ve bunun için bir anlık gam yeterlidir:

Ân-ı vâhidde elif kaddüm eger gam nûn ider

Eylese devrân eger bir dem beni andan cüdâ (G/5.5.136)

Hayretî her belâña sultânım

Hep belî didi ihtiyâr itdi (G/479.7.433)

Gam için "hem-dem", "yâr"... gibi ifâdeler kullanılır.

Buna sebep, gamın âşığı hiç terk etmemesi, onu aslâ yalnız bırakmamasıdır. Gam, âşığın gönlünde günden güne yer eylemiştir; çünkü, sevgili gibi ağıâr ile yâr olmamıştır:

Ağıâr ile yâr olmadığıçün gam-ı 'ışkı

Ey Hayretî günden güne gönlümde yer eyler (G/120.5.210)

Aşk belâsının da, gam sofrasının da kendine göre lezzetleri vardır, fakat tatmayı bilmek gereklidir. Aşk belâsının âşıklara bal gamın da rûhun gıdası olduğu ifâde edilir. Ancak gam sofrasının lezzetinden ten-perver olanlar bir şey anlaya-

mazlar:

Lezzet-i hân-ı gamı ten-perver olan anlamaz

Ol gıdâ-yı rûhdur bilmez anı gâv-ı 'alef(G/175.2.242)

Gamın bir başka müsbet yönü de, âşığı dünyâ gamından kurtarmış olmasıdır. Bu mutluluğu temin ettiği için âşık, dilberin gamının devamlı olmasını arzu eder:

Müstedâm ol ey gam-ı dilber cihân durdukça sen

Kim bizi dünyâ gamından kurtarup şâd eyledün

(G/240.1.281)

Derd, gam çarşısından cân nakdi verilerek alınır. Nasıl olsa, dünyâ dellâlı ömür metâ'ını sonunda mezâda çıkaracaktır, o halde önce davranıp cân nakdini vererek derd almak için, gönül dellâl olmalıdır:

Yine cân nakdin virüp derd almağ için Hayretîyâ

Çârsû-yı gâmda dellâl olmağ ister gönlümüz(G/148.5.226)

Derd ve belâ bütün dil-hastelerde, yani âşıklarda mevcuttur. Onlar, "zevk ü safâ" ile "derd ü belâ"yı, "mihr ü vefâ" ile de "cevr ü cefâ"yı ayırt edemezler, çünkü tatmamışlardır:

Zevk ü safâ didükleri derd ü belâ mı ki

Mihr ü vefâ didükleri cevr ü cefâ mı ki(G/453.1.416)

Gamın sebebi, gönlün kırık olmasıdır. Gönül kırık bir ayna olarak düşünülünce , gam, kendini yüz yerden gösterip âşikâr eder. Çünkü kırık aynanın her parçası ayrı görüntü verir:

Yüz yirden itdi sûret-i gam kendin âşikâr
Var idi gâlib âyîne-i dilde inkisâr(K/114.8.43)

Güçlü birinin himâyesi, insam başkalarının şerrinden korur. Âşık ta, aşka esîr olup sultân kulu olmakla gamın üstüne gelmesinden kurtulmuş olur:

Üstüme gam gelmez oldu olalı 'ışka esîr
Çünkü sultân kulıyam kimden ne derdüm var benüm
(G/269.2.315)

Gamın asker, ordu, kılıç veya ok olarak ele alınışı ile âşık; yaralı, perîşân bir halde görünür. Bedeni ve gönlü yakılıp yıkılan, târumâr edilen bir mülke benzer. Teşbih ve mecâzlar bölümünde bu ve benzeri özellikler teferruatlı olarak açıklanacaktır.

Sevgili gibi, gamı da bedendeki cândır, çünkü sevgili-den gelmiştir. Bir an bile, cânın bedenden ayrılması mümkün değildir. Tıpkı bunun gibi, âşığın gamdan kurtulması da mümkün değildir:

Geçmek istersin gam-ı cânândan ey Hayretî
Bir nefes olur mı andan tende cân andan cüdâ
(G/6.5.136)

Fakat, hiç bir şeyin devamlı olmadığı gibi, derdin ve gamın da devamlı olması düşünülemez. Her nesneye bir sınır varsa, derd ve gama da bir nihâyetin bulunmaması için hiç bir sebep yoktur. Mutluluğa olduğu gibi, gama da kararlılık yoktur:

Her nesneye Hudâyâ var ise hadd ü gâyet
Niçün bulunmaya yâ derd ü gama nihâyet(G/24.1.148)

Tekrâr edelim ki gamdan âzâd olmak için içmek gerekmektedir:

Dilersen kim olasın gamdan âzâd

Müdâm içmek müdâm içmek gerekdür (G/90.4.192)

Niçe bir yiyelüm zamâne gamin

Durmayalum 'ale'd-devâm içelüm (G/318.2.328)

Derdin, âşığın bağırını gonca veya sürâhî gibi kan dolu eylemesini, belâ yaralarının âşığın sînesini süslemesini ve gamın âşığın miskîn cânına emân vermeyen bir "nâbekâr"(işsiz, haylaz) olarak tavsîfini belirtmeliyiz.

Muhâvereli bir beyitte sevgili, kendisine, âşığının gamıyla öldüğü söylenince, inanmaz ve "aşktan bir türlü hâlet olmasın" diye cevap verir:

Hayretî öldi gamuñdan didiler dilber didi

'İşkdan ol dahî tek bir dürlü hâlet olmasun

(G/375.5.366)

Satrançla birlikte(bkz:âşık-ferzâne) tavla da bir beyitte zikredilir. Bilindiği gibi tavlada şaş kapısı açılmadıkça, diğer oyuncu pullarını çıkaramaz. Bu durum şaş kapısının gama teşbîhine sebep olur. Sevgili gamın şaş kapısını açmaz, yani âşığı gamdan kurtarmaz:

Virmedüñ oynuma kaldı şesder-i gamdan güşâd

(M/4.II/2-77)

B) Gam, gussa, dert, belâ için kullanılan teşbîh ve me-
câzlar:

a) Makas(mikrâz), elmâs, düzd, hâr(diken):

Dilberin terzi olarak düşünülmesiyle gam, bu terzinin âşığının ömrünü biçtiği bir makas olmakta, biçmemesi ise kabalık olarak ifâde edilmektedir:

Şol derzî dilberine cân ki âşinâdur

Mikrâz-ı gamla 'ömrin biçmezse ger kabâdur

(G/109.1.203)

Âşığın bağı renk ve delikli olması bakımından "dürr"e teşbîh edilir. Dürr ise elmasla delinir. İşte gam, âşığın bağrını dür gibi delen bir elmadır:

Elmâs-ı gamla bağrumı delmişdi dür gibi

Dil kanlara boyanmış idi la'l-i nâb-vâr(K/14.6.43)

Gönlün şehre teşbîhi ile gam, bu şehirdeki zevk u safâ dükkânını yıkmak isteyen, fakat aşk bekçisi yüzünden buna muvaffak olamayan bir düzd(hırsız) durumundadır:

Düzd-i gam yıkdı idi zevk u safâ dükkânın

Olmasa 'ışk göñül şehrinüñ ey cân 'asesi(G/441.2.408)

Diken hayâli de âşığı yaralaması, onun mekânı ve meskeni olması bakımından söz konusu olur. Eteği, gam dikeninden kurtulamaz. Karga olarak nitelenen ağıâr safâ meclisindeyken, bülbül olan âşık belâ dikenlerine mübtelâ olmuştur:

Bülbüller oldu hâr-ı belâlarda mübtelâ

Bezm-i safâda zâğ u zağanlar taraf taraf(G/177.3.243)

b) Bezm, vâdi, deşt, beyâbân, diyâr, meydân:

Gamın meclis hayâliyle münâsebeti getirilişi, mecliste bulunan şeylerin âşığa veya onun herhangi bir uzvuna benzetilmesinden dolayıdır. "Ney" meclis âletlerinden biri olup âşık için teşbih unsurudur. Âşık, ney gibi gam meclisinde inlemektedir. Kebâp ve şarâp yine mecliste bulunan iki unsurdur. Âşığın ciğeri kebâba, göz yaşı da şarâba benzetilince belâ-meclis münâsebeti kurulmuş olur.⁷⁶

‘Âşıkun bezm-i belâda nesi var ola şehâ

Ciğeri pâre kebâb ü gözinün kanı şarâb(G/17.8.144)

Gam ve belâ, âşığın mey yerine kana kana kan içtiği bir meclis;

Demi olsun belâ bezminde her kim

İçer kan mey yerine kana kana (G/146.6.392)

gözlerinin, devamlı ağlamaktan dolayı göz olmaktan çıkıp kan ile dolu iki kadehe benzediği bir meclis(bkz:göz-kadeh); yine mihnet oku ile delinen gönlünün sevgiliye "kavvâl" olmak istediği bir meclistir:

Tîr-i mihnet şol kadar deldi ki ‘arz-ı hâl için

Bezm-i gamda yâra kavvâl olmağ ister gönlümüz

(G/148.4.226)

Gam aşk şerâbının içildiği bir meclistir. Sevgilinin zülfünün nâl ve boyunun elife, nâlin de şeklî açıdan dâl(>) harfine teşbihi ile belâ, âşığın ad eylediği bir meclis durumundadır:

Zülf ü kaddi yâdına çekdün elifler nâller

Hayretî bezm-i belâda yine bir ad eyledün(G/240.5.281)

Gam, âşığın aşk şarâbı ile mestâne gezdiği, maksûd menzilin uzak olmasına karşılık ayağı kırık olarak düştüğü bir vâdîdir. Bu hayâl kullanılırken Leylâ vü Mecnûn kıssasına da telmihte bulunulur; âşık gam vâdîsinde gezen bir Mecnûn olur?⁷⁷

Giceler sevdâ-yı zülfeynünle ey Leylî-hırâm

Vâdî-i gamda gezen Mecnûn-ı nâ-şâduñ benem

(G/285.2.308)

Beyâbân, âşığın yalnızlığını ifâde etmek için gam ile münâsebate getirilir. Çöldeki yoldaşı da, kardaşı da sevgilinin aşkıdır; böyle olduğu için de onun kimseden korkusu yoktur:

Gam beyâbânında kimden bâküm olsun Hayretî

Var iken 'ışk adlu bir dîvâne yoldaşum benüm

(G/307.5.322)

Deşt, beyâbân kelimesinin müterâdifidir. Belâ için müşebbehünbih olması âşık-Mecnûn, âh u vâveylâ-iş münâsebetleri çerçevesindedir:

Gezüp Mecnûn gibi deşt-i belâda

İşimdür âh u vâveylâ efendi (G/478.6.433)

Gam diyârında âşığın hasta cânı sevgilinin derdi ile hoş olur, yani bu derd onun dermânıdır. Meydân hayâli ok ve yay(kemân) kelimeleri ile birlikte geçer. Gam meydânında âşığın teninden tek bir kemik kalmıştır ve onun da, sevgilinin okuna nişân olmasında hiç bir mahzûr yoktur:

Olsam n'ola okuñna nişân ey kaşı kemân

Meydân-ı gamda kaldı tenümden bir üstühân(G/364.1.359)

c) Yol(tarîk, râh) mûnis, hem-dem, yâr, kardaş, hem-râh, asker(leşker, cünd, sipâh):

Gam, âşığın yalnız olup kendine yoldaş aradığı bir yoldur. Bu yolda başı bir cerese, ağızındaki dili de, bu çanın diline benzer:

Tarîk-ı gamda başum bir ceresdür

Dehânümde dilüm gûyâ dilidür (G/50.3.167)

Gam, başın "hâk ile yeksân" oluşuna, yani âşığın ölümüne sebep olan bir yoldur. Bunu da ayrılık yapar. Ayrılık; âşığı gam yolunda öldürüp, mihnet askerinin ayakları altında çiğnetir:

Râh-ı gamda Hayretîyi hâk ile yeksân idüp

Cünd-i mihnet ayağında pâymâl itdi firâk(G/184.6.248)

Gamın mûnis, yâr... gibi unsurlarla münâsebete getirilişi, âşığı hiç yalnız bırakmaması, terk etmemesi gibi sebeplerden dolayıdır. Mihnet köşesi âşığın mekânı, gam mûnisi, âh u figânı da hem-demi'dir:

Gûşe-i mihnet yine şimdi mekânumdur benüm

Mûnisüm gam hem-demüm âh u figânumdur benüm

(M/35.III/1.127)

Gurbette başka çâre olmadığı için, âşıkla gam kardaş olurlar:

Bu ğurbet ilde çü gördüm oñat bir eglençe⁷⁸

Gam ile kardaş okuşdum ne çâre n'eyleyeyim(G/358.3.356)

Gam için "kadîmî hem-dem" sıfatını kullanan âşık, mîzâcının mutluluğa alışmadığını, bu sebeple de gamdan, kendisini bir nefes dahi yalnız bırakmamasını ister:

Alışmadı mîzâcum şâdlıkla gitdi ey gam gel

Kadîmî hem-demümsin olma benden bir nefes münfek

(G/201.3.259)

"Kadîmî hem-dem" gibi "yâr-ı muvâfık" da gamın sıfatlarındanandır. Âşık, cihânda gamdan başka "yâr-ı muvâfık" bulamamıştır. Gönül ayrılık köşesinde, bucağında sevgilinin gamından uzak olamaz; çünkü kişi gurbette "yâr-ı muvâfık"tan kopamaz:

Künc-i fûrkatde gam-ı dilberden olmaz dil berî

Kişi ğurbetde kaçan yâr-ı muvâfıkdan kaçar(G/59.3.172)

Garip ve hasta âşığı, mihnet köşesinde yalnız bırakmayıp ona yâr olan gam, âşıkla aynı yaştadır:

Ne ben bir hem-nefes buldum dilâ feryâddan ğayrı

Ne bir yâr-ı muvâfık var gam-ı hem-zâddan ğayrı

(G/432.1.401)

Birbirlerinin müterâdifi olan derd, belâ,gam,gussa, endûh kelimeleri, âşığı hiç bir zaman terk etmemeleri dolayısıyla onun yâridirler. Bazı beyitlerde üçünün birarada kullanıldığı ve "yârân" olarak tavsîf edildiği de görülür:

Gussa vü endûh u gamdan bil nedür hâlüm benüm

Döstüm baña inanmazsañ ger yârâna sor (G/108.2.203)

78. Oñat: "Mükemmel, tamam, doğru, iyi, uygun, muvâfık, lââyıkıyle", Tarama Sözlüğü, C:III, sh:544

Yalnız gam için de yârân hayâli söz konusu olur. Gurbet-mahbes münâsebetinde gam, âşığı bu mahbeste yalnız bırakmayan ve ona gam ortaklığı eden yârân durumundadır:

Mahbes-i gurbetde bir dem komadı تنها beni
Gamgüsârum oldu var olsun benüm yârân-ı gam

(G/302.2.318)

Bu münâsebetler çerçevesinde gam, âşık veya gönlü için "hem-dem" olarak ta tavsîf edilir.

Leşker hayâli, âşığın cân ve gönlünün mülke teşbihine dayanır. Gam veya belâ askeri, âşığın dil veya cân mülkünü yakıp yıkan, târâc eden bir asker durumundadır. Gam, sevgilinin bulunmadığı, görünmediği zamanlarda ortaya çıkar ve âşığı perîşân eder. Bu yüzden sevgili için ber-taraf edilmesi zor değildir:

Tutalum kim leşker-i gam tutdı etrâfı ne gam
Tarfetü'l- 'ayn içre eylersin sen anı ber-tarâf

(G/174.2.241)

Bazan meyhâne köşesi, gam askerinin gönül şehrini toptan harâb etmesine engel olan muhkem hisardır:

Dil şehrini sipâh-ı gam itdiydi top harâb

Meyhâne künci olmasa muhkem hişârumuz(G/129.4.215)⁷⁹

Belâ askeri gönül mülküne at salarak zevk u safâ alayını târumâr eder:

Dil kişverini at şaluban asker- i belâ

Zevk u safâ alayını kılmışdı târ u mâr(K/14.9.43)

79. "Gam düşmânından kaçmak için meyhâne köşesi en emîn sığı-
naktır." Dr. Mehmed Çavuşoğlu, a.g.e., sh:223

Sevgilinin âşığına sövüp sayması bile ilgilenmek olduğundan, gam askerini perîşân eder. O'nun sövmekle birlikte attığı her taş, gam askerinin sığındığı bir hisâr olur:

Düşnâm ile şu taş ki bâna urdı her biri

Gam leşkerine oldu sığınmağa bir hisâr(K/21.9.61)

ç) Tîg(şemsîr), tîr, seng,çâh, dâg,toz(jeng,gerd):

Bu unsurların ortak özelliği, yaralayıcı olmalarıdır.

Gam, âşığı yaralaması dolayısıyla sayılan bu unsurlara teşbih edilir. Şeker ve tuz kelimeleri arasındaki tezat; sevgilinin şeker handesinin gam yarasına tuz vurmasına sebep olur:

Tîg-i gam yaralarından aña dil kan ağlar

Ol şeker-hande ile yaramuza tuz urur (G/73.2.181)

Pâre kelimesindeki tevriye de, gam-kılıç münâsebetinin kurulmasına yardım eder:

Tîg-i gamla pârelenmişdür gönül hiç cân atup

Ey kaşı yâ pâreye atılmasun tîrûn senûn (G/216.3.268)

Belâ, âşığın cânına geçmiş olan bir oktur. Cân gizli olduğu için de, âşığın zâhirde yarası yoktur. Görünmeyen yaranın tedâvisindeki güçlük sebebiyle âşık, ölümden başka çâresi bulunmayan derde düşmüştür:

Geçüpdür cânuma tîr-i belâ zâhirde yaram yok

Meded bir derde düşdüm ki ölümden gayrı çârem yok

(G/192.1.253)

Ayrılık bazan âşığın boyunu ikiye katlayıp kemân eyler, bazan da cismini gam tîrine nişân eyler. Hattâ gam oku, âşığın tenini cevşen(savaş zırhı) gibi göz göz etmiştir:

Ey perî gamzeñ okın gözler göz açup cümle ten
 Göz göz oldu tîr-i gamla cümleten cevşen gibi
 (G/480.2.434)

Belâ, gönül câmını kıran bir taştır. Başın sendân(örs)
 olmasıyla da derd ve gam bu örse inip kalkan çekiç durumunda-
 dır:

Ey serzenişlerin çekici halk-ı 'âlemün
 Vey derd ü gam çekicine sendân olan başum(G/270.2.299)
 Çâh hayâlinde Hârût-Mârût'a da telmih yapılır.⁸⁰ Belâ,
 âşığı, sevgilinin aşkının veya siyâh zülfünün, bir çengel gi-
 bi çekip çıkardığı ve başasağı asılı kalmaktan kurtardığı bir
 kuyudur:

Kalırdum ser-nigûn çâh-ı belâda
 Eger cezb itmese kullâb-ı 'ışkuñ (G/198.7.257)
 Husrev u Şîrîn kıssasına telmihte bulunulan bir beyit-
 te, derd ve mihnet dağa, âşık ta bu dağı kesmekle âleme destân
 olan Ferhâd'a benzetilir:

İdesin mihr ü vefâ sen illere Ferhâd-vâr
 Kesmede ben derd ü mihnet tağını destân olam
 (G/329.4.336)

Gönlün ve cânın aynaya teşbihi ile gam bu aynayı paslan-
 dıran "kan olacağı" şeklinde ifade edilen sevgilinin dudakla-
 rı veya şarapla giderilip ortadan kaldırılan toz durumundadır:

Jeng-i gamdan dil ü cân âyânesini açalum
 Demidür şun berü şol kan olacağı içelüm(G/317.2.328)

d) Meta', bâzâr(sûk, çarsû), pîşe(san'at), fenn, kitâb,
dîvân, bâb:

Âşık, aşk pazarından cân nakdine karşılık derd ve gam metâ'ını alır. Tabîî ki bu dert , sevgilinin aşkıdır. Bir beyitte âşık cân nakdini verip dert metâ'ını aldığı için kendi kendini "deli" olarak niteler:

Dil virüp cân nakdini almış metâ'-ı derdüñi
Kim görüptür bir delünün böyle bâzâr itdüğün
(G/380.5.369)

Gam, âşığın cân nakdini verip dert metâ'ını aldığı yer olması bakımından çarşıdır. Bu çarşıda gönül, cân verip derd almak için dellâl olmak arzûsundadır:

Yine cân nakdin virüp derd almağ için Hayretî
Çarsû-yı gamda dellâl olmağ ister gönlümüz
(G/148.5.226)

Gönül bu isteğinde haklıdır. Çünkü dünya dellâlî, nasıl olsa sonunda ömür metâ'ını mezâda çıkaracaktır. O bunu yapmadan, gönül gam pazarında cân verip derd almalıdır:

Cân virüp derd al dilâ bâzâr-ı gamda itmedin
Bu metâ'-ı 'ömrüñi dellâl-ı dehr âhir mezâd
(G/39.4.160)

Her kişi bir sâhada iş tutabilmiştir. Ferhâd ile Mecnûn'un da düzen tutturalabildikleri yer gam çarşısıdır:

Her kişi bu kârgêhde kıldı bir kâr ihtiyâr
Sûk-ı gamda tuttılar Ferhâd ile Mecnûn düzen
(G/347.6.348)

Bununla birlikte aşk ilmini bilen, yalnız Ferhâd değildir; gam pazarının dört tarafı üstâdlarla doludur:

Yalnız Ferhâd bilmez fenn-i 'ışkı hâsılı

Toludur bâzâr-ı gam üstâdlarla çâr sû (G/389.5.375)

Gönül derd ve belâ çekme sanatında, üstâddır. Kurnazlığı ve hîlekârlığı dolayısıyla tilkiye benzetilen sevgiliye aldanmadığı takdirde, gam sanatının, gam mesleğinin kağan arslanını olacaktır:

Bu rûbeh-i zemâneye aldanmaz ise ger

Gam pîşesinde bir kağan arslan durur gönül

(G/258.4.292)

Gam, Mecnûn'un dahi bilemeyeceği bir fendir. Bu çöl delisi olan Mecnûn, aşk rümûzundan anlamaz:

Şorma fenn-i gamı Mecnûna be yaban delüsi

Ne bilür 'ışk rümûzın o beyâbân delüsi (G/437.1.405)

Ayrılığın, gönül tıflına, mihnet mektebinde öğretip onu "sâhib-kemâl" hâle getirdiği sâha gam fennidir:

Mekteb-i mihnetde dil tıflına ta'lîm eyleyüp

Fenn-i gamba yine bir sâhib-kemâl eyler firâk

(G/184.5.248)

Gam, keşşâfına yani yazarına bakılarak yıllarca okunsa dahi, sırlarına vâkıf olunamayacak bir kitaptır:

Keşşâfa bakup okusa yıllarla Mevâkıf

Olmaz kişi esrâr-ı kitâb-ı gama vâkıf

(G/173.1.241)

Yine gam, gönül tıflının, aşk pîrinden mihnet mektebinde talîm ettiği bir dîvândır:

Bu mu'allîm-hâne-i mihnetde yine pîr-i 'ışk
Turmadın ta'lîm ider dil tıflına dîvân-ı gam
(G/302.3.319)

Gam, aşk ilminin bir konusudur. Gönül aşk ilminde o kadar çok bilgi sâhibi olmuştur ki, gam hâbında bilmediği tek bir harf dahi kalmamıştır:

Fenn-i 'ışkı şol kadar ma'lûm idindün ey gönül
Bâb-ı gamda kalmadı bir harf-i mechûlün senün
(G/228.2.274)

e) Gıdâ, aş, zâd, nevâle, hân, ni'met, zehr, meze, der-
mân, savm:

Sevgilinin vuslat sofrası, kendine nasîb olmadığı için, âşık, gece-gündüz gam yemekle geçinir. Dolayısıyla gam onun gıdâsıdır. Zâten, onun sevgilinin dudak şarâbından ayrı bulunduğu zamanlarda içtiği kan, yediği de gamdır:

İçdüğüm kandur şarâb-ı la'l-i cânândan cüdâ
Yidüğüm gamdur müdâm ol mîve-i cândan cüdâ(G/8.1.137)

Yine, sevgiliden ayrı olduğu için gam yiyip kan ağlamasında şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü, göz yaşıyla gam/gussa suyu ve aş olmuştur:

Gam yiyüben nice kan ağlamayayın dôtum
Göz yaşıyla gussa olmışdur suyum aşum benüm
(G/307.3.322)

Âşık olanların sevgilinin gamına cân vermelerinde bir acâiplik yoktur. Zîrâ, aşk yoluna azmeden kişinin azığı, gamdır:

‘Aceb mi âşık olanlar gam-ı cânâna cân virse
Tarîk-i ‘ışka ‘azm iden kişinin gussadur zâdı
(G/455.4.418)

Sevgilinin aşkı, gam zihirini âşığa zâd(azık) edip, böylece onu beden kaydından âzâd eder:

Bana zehr-i gamın zâd itdi ‘ışkuñ
Beden kaydından âzâd itdi ‘ışkuñ (M/3-IV/3-75)

Gam yiyip kan içmek âşık için nevâle olmuştur. Lezzetli bir sofraya olan gamın bu lezzetini ten-perver olanlar anlayamazlar; çünkü o, rûhun gıdâsıdır:

Lezzet-i hân-ı gamı ten-perver olan anlamaz
Ol gıdâ-yı rûhdur bilmez anı gâv-ı ‘alef(G/175.1.242)

Bu özelliğinden dolayı gam sofrasının devamlılığı arzû edilir. Lezzetine binâen gam sofrası için "halvâ" tabiri kullanılır:

Müstedâm ol Hayretîyâ hân-ı gam çekdün bu gün
Yine kan hayrân iken halvâya duş itdün beni
(G/473.5.429)

Derd ve gam, sevgiliden gelmiş olması bakımından âşık için bir nimettir:

Hân-ı belâda derd ü gamun ni'metin şehâ
Bu Hayretî-i vâlih ü hayrâna şaklaram (G/333.5.339)

Ġam, sevgilinin aşkı tarafından âşığa zâd(azık) edilip, onu beden kaydından âzâd eden bir zehirdir:

Baňa zehr-i ġamın zâd itdi 'ıŝkuñ

Beden kaydından âzâd itdi 'ıŝkuñ (M/3-IV/3-75)

Mahabbet-bezm, kan-mey münâsebeti gam-meze münâsebeti-
nin kurulmasına sebep olur(Ekz-mahabbet-bezm).

Âşığın onulmaz derdinin dermânı, sevgilinin derdidir.
Bu derd, âşığın hasta cânını gam diyârında hoş eyler ve der-
mân mesâbesine geçer. Âşık, gurbette, hiç olmazsa bu dermândan
ayrı olmamak ister:

Hasta cânı derd-i yâr eyler diyâr-ı ġamda hōŝ
Olmasun ġurbetde bu dermânde dermândan cüdâ

(G/5.3.136)

Ŗol müferrih-leb güzeller derdini ben haste-dil
Ey tabîb-i cân hemân dermâna beñzetsüm hele

(G/414.3.391)

Belâ, âşığın safâ meclisindeki bayram âşinâsı olan ar-
kadaşlarının, yabancılaşıp yâd oldukları bir oruçtur:

Savm-ı belâda görelî yâd oldu cümleten

Bezm-i safâda hem-dem olan âşinâ-yı 'îd(K/13.24.40)

f) Bahr, ummân, gaym, gamâm, kūsûf, husûf, zulmet:

Gamın denizle münâsebete getirilmesi çokluk bakımından-
dır. Âşığın vücûd gemisi gam denizinde batmak üzeredir. "Rûz-
gâr" kelimesinin tevriyeli kullanılışı ve "Hızır"ın denizdeki
kazâzedelere yardımcı olması sebebiyle sevgili-Hızır ilişkisi,

gam-ummân münâsebetine yardımcı olur:

Rûzgâr oldu muhâlif hey meded Hızır ol iris
Yohsa ğark itdi vücûdum zevrâkın 'ummân-ı gam
(G/302.5.319)

Kelimelerle oynamak, klasik edebiyatımızın özelliklerindendir. "Ayak" kelimesindeki tevriye, ayak-zevrâr münâsebeti ve ayak-dest tezâdı ile âşık, sevgiliden kendisini gam denizine gark olmadan ayak gemisi ile kurtarmasını ister:

Şâkıyâ bahr-ı gama ğark olmadın
Dest-gîr ol zevrâk-ı ayağ ile (G/413.4.390)

Gam, cân alemini tutan, kaplayan bir buluttur. Göz yaşının yağmura teşbihi ile, gam, göz yaşı yağmuruna sebep olan buluta benzetilmiş olur. Âşık, gönlüne hitâben gam bulutunun açılacağını ve böylece ağlamasının sona ereceğini söyler:

Açılur gaym-ı gamuñ ağlama bir gün ey dil
Çün olaçlık oluban buldı nihâyet bârân (G/356.3.354)

Gamın kûsûf ve husûf oluşu, cânın güneş, sevgilinin de parlak ay olarak ifâde edilmesine dayanır. Güneşin de, ayın da gam kûsûfundan berî olması temennî edilir:

Bu mihr-i cânı kurtar koma kûsûf-ı gamda
Maksûd kevkebini bürc-i kemâle ırgür (G/82.3.187)

Komayup bürc-i nuhûsetde murâdum necmini
Gam-husûfından berî eyle meh-i tâbânımı (G/475.2.430)

Sevgilinin güneş veya mûm olarak düşünülmesi ve âşığın da sevgiliden ayrı bulunması yüzünden, gam-zulmet münâsebeti

kurulur. "Şem-i şebistân" olan sevgilinin sohbetinden ayrı kaldığı için, âşığın gam karanlığında kalmasında şaşılacak bir şey yoktur. Sevgiliden güneş gibi günde bir defa "arz-ı cemâl" edip gam zulmetini çiğnemesini ister. Böylece O, her gün sevgiliyi görme imkânına kavuşmuş olacaktır:

Âfitâbum gün gibi 'arz-ı cemâl it günde bir
Sâye-veş gam zulmetin gel pâymâl it günde bir
(G/69.1.178)

g) Bucak, künc, gûşe, bend, kafes:

Gam, âşığın kimsesiz ve dertli olarak yattığı ve aşk derdi ile öldüğü bir bucaktır.⁸¹ Açık olarak ifâde edilmemekle birlikte, aşk derdi ile ölmenin şehitlik sayılacağı ve manâ âleminde rûhunun şâd olacağı umulmaktadır:

Umaram kim 'âlem-i ma'nîde ola rûh-ı şâd
Gam bucağında şunu kim derd-i sevdâ öldürür(G/71.4.180)

Sevgilinin derdi, miskîn âşığın derdine erişip dermân olmakla, onu gam bucağında ölmekten kurtarır:

Öldi idi gam bucaklarında miskîn Hayretî
Derd-i dilber irişüp derdine dermân olmasa(G/412.5.390)

Künc hayâlinin kullanılışı da bucaktan pek farklı değildir. Zâten bu iki kelime birbirleriyle müterâdiftir. Meyhâne rindin, musallâ zâhidin, gam köşesi de âşığın yeridir:

Meykede rindün muşallâ zâhidün
Künc-i gamdur Hayretî yirün senün(G/221.5.270)

Vuslat şerbet(ilaç)ini sevgili, derdi olmayan nâmertle-

re sunar; âşık ise belâ küncinde "bî-dermân" olarak yatar:

Şuna ol her derdi yok nâmerde vaşlı şerbetin
Ben belâ küncinde bî-dermân olam lââyık mıdur?

(G/80.3.185)

Gam, âşığın cânının ağlayıp inlemekten dolayı bir kıla döndüğü ve vücûdunun da nâl gibi eğildiği bir köşedir:

Gûşe-i gamda dem-â-dem müye eyle nâleden
Beñzedi za'f ile cân bir müya döndi nâle ten

(G/347.1.348)

Belânın bend olması; âşığı kendine bağlaması ve bende hâline getirmesi bakımındandır. Böylece âşık, dünyânın bütün kayıtlarından kurtulmuş olur:

Hayretîyem cümle kayd-ı dehrden âzâdeyem
Olalı bend-i gam-ı 'ıška giriftâr ey gönül

(G/246.7.285)

Sevgilinin zülfünün bend olarak ifâde edilmesi ve âşığın da zülfe olan düşkünlüğü ile bu zülfün gamı da âşığı bağlayan bir bend olmaktadır:

Ba'na bu bendi gam-ı zülf-i dil-âvîz geçer
Gazâbı gamze-i hûn-rîzûn inen tîz geçer(G/78.1.184)

Âşığın kendisinin veya cânının tûtî olması ve tûtînin de kafes içinde bulundurulması ile gam, cân/âşık tûtîsinin mekânı olan kafes durumundadır:

Oldı cân tûtîsine gussa kafes
Oldı dil bûlbûlüne mesken hâr(G/81.6.186)

h) Sarây, eyvân, tâc, hil'at, mülk, kûy:

Gam-sarây münâsebeti, "ser-i dâr" ve "serdâr" kelimele-
ri arasındaki cinâsla kurulmaktadır. Âşık, dârağacını taht o-
larak seçmekle gam sarayının serdârı olmaktadır:

Serîrûn ger ser-i dâr olmadıysa

Sarây-ı gamda serdâr olmadun sen (G/360.4.357)

Eyvân ve tâc hayâlleri aynı beyitte geçmektedir. Pâdi-
şahların giydiği süslü elbiseye hil'at adı verilir. Âşık; ba-
şındaki belâyı tâc, derdi de hil'at olarak kabul edir ve böy-
lece aşk şâhı olduğunu ifâde eder. Kendisi tâçlı ve hil'atlı
şâh olunca, gam da eyvân olur:

Hil'atüm egnümde derd oldu belâ başumda tâc

Şâh-ı 'ışkam oldu bu zindân baña eyvân-ı gam

(G/302.4.319)

Gam, âşığı yaralamta ve onun vücûdunu süslü bir elbise
(hil'at) giymiş gibi göstermektedir:

Şöyle şâd olur gönül gam hil'atinden kim gören

Bir yetîm oğlan libâs-ı dil-güşâ geymiş sanur

(G/104.6.201)

Gamın mülk olması; âşığın bu mülkün şâhı, pâdişâhı ol-
masına dayanır. Aşka veya sevgiliye kul olmakla, gam mülküne
baştanbaşa sâhip olan âşık için, yârin ayağının tozu da devlet
tâcıdır:

Mülk-i gam sultânıyam şâhâ ayagun toprağı

Kelle-i bî-devletümde tâc-ı devletdür baña (G/12.4.140)

Kûy hayâline ise âşık, sevgili karşısındaki durumunu, âcizliğini ifâde etmek için mürâcaat eder. Sevgili güzellik iklîminin şâhı, âşık ise gam köyünün fakîri veya dilencisidir:

Nice yazam bildürem ben bende sâna 'arz-ı hâl
Ben gedâ-yı kûy-ı gam sen şâh-ı iklîm-i cemâl

(G/249.1.286)

1) Bâr, dâg:

Belâ yükü çekmek, gönlün sanatıdır. Gam, âşığın boyunu ikiye katlayan veya iki büken bir yük durumundadır(ve bunu âşık, ümid meyvesini dermeden yapar). Âşık, sevgiliden ayrılır ayrılmaz, ansızın veya bir anda gam yükü, boyunun fidânını dâl'a benzetir:(bk:kadd-nihâl)

Bâr-ı endûh u belâ kaddüm nihâlin kıldı dâl
Nâgehân ol serv-i gül-bârumdan ayrıldum yine

(G/403.3.384)

Bir iki beyitte de gam, âşığın sinesinde açılmış, kızıl kana boyunmuş yara olarak ifâde edilir:

Bĩn tâze açılmış güle virmez deli gönlüm
Bir dâg-ı gamın sînede ol lâle-izârun(G/207.2.262)

i) Deyr, tekve, hânekâh, meykede, câm, piyâle:

Gam; âşığın, sevgilinin siyâh zülfünü imân bağı bilip aşk zünnârı olarak beline kuşandığı bir kilisedir:

Küfr-i zülfün rişte-i îmânum olmuşdur benüm
Deyr-i gamda kuşanaldan bilüme zünnâr-ı 'ışk

(K/7.16.16)

Tekye ve hânekâh hayâlleri âşığın veya gönlünün "abdâl"a teşbih edilmesine dayanır. Güzellik ve zarâflık kumaşını sevgilinin boyuna(posuna) uygun olarak biçen(Tanrı) âşığı da gam tekyesinde çıplak bir abdâl eylemiştir:

Hil'at-ı hüsn ü behâyı râst biçmiş kaddüne

Tekye-i gamda beni abdâl-ı 'uryân eyleyen(G/351.6.351)

Gam; pek çok gönlü abdâl ve pâdişâhları da derviş eden, pîrinin aşk olduğu bir hânekâhtır:

Nice dil abdâl olur bu hânekâh-ı gam durur

'İşkdur pîri anuñ dervîş ider serverleri(G/482.3.435)

Gam, mey yerine devamlı kan içilen bir meykede, zevk ve safâ şarâbından ferâgat etmek üzere içilen dolu bir kadehtir:

İçelüm câm-ı gam tolularını

Mey-i zevk ü şafâdan el yuyalum (G/330.7.337)

j) Dâm, ukkâb:

Gam, âşığın yakalanıp aşk kuşuna yem olduğu, sevgiliye âit bir tuzak;

Yine düşdüm senüñ dâm-ı gamuñ

Ki ya'nî murg-ı 'ışka dâne oldum(G/326.3.334)

Cân ve gönül güvercinini de ansızın avlayan bir kartaldır:

Nâgehân cân u dil kebûterini

Yine 'ukkâb-ı gam şikâr itdi (G/479.4.433)

k) Nâme, kıssa, destân:

Derd ve belâ; aşk mektebinde ezberlenen bir nâme;

Ger derd ü belâ nâmesin ezber idimezsen

Bizümle bu mektebde sebakdaş olımazsın(G/374.3.366)

çokluğu ve devamlılığı bakımından da bir kıssa ve destândır:

Kıssa-i guşsa-i dervîşi yine Hayretîyâ

Var mukîmân-ı serâ-perde-i sultâna ilet(G/27.7.151)

l) Nâr, sûz, od:

Gam, âşığın bağırında durup dinlenmeden yanan bir ateştir. Bu âteş, açtığı tâze tâze yaralarla, âşığın sînesini lâlezâra benzetir:

Lâlezârı olmuş durur sînem benüm

Sûz-ı gâmdan tâze tâze dâğ ile (G/413.3.390)

Belâ bir ateştir ve sevgili gönül kuşunun kanatlarını bu ateşle yakıp kül etmesine rağmen, bunun vebâlini aslâ hatırlamaz:

Dil murgînuñ belâ odına perr ü bâlini

Yakdı kül itdi anmadı hergiz vebâlini(G/459.1.420)

5- CEVR Ü CEFÂ, MİHNET

A) Umûmî olarak cevr ü cefâ, mihnet:

Cevr ü cefâ etmek sevgilinin, bu cevr ü cefâyı çekmek de âşığın en bâriz özelliklerinden biridir. Sevgilinin âşığına ettiği cevr ü cefânın, âşığı üzerindeki tesiri, bir kaç türlü tezâhür eder. Her şeyi iyiye yormak, hele hele sevgiliden gelen her şeyi iyi ve güzel olarak kabul etmek, âşığın başlıca

özelliğidir:

Ger cevr ü cefâ eyle gerek mihr ü vefâ kıl

Hoşdur kamusından (Mst./1-5-128)

Âşık, derd ü belâ ile cevr ü cefâ çekmekten başka bir zevki tatmış değildir. Bu sebepten dolayı zevk ve safânın derd ü belâ, mihr ü vefânın da cevr ü cefâ olabileceğini düşünür:

Zevk u safâ didükleri derd ü belâ mı ki

Mihr ü vefâ didükleri cevr ü cefâ mı ki (G/453.1.416)

Bir beyitte ise cevr ü cefâdan hoş olmanın, âşıklık için bir ölçü olduğu ifade edilir:

‘Âşık-ı tahkîk olan cevr ü cefâdan hazz alur

Sâhib-i taklîd olan mihr ü vefâdan hazz alur

(G/107.1.202)

Sevgilinin cevri çokça çekildiği halde, lutfu ya hiç görülmez veya çok az görülür. Bu sebeple olacak ki âşık, cevr ü cefâ ile kahrı bile ihsân ve lutuf olarak kabûllenir:

‘Âşıka cevr ü cefâ mihr ü vefâ

Kahr-ı cânân lutf u ihsân bir olur (G/49.4.166)

Hattâ, cevr ü cefâ taşını sevgi ve muhabbet meyvesi olarak kabûl etmeyen âşığın aşk bâğının meyvesinden nasîbini alamayacağı ifade edilir:

Seng-i cevri mîve-i mihr ü mahabbet bilmeyen

Bâğ-ı ışk içinde siz şanmañ ber-hordâr olur

(G/56.3.170)

Âşığın, cevr ü cefâyâ dayanamayip şikâyetçi olduğu ve

sevgiliden kendisini cevır edip ağlatmamasını istediğı zamanlar da yok değildir:

Cevr idüp ağlatma bu çeşm-i dūr-efşânım benüm

(M/28.I/1.116)

Kendisine gösterdiği bir vefâya karşılık, bin cefâ ettiği için, sevgiliyi "nâ-hemvâr"(eğri/sâdık olmayan) olarak nitelendiren âşık, sevgiliden, güzelliğı gibi cefâsının da nihâyetinin bulunup bulunmadığını sorar:82

Yok mıdur ey güzelliğine ğâyet olmayan

Oranı şîvenün ya cefânun nihâyeti (G/450.3.414)

"Dünyâ, etme-bulma dünyâsıdır." sözünü hatırlatan bir ifâde içinde, yârdan âşıklarına cefâ etmemesi istenip; ona, ettiklerini bulabileceğı hatırlatılır:

‘Uşşâka cefâ itme efendüm bu cihândur

İtdüklerünü bendelere sen de bulursın(G/337.4.342)

Sevgilinin bir özelliğı de, yabancılara vefâ gösterip âşığa cefâ etmesidir. Onun bu davranışı, âşığa fazla dokunur ve sevgiliye;

Ağyâra vefâ cevır ise baña yeter oldu

Kapuñda şehâ benden uş itden beter oldu(G/483.1.436)
deme cesâretini gösterir.

Cevr ü cefânın kaynağı sâdece sevgili değildir. Çok az da olsa, rûzgârın cevrenden de şikâyet edilir ve kurtarılmak istenir:

Hâlüm harâb u dîde pür-âb u ciger kebâb

Dil cevr-i rûzgâr ile vîrân yâ 'Alî (K/3.24.9)

B) Cevr ü cefâ, mihnet için kullanılan teşbîh ve mecâzlar:

a) Asker, tîg, tîr, hâr, seng, el(dest):

Bu unsurların ortak özelliği, yaralayıcı birer âlet olmalarıdır. Cevr ü cefâ için müşebbehünbîh olmaları da bu özellikleri dolayısıyledir.⁸³

Mihnet, âşığı gam yolunda çiğneyip öldüren, vücut ülkesini yakıp yıkan, dil ü cân ülkesini yağma eden bir asker durumundadır. ki, buna da sebep, âşığın sultânından ayrılmış olmasıdır:

Dil ü cân kişverin yağmaya virdi 'asker-i mihnet

Çün ol devletlü sultânımdan ayrıldum müselmânlar

(G/74.6.182)

Cefâ da âşığı yaralayan ve kanını döken bir kılıçtır.

O, kılıcın bu faaliyetine itirâz etmez;

Hâşâ ki cefâ tîgi dökerse yere kanı

Lâ diye zabânım (Mst/1-2-128)

hattâ cefâ kılıcıyla yüz bin parçaya ayrılrsa da, kesinlikle yüz çevirmez:

Cefâ tîgiyle yüz biñ pâre kılsañ

Yüzüm döndürmezem kat'â efendi (G/478.3.432)

Bu kadarla da kalmayıp, sevgili, cevr kılıcının yarasını cefâ dâğı ile dağlasa dahi âşık, aynı şekilde mukâbeledede

bulunur:

Dönmezem senden idüp biñ päre tîg-i ceṽr ile
Yine biñ dâg-ı cefâ ursañ dönüp her päreme
(G/397.2.380)

Âşığın tîr karşısındaki tavrı da tîgden farklı değildir,
ona da râzı ve daha önemlisi hâzırdır:

Ger tîg-i cefâ at baña ger seng-i melâmet
Hey hey nice sîne (Mst/1-3.128)

Yalnız vuslat bayramına kavuşmadan, sînesinin ceṽr ü
cefâ oku ile kurbân edilmesine râzı değildir:

İrmedin 'îd-i vişâle nedür ey kaşı kemân
Sînemi ceṽr ü cefâ tîrine kurbân itmek (G/226.4.273)
Âşık-bülbül münâsebetine bağılı olarak, bülbülün yuvası
olması bakımından "hâr-ı mihnet-âşiyân" münâsebeti kurulur:

Gül gibi sen gülşen-i sohbette handân ol yûri
Baña bülbül gibi hâr-ı mihnet olsun âşiyân(K/15.21.48)
Taş hayâlini ise, yaralayıcılığı ve yıkıcılığı yanında
yapıcı bir unsur olarak da görmekteyiz. Görünüşte yıkıyor gi-
biyse de, aslında yavaş yavaş yapmaktadır:

Hayretînün seng-i ceṽr ile yıkarsın göñlini
Ma'nîde yap yap yaparsın öksüzün vîrânesin
(G/379.5.369)

Bu husûsu

"Işk ile ma'mûr olan vîrâne göñlümdür benüm
Seng-i ceṽr ile yapılan hâne göñlümdür benüm
(G/297.1.315)

beyiti daha açık olarak ifâde eder.

Mihnet, âşığın yakasını bırakmayan bir eldir. Âşığın dolap gibi inlemesinin de, gözlerinin yaşının su gibi akmasının da sebebi bu el, yani cevri elidir:

Cevri eliyle beni zâr ideli dölâb gibi

Gözlerüm yaşı revân oldu akar âb gibi (G/456.1.418)

Gönül, Allâh'ın tecellî mekânı olması bakımından Ka'bedir ve bu özelliğinden dolayı da cevri eli tarafından yıkılması doğru değildir:

Cevri eliyle yıkma gönlin Hayretî bî-çârenün

Ka'bedür va'llâhi Beytullâh hakkıyçün begüm

(G/268.5.298)

Bir beyitte geçen sille, âşığın başını çevgân tabancasını yemiş top gibi döndürmüş olması bakımından, cefâ için müşebbehünbih olmaktadır:

Çevgân tabancasını yemiş top gibi âh

Ey sille-i cefâ ile gerdân olan başum (G/270.3.299)

b) Bâr(hârvâr), ocak, âşinâ, dâg, şeb:

Bâr kelimesinin yük ve defa, kerre manâları vardır. Gönül elem yükü çekerek yaşamaktansa, yüz defâ ölmeyi tercih eder:

Bu elem bârı ile dirlikden

Yeg diler dil ölümünü sâd bâr (G/81.3.186)

Cefâ için eşek yükü ma'nâsında "hârvâr" kelimesi de kullanılır ve âşık, eşek gibi bu yükü çekmektense, sevgiliden vaz

geçmeyi tercih eder:

Niçe bir hâr-vâr hârvâr-ı cefâñı yüklenen

Ey gül-i ter var senden vazgeldüm sevmezim

(G/355.3.353)

Mihnet ocağında kebâb olmayan âşık ham olarak nitele-
nir. Daha da orjinal bir kullanılışı ise; sevgiliye yavuz göz-
den nazar değmemesi için, cânın sipend olarak yakıldığı yer
olmasıdır.⁸⁴

Ol periye irmesün diyü yavuz gözden gezend

Cânumı mihnet ocağında sipend itdüm yine(G/396.4.380)

Cevr ü cefâ sevgiliden geldiği için, âşığa haz verir.

Şâir bunu "Gurbette âşinâdan haz almak" olarak değerlendirir:

'Aceb mi alsa dil senden gelen cevr ü cefâdan hazz

Kişi gurbetde elbette alurmuş âşinâdan hazz(G/164.1.237)

Yaranın ateşle dağlanması, acısının artmasına sebep o-
lur. Cevr, âşığı yaralayan bir kılıç; cefâ ise bu yarayı dağ-
layan bir unsur olarak geçer ki, sevgili bunu da yapsa, âşık
aşkıdan vazgeçmeyecektir:

Dönmezem senden idüp biñ pâre tîg-i cevr ile

Yine biñ dâg-ı cefâ ursañ dönüp her pâreme(G/397.2.380)

Gam gibi mihnet de gece etkisini arttırır. Âşık, gönlü-
nün mihnet gecesinden kurtulması için, sevgiliden, bahtını him-
met suyu ile uvarmasını ister:

84. Sipend: Tütsü olarak kullanılan tohum

Mihnet sebinde kaldı dil-i Hayretî iriş

Bahtını himmet âbı ile uykudan uyar (K/21.32.63)

c) Künc, gûşe, bucak, tekve, hânekâh:

Âşığın yalnızlığını, ilgisizliğini ve çâresizliğini ifade etmek üzere bu hayâller kullanılır.

Mihnet; âşığın hasta olarak yattığı, tek yârinin gussa, gam(bkz:gam-yâr) ve kendi ağlaması olduğu bir köşedir:

Künc-i mihnetde nic olurdu 'aceb hâlüm benüm

Olmayaydı baña lutfından eger yâr ağlamak(G/186.5.249)

Âşığın mihnet köşesindeki dostlarının arasına "âh u figân"ının da katıldığı görülür:

Gûşe-i mihnet yine şimdi mekânumdur benüm

Mûnisüm gam hem-demüm âh u figânumdur benüm

(M/35.III/1.127)

Dinsiz rakîp, sevgilinin vuslat ka'besinin safâsını sürer; buna karşılık âşık, mihnet tekyesinde kurbân olur:

Ka'be-i vaşlûn safâsını süre bî-din rakîb

Hayretî tek tekye-i mihnetde ben kurbân olam

(G/329.5.336)

Misâfirlerin tekkelerde ağırılanmasından hareketle mihnet; âşığın her gün birinde misâfir olarak bulunduğu hânekâh olur.(bkz:âşık-mihmân-gönül)

ç) Bezm:

Mihnet; âşığın iniltisinin şarkısı, âh u vâveylasının da terânesi olduğu bir meclistir.Mecliste "şem'-i şebistân"olan sevgili bulunmadığı için, gönül yanacak ve göz de ağlaya-

caktır:

Bezm-i mihnetde gözüm ağla gönül yan bu gice
Çünkü yanunda yok ol şem'-i şebistân bu gice
(G/410.1.388)

Ayrıca mihnet; dünyâ sâkîsinin göz kâsesini kan doldurup, sâf şarap gibi âşığa sunduğu bir meclis olarak ta görülür:
Sâkî-i dehr idüben kâse-i çeşmüm tolu kan
Bezm-i mihnetde baña sundı mey-i nâb gibi (G/456.4.418)

d) Esb, murg:

Cefâ, sevgilinin gözlerinden birinin emriyle âşığı çiğneyip ayaklar altına alan bir attır:

Çiğnedüp esb-i cefâya biri pâmâl eyledi
(M/22.III/2-107)

Murg teşbihinde Leylî vü Mecnûn kıssasına telmihte bulunulur. Âşık, başındaki yaraların mihnet kuşunun yuvası olduğunu ifâde ederek mihnet-murg münâsebetini kurmuş olur:

Degüldür penbe-i dâğ-ı belâ Mecnûn-ı 'ışk oldum
Başumda her biri bir murg-ı mihnet âşiyânıdır
(G/45.6.164)

e) Mektep(mu'allim-hâne) risâle, san'at, mehd:

Mihnet, aşk pîrinin gönül tıflına gam dîvânını okuttuğu, öğrettiği bir okuldur. Ayrılıkta aynı çocuğu aynı mektepte ve gam ilminde olgunlaştırır:(bkz:gam-fenn)

Bu mu'allim-hâne-i mihnetde yine pîr-i 'ışk
Turmadan ta'lîm ider dil tıflına dîvân-ı gam
(G/302.3.319)

Nasıl tefsîr edileceği bilinemeyen bir risâle olan mihnet, gam çarşısındaki aşk işsizlerinin üstâd oldukları bir san'at dalıdır:

San'at-i mihnetde sorsañ başka bir üstâddur
Çârsû-yı gamda her bir onmaduk bî-kâr-ı 'ışk
(K/7-27-17)

Beşik te(mehd) mihnet için kullanılan bir teşbih unsurudur. Gönülün çocuğa teşbihi ile mihnet beşik olmakta ve âşıkta, beşikteki gönül çocuğunu avutmak için cân ve gönül eğlencesi olan sevgiliyi anıp ağladığını söylemektedir. Hüsn-i talilin çok iyi bir örneğinin verildiği beyit şudur:

Mehd-i mihnetde bu gönüm tıflın avutmağ için
Cân u dil eğlencesi cânânım añar ağlaram
(G/303.2.319)

f) Vâdî, Ken'ân:

Bu unsurlar birer defâ kullanılmaktadırlar. Mihnet, gönülün âh ettiği bir vâdî;

Niçe bir vâdî-i mihnetde gönül âh eyleye
(M/7.IV/1-82)

âşığın da Hz. Ya'kûb'a teşbihi ile oğlunu yitirdiği Ken'ân çölü olmaktadır:

Ya'kûb-veş gözümde kan akmasun mı her dem
Ken'ân-ı mihnet içre oğlancuğum yitürdüm(G/316.3.327)

g) Çâh, gubâr, sâkî, zemistân:

Güzelliği bakımından sevgili Hz. Yûsuf'tur. Çâh kelimesi

"zindân" ma'nâsında kullanılmakta ve mihnet için teşbih unsuru olmaktadır:

Mısr-ı sıhhatde serîr-i râhatuñ sultânı kıl

Çâh-ı mihnetden halâş it Yûsuf-ı Ken'ânumı(G/475.3.430)

Gubâr hayâli "rûzgâr" kelimesindeki tevriye ile söz konusu edilir. Toz girince göz hemen yaşlanır, tozun girmesine de rûzgâr sebep olur. Rûzgârdaki "zamân-şartlar" ma'nâsından dolayı eleme, "rûzgâr,hava" ma'nâsından dolayı da tozu toprağı, âşığı ağlatmaktadır. Böylece iki ağlama sebebi; toz/toprakla elem arasında münâsebet kurulmuş olur ki hakîkten çok orijinal bir kullanıştır:

Niçe yaş dökmeyem k'elem-i rûzgârdan

Çeşm-i ümîd-dîde-i bahtum tolu gubâr(K/21.25.62)

Mihnet, âşığa belâ câmını içirip işini tamâm eden bir sâkîdir:

Belâ câmını şol deñlü içürdi sâkî-i mihnet

Hele ey Hayretî eksüklinüñ işi tamâm oldu(G/462.5.422)

Zemistân teşbihi de, mihrin bahar mevsimine benzetilme-
siyle kullanılır. Baharla kışın dâimâ devretmelerinden hareket-
le şâir, cevr ü cefânın da, mihr ü vefânın da kalıcı olamaya-
cağını ifâde etmek ister:

Fasl-ı bahâr u vakt-i zemistân ki devr ider

Mihr ile cevre beñzedürem bende ya'ni ben(K/20-18.60)

6- HASRET, FÜRKAT, FİRÂK, HECE, HİCRÂN

A) Umûmî olarak hasret, fûrkat, firâk, hecr, hicrân:

Âşık için en büyük ızdırâp kaynağı veya âşığın perîşânlığının en büyük sebebi, ayrılık hâlidir. Âşık herşeye katlanır, fakat ayrılık hâli karşısındaki tavrı oldukça farklıdır. Aşk uğrunda ölmek çok kolaydır; ancak ölüm ayrılığa sebep olmaktadır:

‘Âşıkumdur ‘ışkum ile niçün ölmez dir imiş

Ölmek âsân idi ammâ arada hicrân olur(G/99.3.197)

Dîvânda iki gazel "firâk", bir gazel de "ayrılık" rediflidir.⁸⁵ Bu gazellerde ayrılık hâlinin âşık üzerindeki tesirleri toplu halde ifâde edilmektedir. Ayrılık, maddî olarak bâzân âşığın boyunu kemân gibi ikiye bükmekte, bazan da cismini gam okuna nişân eylemektedir:

Gâh olur kaddüm iki bûker kemân eyler firâk

Gâh cismüm tîr-i endûha nişân eyler firâk(G/183.1.247)

Tezât sanatına bağlı olarak; âşığın başında mum gibi âteşler yakan da, göz yaşını sel gibi akıtan da yine ayrılıktır:

Gâh olur kim şem' gibi başuma odlar yakar

Gâh olur kim yaşımı seyl-i revân eyler firâk

(G/183.2.247)

"Kara yazılı-al-zerd" kelimeleri arasındaki tezât ve "âl-al" kelimeleri arasındaki cinâsa bağlı olarak ayrılık, bir hîle ile âşığın sarı yüzünü kanlı göz yaşı ile kırmızıya boyar:

85. Bk: Hayretî Dîvânı, G/183,184,185

Ben kara yazıluya yâ Rab ne âl itdi firâk
 Rûy-ı zerdüm eşk-i hûnînumle al itdi firâk
 (G/184.1.248)

Zaten yüzünün rengini sarartan da, gönlünü dertle dolduran da yine ayrılıktır. Hattâ güneşi şaşkın şaşkın döndüren de, ayın cihânı dolaşmasına sebep olan da ayrılıktır:

Ayrılıkdur âfitâbı böyle ser-gerdân iden
Ayrılık hayrânıdur mâh-ı cihân-gerd ayrılık
 (G/185.4.249)

Âşığın ayrılık anındaki hâli; kendi yaralarının dahi yana yakıla acıyacağı kadar perîşân; bu anda döktüğü göz yaşı ile ettiği âh, gökteki meleklerle yeryüzündeki insanları acıtacak kadar da fazladır:

Hecründe kaçan âh idüben göz yaşı döksem
 Acır bana göklerde melek yirde halâyık (G/191.3.252)

Ayrılık sebebiyle âşık öyle hâllere düşmüştür ki, sevgilinin yüzünü ayda bir defâ görmeyi vuslat olarak kabul eder. Zaten vuslatın kıymeti ancak hicrân vakti anlaşılır, "âb-ı zülâl" in kıymetini de susamış gönüllü âşıklar bilir.

Olmayan fürkatde fark itmez vişâlün kıymetin
 Teşne-dillerden soruñ âb-ı zülâlün kıymetin
 (G/343.1.345)

Derd ü firâk, âşığın ölümüne sebep olur; ölünce de mezârına gelen her âşık, mezârının üzerinde biten otların hattından hasret nâmesini okur:

Ölcek derd ü fûrkatle mezâruma gelen ‘âşık
Okuya nâme-i hasret biten hatt-ı giyâhumdan
(G/376.4.367)

Âşık, ayrılık sebebiyle perîşân bir halde kıvranırken, rakip vuslat meclisinde sevgili ile gülüp oynamaktadır. Bu, âşığın aslâ katlanamayacağı bir durumdur :⁸⁶

Bezm-i vişâl içinde güle oynaya rakîb
Kan ağlaya revâ mı firâkuñda Hayretî(G/450.7.411)

Aşk, âşıkla sevgili arasında geçen bir sırdır. Bu sırrın açıklanması arzû edilmez; fakat göz yaşı da, âh da bu sırrı ifşâ ederler. Ayrılık ta diğer iki unsurdan geri durmaz; üstelik göz yaşını da kullanarak, âşığın bütün sırlarını bir bir âleme açıklar:

Göz yaşıyle levha-i çihreme tahrîr eyleyüp
Her ne sırrum var ise bir bir ‘ayân eyler firâk
(G/183.3.247)

Hicrânın acısı vuslat vaktinde bile devâm eder. Her vuslatın sonunda hicrânın bulunacağı düşünülerek, üzüntü hâli söz konusu edilir:

‘Ömrün bakâsı dünyede bir ân imiş dirîğ
Her bir visâlün âhiri hicrân imiş dirîğ(M/1.III/8-69)
B) Hasret, fûrkat, firâk, hicrân için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Beyâbân, vâdî, gâr, gûşe, künc, bend, girdâb:

Ayrılık; dîvâne gönlün yolunu şaşırıp, âşığı, ne yapacağını bilmez bir duruma getirdiği bir çöldür:

Dil-i dîvâne yine hecr beyâbânında

Oldı ey Hayretî güm-râh meded n'eyleyeyin(G/383.5.372)

Vâdî hayâlinde de beyâbân teşbihindeki durum söz konusudur. Hicrân, âşığın yolunun uğradığı ve vuslat yolunu gittikçe kaybettiği bir vâdîdir:

Vâdî-i hecre irdi yolum varı varı âh

Gitdi güm eyledüm giderek râh-ı vuslatı(G/423.2.396)

Bu fûrkat vâdîsinin sonu yoktur; tıpkı devâsız dert olan hicrânın dermânının bulunmadığı gibi:

Bir devâsuz derd imiş hicrân ki yok dermân âna

Bir 'aceb vâdî imiş fûrkat ki pâyân yok âna(G/11.1.131)

Firâk; yabancıların safâ meclisinde olmasına karşılık âşığın sâkini olduğu bir mağara;

Hep safâ bezminde il ben sâkin-i gâr-ı firâk

(M/6.II/1.80)

gönlün sevgilinin gamından uzak olamadığı bir köşedir:

Künc-i fûrkatde gam-ı dilberden olmaz dil berî

Kişi gurbetde kaçan yâr-ı muvâfıktan kaçan

(G/59.3.172)

Hicrân, güzeller şâhı olan sevgilinin bendesi olan âşığını bağladığı ve bağlı olarak unuttuğu bir bend;

Ol güzeller şâh-ı beñzer kim ferâmûş eyledi

Bendesini bend-i hicrâna giriftâr itdüğün(G/380.2.369)

Hızır'ın denizde zor durumda kalanlara yardımcı olmasından hareketle, sevgiliden kurtarılmasını istediği bir girdaptır: ⁸⁷

Hayretîyi eyle bu girdâb-ı fûrkatdan halâs
Âna Hızır ol ey sözi ser-çeşme-i cânım benüm

(G/288.5.310)

b) Tîg, kılıç, hâr, dest, el, seng:

Ayrılık, âşığı baştan ayağana kadar yaralayan, pâre pâre eden, cânına işlediği için de görünüşte yara meydâna getirmeyen bir kılıçtır. Görünmeyen yaraların tedâvisinin, hattâ teşhisinin zorluğundan dolayı da âşıktaki yaranın farkına ölmedikçe varılamaz:

Yok durur zâhirde çün yaram ne bilsünler benüm

Ölmeyince tîg-i hicrân cânuma kâr itdüğün(G/380.3.369)

Hicrân kılıcı, vücûdu olduğu gibi, gönlü de yaralar.

Bu kılıçla öldürölmek, âşık tarafından arzû edilen bir durum değildir. Ayrılık kılıcı ile öldürölmektense sevgilinin zülfünün dârında asılmak ister ki, böylece yâre kavuşmuş olacaktır:

Tîg-i hicrân ile öldürmek ne lâzım serverâ

Çün suçum var bâri berdâr eyle zülfün dârına

(G/393.2.378)

Bâzan "kılıcı" kelimesi tevriyeli de kullanılır. Cefâ-kılıç münâsebetiyle birlikte "cefâlar kılıcı" sevgilinin yerine de geçen bir ifâde olur:

87. Hızır için, zikredilen eserlerde; M. Çavuşoğlu denizdekilerin, A. Gölpınarlı da karadakilerin imdâdına yetiştiğini söylemektedir. Doğrusu tabîî ki birincisidir.

Niçe bir yaralaya tîg-i firâk ile beni

Ol cefâlar kılıcı âfet-i devrân niçe bir(G/89.5.191)

Âşık-bûlbûl münâsebetinden hareketle hicrân, bûlbûlün meskeni olan veya eteğini bırakmayan bir diken olmaktadır. Sevgilinin mahalli gülzârdır. Bûlbûl, bu gülzârı yitirmiş ve hasret hârını vatan tutmuştur:

Bir benem 'âlemde gülzârın yitirüp derd ile

Hâr-ı hasretde vatan tutmuş hazân-dîde hezâr

(K/9.58.26)

Ayrılık, âşığın hayât gömleğini yırttığı ve çarhında, gönül sarâyını yıktığı bir el durumundadır:

Yıkdı gönül sarâyını hicrân eliyle çerh

Bâg-ı vişâlüne yapıladan der-i ümîd(M/2.IV/2.72)

Hasret, aşk çemenliğinde kaygusuz oturan âşık kuşunun kanadına atılan ve onu kıran bir taş durumundadır:

Fârîgu'l-bâl otururken mergzâr-ı 'ışkda

Seng-i hasret bâl-i murg-ı bâle verdi inkisâr

(K/9.57.26)

c) Savm, rûze, oruç ayı, hazân, bâd-ı hazân:

Sevgilinin yüzü bayram delilleriyle doludur; kaşı bayramın ilk günündeki hilâl(şeklî), yüzü de bayram gününün kendisidir. Böyle olmasına rağmen âşık, firâk urucunda perîşândır:

Çün kaşuñ gurre-i 'îd oldu yüzüñ rûz-ı sa'îd

Biz niçün savm-ı firâkunda perîşân olalum(G/308.2.322)

Yârin vuslatının bayrama teşbihi ile ayrılık, bayramdan

önceki oruca benzetilir; Âşık, vuslat bayramına kavuşacağı için de ayrılık orucundan incinmez, bayramdaki merhabânın hazrını düşünür:

Hayretî savm-ı firâk-ı yârdan incinmeyüp
 ‘Îd-i vuslatda hemân bir merhâbâdan hazz alır
 (G/107.5.202)

Firâkı oruc ayıdur visâli ‘îd-i ekberdür
 (M/33.X/1.125)

Âşık üzerindeki tesirine binâen firâk sonbahar, vuslat da ilkbahar mevsimine benzer. Sevgilinin ayrılığı âşığın bahârını hazâna çevirir:

Nev-bahârum hazâna döndürdi
 Bir firâkı hazân u vaşlı bahâr (G/81.5.186)
 Yine ayrılık âşığın hayât bağında taze bir yaprak dahi bırakmayıp hepsini perîşân eden bir sonbahar rüzgârıdır:
 Ugrayup bâd-ı hazân-veş eyledi pejmürde-hâl
 Bâg-ı ‘ayşumda komadı tâze bir verd ayrılık
 (G/185.3.248)

ç) Ocak, âteş(od,nâr) cehennem(nâr-ı cahîm),teb-i tâb:

Firâk, âşığın içine düşüp tutuştuğu bir ocaktır. Hasret veya fûrkat ise; âşığın ciğerini kebâp eden ya da dağlayan, cânı yakan harâreti cânâ işleyen bir âteştir:

Nice yanup yakılmayayın saña ey refîk
 Kâr itdi cânâ fûrkat odunuñ harâreti(G/423.3.396)
 Hicrân âteşinin tesiri gönülde de görülür. Gönülün hic-

rân âteşi ile dağlanarak açılmış bin yarası vardır. Bu özelliğinden dolayı da lâleden, gönlüne lutf edip gönülden yanmasını ister. Zîrâ lâlenin yarası muayyendir:

Âteş-i hicrân ile biñ dâğı vardır gönlümün

Yiridür ey lâle lutf eyle gönülden yan aña(G/11.4.139)

Vuslatın cennete teşbihi ile ayrılık ta cehenneme benzetilir:

Va'izün cennet cehennem diyüben şerh itdügin

Fi'l-mesel ben vasl ile hicrâna beñzetdüm hele

(G/414.2.390)

"Nâr-ı firâk" terkîbinin de ifâde ettiği şey cehennemdir:

Va'izün nâr-ı firâk imiş cehennem didügi

Var ise rûz-ı kıyâmet uş bu gündür döstüm(G/324.2.332)

Ayrılık, yine âşığın cânına işleyip onu gâyet zabûn eden bir harâret veya sıtma harâretidir. Bu harâreti teskin etmek için âşığın, sevgilinin yanına benzeyen "âbdâr" şiiri vardır:

Gâh geh tâb-ı teb-i hicrânı teskîn itmege

Ârıızı vâfında şi'r-i âbdârüm var yeter(G/65.2.176)

Âşık sevgiliden ayrılınca yabancılar da onu yakıp yandırırılar. Bu durumda da ayrılık cehenneme, agyârlar da zebânîlere benzetilir.

Yakdı yandurdı beni senden cüdâ agyârlar

Ayrılık nâr-ı cahîm aňlar zebânîler gibi(G/446.2.411)

d) il, diyâr, gurbet, reh, kûy:

Hicrân, rûzgârın âşığı saldığı bir il;

Hicrân iline saldı beni rûzgâr âh(M/2.I/6-71)

ve âşığın yöneldiğı bir diyârdır. Seferlerde kös çalınması âdetinden hareketle de âşık, nâlesinden sefer kösünü çalmaya başlamasını ister:

Tutdum diyâr-ı fûrkate rûy-ı 'azîmeti

Ey nâle turma çal demidür kûs-ı rihleti(G/423.1.396)

Rakîp için it ifâdesi kullanılır. Âşık fûrkat diyârında rakîbi görür ve ferâhlar; sebep olarak ta "gurbette âşinâ görmek"i söyler:

Yine fûrkat diyârında itin gördüm ferâh buldum

Nice şâd olmayam kim gurbet içre âşinâ gördüm

(G/335.3.341)

Ayrılığın süresini ifâde etmek için "kûy" hayâli kullanılır. Âşık hicrân kûyunun yollarını, kendi şehri gibi öğrenecek kadar sevgiliden ayrı kalmıştır:

Yıllar ile şol kadar oldum mücâvir kim tamâm

Kendü şehrim gibi bildüm kûy-ı hicrân yolların

(G/362.6.358)

e) Derd, bâr, yük, gerd, jeng, câm:

Ayrılık, dermânı olmayan, devâsız bir derttir; âşığı ne öldürür, ne de sağlığa kavuşturur:

Ne oñulmaz derd olur bu derd-i hicrân ey tabîb

Hayretî-i bî-çâreyi ne öldürür ne sağ ider(G/52.5.168)

Sevgilinin vuslatı şerbettir ve bu şerbetten âşığı nasıplendirmezse, ayrılık derdi onu öldürecektir. Kabrin başında "Yâ-sîn" sûresinin okunmasından dolayı da âşık, ayrılık derdiyle öldüğünü söyler ve sevgilisinin "Yâ-sîn"e erişmesini ister. "Sîn" kelimesindeki "mezâr" manâsından dolayı da tevriye yapılmış olur:

Öldürdi yine Hayretîyi derd-i cüdâyî

Yâ-Sîne irişsün kanı cânânuma eydün (G/224.5.272)

Hız. İsa'nın mu'cizesi ölüleri diriltmektir. Âşık üzerindeki tesîri bakımından sevgili Hız. İsa'ya benzetilir. "İsî-nefes", onun özelliklerinden biridir. Âşık, ayrılık derdiyle ölür ve "İsî-nefes" olan sevgiliden gelip kendisini diriltmesini ve her ânını ay ve yıl etmesini ister:

Derd-i hecrünle meded öldüm ben ey İsî-nefes

Gel benim her bir demüm bir mâh u sâl it günde bir

(G/68.4.179)

Hierân, âşığın boyunu büküp nûn hâline getiren bir yük-tür:(bkz:kâmet-nûn)

Kâmetüm hicrân yüki altında olmışdur çü nûn

Noktadur üstinde san başumdaki dâg-ı cünûn

(G/370.1.363)

Gerd ve jeng hayâlleri aynı beyitte geçmektedir. Ayrılık, safâ kadehini kirletip küflendiren jeng ve gönlü aynasını tozlandırıp paslandıran bir gerd durumundadır:

Ayrılık eyler safâ câmını jeng ey Hayretî

Ayrılık eyler gönül âyinesin gerd ayrılık(G/135.6.249)

Fürkat âşığı serhoş eden bir câm(şarap)dır. Serhoş kişiye acı şeylerin faydalı olmasından dolayı da sevgilinin acı sözünü başkalarının tatlı sözünden yüz defâ yeğ tutar:

Mahmûr-ı câm-ı fürkatam acı sözi baña

Tatlu dilinden özgelerin yeg hezâr-bâr(K/21.5.61)

f) Kâtip, dîvân, nâme, şeb, zulmet, kahbe zen:

Firâk, âşığın çehre levhâsına göz yaşı mürekkebi ile bütün sırlarını yazıp âleme açıklayan bir kâtiptir:

Göz yaşıyle levha-i çihremde tahrîr eyleyüp

Her ne sırrum var ise bir bir 'ayân eyler firâk

(G/193.3.247)

Ayrılık âşığın okuduğu bir dîvân; hasret, ciğer kanıyla yazdığı bir nâmedir. Bu hasret nâmesini yazan kalem ve yazılan kâğıt, acılarından dolayı başlarına toprak saçıp kan ağlayacaklardır:

Yazayın hûn-ı ciğerle ben bu hasret-nâmeyi

Başına toprak saçup kâğıt kalem kan ağlasun

(G/378.4.368)

Fürkat; yalnızlık ve dertlerle başbaşa kalma bakımından geceye teşbih edilir⁸⁸. Vuslatın gündüze benzetilmesi de, ayrılığın geceye benzetilmesine sebep olmaktadır:

88 . Dr. Hârun Tolasa, a.g.e., sh: 404'

Dil-teşneyem ilâhi âb-ı zülâle ırgür

Fürkat şebinde ya'nî rûz-ı vişâle ırgür(G/82.1.186)

Sevgilinin "Çeşme-i Hayvân" olmasıyla âşık, buraya ulaşamayan İskender'e; hicrân da İskenderin düştüğü zulümâta teşbih edilmektedirler:

Vâ-hasretâ ki zulmet-i hicrâna düşdüm uş

İskenderem ki Çeşme-i Hayvâna irmedüm (M/2-II/5-72)

Ayrılık, sevgiliyi sevgiliden ayıran bir kahbe zendir:

Yârını yârından ayırmak 'aceb erlik midür

Kahbe zensün kahbe zen var hey be nâmerd ayrılık

(G/185.2.248)

2- VUSLAT

A) Umûmî olarak vuslat:

Vuslat, Hayretî dîvânında, diğer unsurlara göre daha az ele alınıp işlenmiştir. Hayretî kavuşma hâlini, daha çok teşbih ve mecazlar yoluyla ifâde etmeyi tercih etmiştir. Bu kavuşma hâli, âşığın ulaşamadığı, elde edemediği bir şey olarak görülmektedir. Meselâ o, el uzatılmayan bir sofradır...

Âşık, vuslata nâil olamadığı için, var olanla yetinmeye ve kendi kendini tesellî etmeye çalışır. Sevgili ile aynı gök altında yaşamayı dahi vuslat olarak telakkî eder:

Bundan artuk dahi vuslat nic olur 'âlemde

Bir gök altundayuz ol mâh ile dâyim ikimüz(G/131.2.216)

Vuslatın kıymeti, ayrılıkta daha da iyi anlaşılır. Âşık, "gün" kelimesinin tevriyelî kullanılışı ile sevgilinin yüzünü ayda bir gün görmeyi de vuslat olarak nitelendirmektedir:

Şimdi bir hâlete ırgürdi beni fûrkat kim
 Ayda bir gün yüzünü görmegi vuslat bilürem
 (G/278.3.304)

Âşık, sevgiliden vuslat umamaz, hattâ yanılıp eşğinin
 taşını öpmesini bile hıyânet olarak kabûl eder:

Yârden ben nice vuslat umayın kim yanılıp
 Ger öpem ışığı taşını hıyânet bilürem(G/278.4.304)

Ayrılığın, cennet bağına gam ateşinin külhânı hâline
 getirmesine karşılık, vuslat da gam zindanını cennet sahnesi
 hâline getirir:

Bâğ-ı cennet baña sensüz külhân-ı sûzân-ı gam
 Şahn-ı cennetdür visâlünle şehâ zindân-ı gam
 (G/302.1.318)

Âşık hastadır, onu tedâvi edecek olan da vuslattır. E-
 ğer vuslat tedâvi etmezse ne gönül dirlik diler ne de cân sağ-
 lık ister:

Bu ben bîmârûna tîmâr eger vaslûndan olmazsa
 Ne dil dirlik diler dahi ne cân ister şehâ sağlık
 (G/193.2.253)

Sevgili, âşığa vuslat va'desinde bulunur, fakat bu vâde-
 yi bir gün sonrasına erteler:

Vâ'de-i vaslî bu gün yarına şalduñ kulûna
 Yine bu şîve-i ferdâ mı Memi Bâlîcığum(G/314.6.326)

Dünyadaki herşey gibi vuslat ta kalıcı değil, geçicidir.
 Her kavuşmanın sonunda mutlaka ayrılık vardır:

“Ömrün bakâsı dünyede bir ân imiş dirîğ

Her bir visâlün âhiri hicrân imiş dirîğ(M/1.III/8.69)

B) Vuslat için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) Âb-ı zülâl, şerbet, hân, in'âm, câm:

Vuslatın bu unsurlarla münâsebete getirilişinin sebebi, âşığın "dil-teşne" veya "hasta" olmasıdır. Mavuşma bu hallere çâre ve ilâç olarak düşünülür. Âşık, ayrılık gecesindeki susamışlık hâli içinde vuslat günündeki "âb-ı zülâl"e erıştırilmesi için Allâh'a duâ eder:

Dil-teşneyem İlâhî âb-ı zülâle ırgür

Fürkat şebinde ya'nî rûz-ı visâle ırgür(G/82.1.186)

Şerbetin ilâç manâsı vardır. "Vuslat, âşığın derdinin ilâcıdır, ancak ona derdi olmayanlar vâsıl olur.⁸⁹ Sevgili, vuslat şerbetini derdi olmayan nâmertlere emdirir, asıl dertli âşığı ise helâk eder:

Emdürüp her derdi yok nâmerde vaslun şerbetin

Hey meded her derde dermânım helâk itdün beni

(G/470.6.427)

Âşık, kendini öksüz olarak vasıflandırıp, bayramda öksüzlere el uzatılması gibi bir gelenekten hareketle, bayramın eriştiğini ve vuslat sofrasına misâfir edilmesini ister:

Çü irdi ‘îd-i ekber Hayretî benden de öksüzdür

Visâlün hânına bir lahza mihmân eyle sultânım

(G/284.5.308)

Fakat, şerbet gibi vuslat sofrasından da yabancılar faydalanırlar. Bu durum âşığın yaralı ciğerinin kanamasına sebep olur:

Hân-ı vasluñı nevâle idüben gayrılara

Hayretîñün yine başlu ciğerin hûn itdün(G/223.5.272)

Câmdan maksad içindeki şaraptır. Âşık, vuslat şarâbına eremez ve "derd ü humâr"dan dolayı ölür:

Câm-ı vaslından irmez ise meded

Öldürür Hayretîyi derd ü humâr (G/86.7.186)

b) Bezm:

Vuslat, rakîbin sevgili ile gülüp oynadığı bir meclis-
tir; bu sırada âşık ise sevgilinin ayrılığı ile kan ağlamakta-
dır:

Bezm-i visâl içinde güle oynaya rakîb

Kan ağlaya revâ mı firâkunda Hayretî (G/450.7.414)

c) Rûz, bahâr, şehir:

Gündüzün gecedan farklı olması, güneş sâyesindedir. Sevgilinin yüzü güneşe benzetilince, O olmadığı için, âşığın gündüzü gece olmaktadır. Böylece fûrkat-şeb münâsebeti kurulmakta ve âşık sevgiliden, ayrılık gecesini vuslat gündüzüne çevirmesini istemektedir:

Gündüzüm sensüz şeb olmışdur gel ey gün yüzlü yâr

Baňa bu fûrkat şebin rûz-ı visâl it günde bir

(G/68.2.178)

Târihimizde bahâr, sefer mevsîmidir. Her kavuşmadan

sonra ayrılığın gelecek olması dolayısıyla sefer-ayrılık münâsebetiyle birlikte vuslat-bahâr münâsebeti de kurulmuş olur ve sonunda ayrılık ta olsa, vuslatın hoş şey olduğu ifâde edilir:

Dem-i vuslatda olan ağlamasun

Hoş durur fasl-ı bahâr olsa sefer (G/121.2.210)

Sevgilinin çeşitli bakımlardan güle teşbihi ve gülün de ilkbahârda açılması sebebiyle, vuslat bahâra benzetilir. Sevgilinin yanında rakîp de bulununca, bu durum dikenin gül vermesi olarak yorumlanır:

Yâr ile geldi höcremize dün gice rakîb

İrdük bahâr-ı vuslata gül virdi hârumuz (G/129.2.215)

Âşık, muhabbet mülkünün misâfiridir ve bu misâfirliği yıllarca sürmesine rağmen, vuslat, yolunun uğramadığı bir şehir olur:

Yıllar durur müsâfir-i mülk-i muhabbetüz

Şehr-i visâle uğramadı rehğüzârumuz (G/128.3.214)

ç) İd:

Âşık üzerinde icrâ ettiği tesir dolayısıyla ayrılık oruç, Ramazân ayına; bunun tam tersi olarak da vuslat, bayram gününe teşbih ediliril. (bkz: hicrân-savm) Bayramda kurban kesilmesi ve âşığın da sevgiliye kurban olmak istemesi kavuşma-bayram münâsebetine yardım eder:

Ramazânım niçe bir sâyım-i hicrân olalum

İd-i vasluna irişdür bizi kurbân olalum (G/308.1.322)

Bayram günü hilâl, görünmeyecek kadar zayıf olup bir kıl kadar ince ve kavislidir. Âşık, sevgiliden, kendisini vuslat bayramına eriştirmesini isterken, agyârın boyunu da, bayramın ilk günündeki hilâl kadar zayıflatıp bükmesini ve bunu her gün tekrarlamasını da ilâve der:

Vasl ile ben kara günlünün günün 'îd eyleyüp
Kâmetin agyâr-ı bed-mihrün hilâl it günde bir

(G/68.3.179)

Bir yerde de vuslat için "îd-i ekber" tâbiri kullanılır.

d) Kâbe, Cennet, bâg, gülşen, bôstân:

Rakîbin bir vasfı da "bî-dîn" olmasıdır. Vuslat, işte dinsiz rakîbin kavuşup sefâsını sürdürdüğü, -buna karşılık âşığın mihnet tekkesinde kurbân edildiği- Ka'bedir:

Ka'be-i vasluñ safâsını süre bî-dîn rakîb
Hayretî tek tekye-i mihnetde ben kurbân olam

(G/329.5.336)

Cennet hayâli de, vuslatın âşık üzerindeki etkisi sebebiyledir. Ayrılığın cehennem olarak ifâde edilmesine karşılık, kavuşma da cennet olarak kabul edilir:

Vâ'izün cennet cehennem diyüben şerh itdüğün
Fi'l-meşel ben vasl ile hicrâna benzetdüm hele

(G/414.2.390)

Vuslat, âşığın meyvesini zevksiz kimselerin dermesini istemediği bir bâg;

Dirmesün bâg-ı visâlün mîvesin her bî-mezâk(M/32.II/2.

rakîplerin "pelîd" olarak nitelenmesi ile de, pelidin yaraşmayacağı, dolayısıyla kesilmelerinin gerektiği bir bâgdır:

Ağyâr-ı kes yanundan eyâ serv-i hûş-hırâm

Bâg-ı visâl içinde yaraşmaz inen pelîd(M/2.IV/4.73)

Gönlün kapalılık bakımından goncaya teşbihi ile de vuslat, gönlün "gül-i handân"ı(sevgili) gördüğü ve gülüp açıldığı bir bâg durumundadır:

Gonca-veş dil-teng idüm güldüm açıldum gül gibi

Bâg-ı vuslatda gül-i handânımı gördüm yine(G/407.4.387)

Hicrânın diken olmasına karşılık vuslat gülşen, ve âşığın, meyvesinin tadına bile bakamadığı bir bostândır:

Bilmem nicedür mîve-i bôstân-ı visâli

Ey tâze nihâlüm hele fûrkât inen acı(G/452.3.415)

e) Meta':

Göz yaşı şekil ve renk benzerliğiyle berâber saçılıp savrulması bakımından da gevhere benzetilir. Vuslat, gönlün, pek çok göz yaşı gevheri harcamasına rağmen sahip olamadığı bir meta'dır:

Dil meta'-ı vasl için pek çok eşk-i ter harc eyledi

Bilmedi olmaz yere bunca güher harc eyledi(G/467.1.425)

f) Belkîs:

Hız. Süleymân kıssasına da telmihte bulunularak cân Hüd-hüd'e, vuslat da âşığına yüz göstermeyen "Belkîs"a benzetilir:

Hüd-hüd-i cân yelmeden yolunda oldu haste-bâl

Bir nazar göstermedi yüz baña Belkîs-i visâl

(M/28.II/1.116)

8- AŞK

A) Umûmî olarak aşk:

Hayretî'nin geniş olarak ele aldığı mefhûmlardan biri de aşktır. Bu mefhûmu işlerken de daha çok teşbih ve mecazları kullanma yolunu tercih etmiştir. Nitekim Ahmed Paşa da aynı şeyi yapmıştır. Tasavvufî manâdaki aşk ile maddî aşk hemen hemen iç içedir. Ancak, teşbih ve mecazlarla anlatılan aşkın daha çok maddî, doğrudan doğruya işlenen aşkın da tasavvufî olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁰

Hayretî'ye göre cihân aşk ile vücûda getirilmiştir:

Cihânı eyledün 'ışk ile mevcûd

Zihî luţf u zihî ihsân zihî cûd (G/36.1.157)

Kimi öldürse bulur 'ömr-i sermed

Temâşâ kıl ne cânlar cânıdur 'ışk (G/181.2.246)

" İşk-ı pâk" dîvânda üç gazele redif olarak kullanılmıştır. Terkîbin tasavvufî aşkı kastettiği açıktır. Bu üç gazelde, aşkın bütün vasıfları anlatılmaktadır. "İşk-ı pâk" bir "mihakkı-ı ma'nevî" olup kalbini ayâr etmek isteyen kişi âşık olmalıdır:

Bir mihakk-ı ma'nevîdür 'ışk-ı pâk ey Hayretî

Kalbünü sen de 'ayâr itmek dilerseñ âşık ol

(G/251.5.287)

Orijinal bir kullanılışta "ışk-ı pâk" için "ankâ" teşbihinin kullanılması ve "kesret-i eşgâl" olan "karga" ile bir arada bulunamayacağının ifâde edilmesidir:

90. Bkz: Fâruk Kadri Timurtaş, Tarih İçinde Türk Edebiyatı,

Vilâyet Yayınları, İstanbul 1981, "Eski Edebiyatımızda Aşk"

Kesret-i eşgâl ile bir yirde sığmaz 'ışk-ı pâk

Kim bu rûşendür ki 'ankâ ile konuşmaz gurâb

(G/16.2.143)

Büyük şâir Fuzûlî'nin dîvânındaki ilk gazelinin ilk beytini⁹¹ hatırlatan ve "Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz" hadîs-i şerîfine telmih yapılan bir beyitte de "ışk-ı pâk" yıldıza teşbih edilir:

Sâlik-i râh-ı hakîkat olana

Râhberdür reh-nümâdur 'ışk-ı pâk(G/195.3.255)

Herhangi bir tarîkate yeni intisâb etmiş olan kişiye nefisini öldürmek için-en ağır işlerden başlamak üzere görev verilir ki buna "riyâzet" denilir. Derviş görünüşte çile çekmektedir; fakat, aslında olgunlaşmakta, kötü duygularından arınmaktadır. Maddî manâda da aşk, âşığa eziyet ediyor gibi görünse de, gönlünü yıksa da, aslında gönül hânesini yavaş yavaş imâr etmektedir:

Beyt-i ma'mûr eyler âhîr anı yap yap gam yime

Ey gönül yıksun kayırmaz hâneni mi'mâr-ı ışk

(K/7.35.18)

Âşık, sevgilinin aşkına "belî"(evet) demiştir, bu sebepten dolayı da belâdan yüz çevirmez. Çünkü bu "belî","elest"bezindeki ikrârdır:

Ger belâdan döndürürsem yüz baña inkâr idün

Çünkü ben rûz-ı ezelde eyledüm ikrâr-ı ışk

(K/7.22.17)

'İşkuña çün kim belî didüm belâdan dönmezem

Şol ezelde itdügüm ikrâr hakkıyçün begüm(G/296.3.298)

Aşkın lezzetini herkes anlayamaz, bu nimetin tadını ancak hayrân olanlar bilebilirler:

Degme bir hayvân ne bilsün lezzet-i 'ışkı nedür

Hayretî ol ni'metün dadını ben hayrâna sor(G/108.5.203)

Aşk, âşık üzerinde icrâ ettiği tesirler bakımından da söz konusu edilir. Âşığın, sevgilinin zülfüne asılmasına, cihânın gözüne dâr hâle gelmesine, rezil rüsvâ olmasına, göz yaşının hem de kanlı olarak akmasına sebep, hep sevgilinin aşkıdır:

Ala gözlüm baña âl itdi 'ışkuñ

Gözümün yaşını al itdi 'ışkuñ (M/3,I/1-74)

Âşığın gam çölündeki dîvâne yoldaşı aşktır. Âşık ta yine gam çölünde sevgilinin aşkının hem yoldaşı hem de kardeşidir; bu yüzden de aşk, kendisini hiç terk etmez:

'İşk-ı dilber bir nefes benden nice olsun cüdâ

Gam beyâbânında hem yoldaş u hem kardaşıyam(G/306.3.321)

Aşk, âşık ile sevgili arasında cereyân eden bir mâcerâ, bir sırdır. Âşık, bu sırrın ifşâ olmasını istemez. Ancak, kendi uzuvları sebebiyle bu sırrı âleme fâş olur. Göz yaşı, bu sırrını ifşâ etmekte başta gelen unsurdur. Bir diğer unsur da âhıdır. Göz yaşı yeryüzüne, âh da gökyüzüne ilân ederler.

Belinin bükülmesi, boyunun ikiye katlanması gibi durumlarda da aşkın payı vardır.

Aşkın bu ve benzeri etkileri, teşbih ve mecazlar yoluyla anlatıldığı için, teşbih ve mecazlar bölümünde daha açık olarak görülecektir. Ancak, bütün olumsuz tesirlerine rağmen âşık, aşktan vazgeçemez. Hattâ aşktan nasîp alabilmek için "hâk ile yeksân" olmuş vaziyettedir:

Alımadı pertev-i mihr ü maḥabbetden nasîb

Ḥayretî gibi şu kim hâk ile yeksân olmadı (G/457.5.419)

B) Aşk için kullanılan teşbih ve mecâzlar:

a) İmzâ, rümûz, da'vî:

Aşk, "kara yazılı" âşığın alnına Allah tarafından vurulmuş olan bir imza;

Çin degüldür görinenler ben kara yazılının

Kâdîyü'l-hâcât uruptur alnına imzâ-yı 'ışk (G/178.9.244)

"beyâbân delüsü" olan Mecnûn'un bilemeyeceği bir rümûz;

Sorma fenn-i gamı Mecnûna be yaban delüsi

Ne bilür 'ışk rümûzın o beyâbân delüsi (G/437.1.405)

sevgilinin eşiğinde cânını ve başını terk etmeyenlerin, samî-mî olmadıkları bir da'vâdır:

İşiginde cân baş terk etmeyenler ey gönül

Da'vî-i 'ışkında va'llâhî yalandur 'Abdînün

(G/238.4.280)

b) Mihr, mehtâb:

Aşk ile aklın karşılaştırıldığı bir beyitte aşk, cihânı aydınlatan bir güneşe, akıl da bundan rahatsız olup kendini duvarlara çarpan bir yarasaya benzetilir:

Ṭaṇ mîdur ur̥sa bucaḡdan bucaḡa ḡuffâṣ-ı 'aḡl
 Saldı pertev 'âleme mîhr-i cihân-ârâ-yı 'ıṣḡ
 (G/178.3.244)

Gönül ve cânın hâneye teşbih edildiği bir beyitte de
 aşk, bu hâneyi aydınlatan mehtâb durumundadır:

Dil ü cân ḡânesi oldu münevver
 Tolaldan pertev-i mehtâb-ı 'ıṣḡuñ (G/198.8.257)

c) Şem', âteş(nâr,od), ocak, micmer, tîḡ,hâr, el:

Aşk; cânın, pervâsızca pervâne gibi kanatlarını yaktı-
 ğı bir mumdur:

Bâl u per yak gel mahabbet şem'ine pervâne-vâr
 Cânib-i pervâyı ḡo ey cân-ı bî-pervâ yine(G/395.2.379)

Mahabbet âteşsiz olmaz, zâten mahabbet, bir "mihnet â-
 teşi"dir. Dolayısıyla pervâne gibi cânına kıyamayanlar bu âte-
 şe yaklaşmamalıdır. Âşık, gönlünde(derûnunda) aşk âteşinin
 gizli gizli yanmasından usanıp, sırrını ifşâ etmesine rağmen,
 sînesinde açıktan açığa yanmasına müsâade eder:

Niçe bir âteş-i 'ıṣḡuñ derûnumda nihân yansun
 Kodum yüz dâḡ sînemde idüp sûzum 'ayân yansun
 (G/339.1.343)

Âşığın ızdırâbı gece artar; gece de aydınlanmak için
 mum kullanılır. Bu durum, âşık-mûm münâsebetinin kurulmasına
 yol açar ki bu mumu yakan da aşk âteşidir:

Bir birimüzle belâ bezminde her şeb şubḡa dek
 'ıṣḡ odundan yanıcı şem'-i şebistânlar bizüz
 (G/137.2.219)

Aşk, âşığın başında yanan bir âteştir. Ancak âşık, bu âteşten de, yanmaktan da şikâyetçi değildir. Âteşin renginin kırmızılığından dolayı başında yanan aşk âteşini "devlet tâcî" olarak kabûl eder:

Ben gedânun seyr iden başunda yanan 'ışk odın
Efser-i devletdür anı pâdişâ geymiş şanur(G/104.5.201)

"Sûz-ı dil" terkîbinin kastettiği şey aşktır. Sevgiliye bu aşkını nasıl arz edeceğini bilemeyen âşık, -güvercinlerin haberleşmede kullanılmalarından hareketle- güvercinler mektup gönderse, dayanamayıp kebâb olacağını söylemektedir:

Nice 'arz idem aceb sûz-ı dili dildâra ben
Nâme göndersem kebûter iltemez biryân olur(G/99.2.197)
Âşığın bağındaki yaranın iyileşmesi mümkün değildir.

Çünkü gönlündeki aşk âteşinden merhem yanmaktadır:

Bağrumun zahmı onulmağa ne çâre ey tabîb
K'âteş-i sûz-ı derûnumdan benüm merhem yanar

(G/63.3.174)

Ocak hayâli de âteş hayâline yakındır. Gönlün kendisini attığı ve böylece azâb nârına düştüğü bir ocaktır:

'İşk ocagına atdı kendüsini
Gör ne nâr-ı 'azâba düşdi gönül (G/256.4.291)

"ûd" tütsü olarak yakılan ağaçtır. Âşık, ûd gibi, sevgilinin aşk micmerine düşüp yanmak ister:

Yanalum micmer-i 'ışkına düşüp ûd gibi
(M/24.I/1.111)

Aşk-kılıç münâsebeti, âşığı yaralaması bakımından söz konusu edilmektedir. Bir yerde aşk kılıcına düşüp ölmek; "âb-ı hayât" suyunu içip ebedî hayata kavuşmak olarak ifâde edilir:

Hayât âbın içüp 'ömr-i ebed bulmak nedür ey dil

Düşüp 'ışk u mahabbet tîğine ölmek durur ölmek

(G/200.4.258)

Âşık, aşk kılıcı ile baştan ayağa kadar yaralıdır. Bu yaraların da iyi olmasına taraftar değildir. Sebebi ise; sevgilinin aşkının yarası olması ve kılıç yarasının iyileşmeyeceği şeklindeki kanaattir:

Oñulmasun ko gitsün dilde zâhmum

K'anun şemsîr-i 'ışkı yarasıdır (G/101.2.199)

Bir yerde de aşk, âşığın sabır yakasını yırtan bir el olarak geçmektedir.

ç) Yol(tarîk,reh,râh); arsa, vâdî, menzil, beyâbân, sahrâ; fezâ:

Bu unsurlar arasında aşk için müşebbehünbih olarak en fazla kullanılan unsur yoldur. Aşk, âşığın "bî-ser ü pâ" olarak yürüdüğü, her şeyi göze aldığı ve daha ilk adımda da başını verdiği bir yoldur:

Virmeyen evvel kademde başını yoldaşlar

Olmadı 'ışk yolında ayakdaşum benüm (G/307.4.322)

Bu yolda gönül gam yükü çeker, güçsüz tâkâtsiz cân da hicrân yükü:

Bâr-ı hicrânun çeker durmaz bu cân-ı nâ-tüvân

‘İşk yolunda neler çekdi bu bir kaç üstühân

(G/353.1.352)

Âşık, cânını ve başını yük olarak kabul edip, cân ve baştan vazgeçmekle de aşk yolunda, yükünü hafifletmiş olur:

‘İşk yolunda ayakdaşum meger Mecnûn ola

Cân u baş terk eyledüm ya'ni sebük-bâram bu gün

(G/344.2.346)

Aşk yolu ayrılık vâdisine dayanabilir, katlanmalıdır.

"Yol" kelimesinin bazı eklerle genişlemiş şekillerinin tevriyeli kullanılışı ile, âşığın, aşk yolundaki yolsuzluklarından dolayı, sevgilinin her yola başvurmaya hakkının olduğu ifâde edilir:

Râh-ı ‘ışkunda inen çokdur benüm yolsuzluğum

Her ne kılsañ ben kula vardur şehâ yolun senün

(G/228.3.274)

Sevgilinin kaşının hilâle teşbihi oldukça yaygındır.

Âşık bu teşbihi yanlış bulur. Hilâl, kaş kadar güzel değildir, dolayısıyla kaş hilâle benzetilmemelidir. Çünkü mahabbet yolunda egri hayâlin yeri yoktur:

Ey Hayretî hilâli beñzetme kaşına kim

Râh-ı mahabbet içre egri hayâl sığmaz (G/130.5.215)

Âşığın, sevgilinin gamına cân vermesinde şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü gam, gussa kişinin aşk yolundaki azığıdır:

‘Aceb mi ‘âşık olanlar gam-ı cânâna cân virse
Tarîk-i ‘ıška ‘azm iden kişinün gussadur zâdı
 (G/455.4.418)

Bütün bu zorluklarına rağmen âşık, aşk yolundan şikâyetçi değildir. Sakalını aşk yolunda ağartmış olmakla da, bu işten yüzünün akı ile çıkmış olmaktadır:

Sakalun ‘ışk yolında ağardı Hayretî çün kim
 Bugün bir ihtiyârisin tarîkun yüzün ağ olsun
 (G/382.5.371)

"Top u cevgan" oyununun söz konusu edildiği beyitte âşığın başını top eyleyip "bî-ser ü pâ" olarak cânı ile oynadığı arsa, aşk arsasıdır:

Saçı cevganına top eyleyüp başunı cân oyna
 Kadem bas ‘arsa-i ‘ıška gönül gel bî-ser ü pâ ol
 (G/243.3.282)

Sevgilinin zülfünün zincire teşbihi ile âşık dîvâne, aşk ta, âşığın dîvâne olarak bulunduğu arsa durumundadır:

Hayretî bu ‘arsa-i ‘ışk içre bir dîvânedür
 Bend-i zencîri hayâl-i zülf-i ‘anber-sâ-yı dôt
 (G/29.5.152)

Âşığın sînesi, sevgilinin kılıç yarası ile doludur. Sînenin fezâya benzetilmesi ile, bu yaralar da fezâdaki mahabbet vâdîsine teşbih edilirler:

Vâdî-i mihr ü mahabbetdür fezâ-yı sînede
 Dôtum yir yir görinen zahm-ı şemşîrün senün
 (G/218.2.269)

Menzil hayâli, vâdî ile birlikte geçmektedir. Aşk pek çok gönül kuşunun kanatlarını döktüğü, acayip bir menzil olan vâdîdir:

Bir "aceb menzil" durur bu vâdî-i 'ışk ey perî
Kim niçe dil murgı bu vâdîde dökmişdür peri
(G/482.1.435)

Mahabbet; sevgilinin(Leylâ) pâk yüzünü görmek isteyen kişinin "Mecnûn-ı şeydâ" olması gerektiği bir çöldür:

Göreyin dirsen ahsen vech ile ger vech-i Leylâyı
Beyâbân-ı mahabbetde bugün Mecnûn-ı şeydâ ol
(G/243.6.283)

"Fezâ" ve "sahrâ" hayâlleri bir beyitte geçmekte ve sonsuzluk bakımından aşka benzetilmektedirler:

Yolum nâgeh fezâ-yı 'ıška uğratdun benüm
Yine bir pâyanı yok sahrâya duş itdun beni(G/473.2.429)

d) Deniz(bahr, deryâ), girdâb, âlem:

Aşkın deniz ve deryâ olarak tasavvuru, sonsuzluk cihe-tiyledir.⁹³ Tasavvufî ma'nâda, âşık, aşk denizine Yûnus gibi dalıp "cûybâr-ı hevâ"dan "el yumak" arzûsunu taşır:

Talalum bahr-ı 'ıška Yûnus-vâr
Cûybâr-ı hevâdan el yuyalım (G/330.2.336)

Aşk denizine düşen gönlün selâmeti hatırlamaması gerekmektedir. Çünkü bu denizin dibi de kenârı da bulunmamaktadır:

Düşdün çü 'ıška ey gönül anma selâmeti
Taldun şu bahre kim ana ka'r u kenâre yok(G/189.4.251)

93. Dr. Hârun Tolasa, a.g.e., sh:413

Gönlün mâhir) bir dalgıç olup, irfan incilerini aramak arzûsu da aşk-deniz münâsebetinin bir başka yönünü teşkil eder. (bkz:gönül-gavvâs) Târihimizde bahâr mevsimi, sefer mevsimidir. Buradan hareketle âşık, gönül gemisini bahar mevsiminde aşk deryâsına salmak ister:

Bahr-1 'ıška şalalum fülk-i dili n'olsa gerek

Nev-bahâr oldu sefer mevsimi deryâ demidür(G/72.4.180)

"Bî-pâyân" aşk deryâsının bir vâsfıdır. Tevriyeli olarak kullanılan "rûzgâr" kelimesi âşığın vücûd gemisini aşk deryâsına gark eder. Bu deryâ, rûzgâr sebebiyle oldukça da dalgalıdır:

'İška gark itdüñ vücûdum zevrâkın ey rûzgâr

Hey meded hûş mevci çok deryâya duş itdüñ beni

(G/473.4.429)

Tasavvufî ma'nâda her şey, aşk denizinin bir dalgalanması ile vücûda gelmiş olup, bu denizin birer dalgasından başka bir şey değildir:

Çü bahr-1 'ışk nâgeh oldu mevvâc

Hüveydâ oldu birden bunca ma'dûd (G/36.2.157)

Kamu bir mevcîdür çün bahr-1 'ıškuñ

Bu rengârenk olan eşyâ nedendür (K/17.23.55)

Deniz hayâlinde olduğu gibi, aşk, âşığı gark eden bir girdâptır. Hz. Süleymân kıssasına da telmih yapılan bir beyitte aşk, her karıncası birer Süleymân olarak görülen bir âlemdir. Âşık bu âlemin güzelliğinin farkında değildir. "Hûb" ke-

limesinin tevriyeli kullanılışı ile "aşk âlimi" olan sevgili aşk âleminin ne olduğunu âşığa öğretir:

Ne güzel 'âlem imiş bilmez idüm 'âlem-i 'ışk

Hûb bildürdi baña n'âdûgini 'âlim-i 'ışk(G/180.1.245)

e) Mey, [şarâb, bâde, cür'a], câm, sahbâ, ayak, sâkî, Cem:

Aşkın âşık üzerinde icrâ etmiş olduğu tesir, bu unsurlarla münâsebete getirilmesine sebep olmaktadır. Âşığın aklı başında değildir, buna sebep olarak da içmiş olduğu aşk şarâbı gösterilir; bu şarâp için "kâtil" sıfatı da kullanılır:

Hiç benüm şeydâlığum 'ayb itmesün hûşyâr olan

'İşk-ı dilber gibi bir kâtil şarâbum var benüm

(G/295.2.314)

Aşk şarâbı ile mest olan kişinin "üzüm suyu"na ihtiyâcı kalmaz ve bu aşk şarâbı kişiye ebedî ömür verir:

Bezm-i ğamda şarâb-ı 'ışk içsün

Kime kim 'ömr-i câvidâne gerek (G/225.2.273)

Aşk ve mahabbet, âşığı hiç "hûşyâr" kılmayan, rezil ve rüsvâ gönlünün devamlı mesteden ve üzüntüsünü, kederini def' etmekle, onu dünya gamından kurtaran bir bâde durumundadır:

Ey dil baña 'âlemde ne ğam dünyâ ğamından

Çün bâde-i 'ışk oldu benüm def'-i melâlüm(G/310.3.323)

Şarap ve bâde hayâllerinde olduğu gibi cür'a hayâlinde de aşk, âşığın içtiği ve kendinden geçtiği, hattâ başaşağı, ters çevrilmiş kadeh olarak nitelenen dünyâyı bir şarâp kabar-cığı kadar dahi görmemesinin sebebi olan cür'a olarak zikredilir:

Nûş idelden) cür'a-ı 'ıskun bu câm-ı ser-nigûn

Bir habâb-ı meyce gelmez bu dil-i âvâreme(G/397.3.380)

Aşkın câm, kadeh...olarak tasavvuru da, içindeki şaraptan dolayıdır. Dünyâ gamını unutmak için, aşk câmı içilip mest olunmalıdır.

Sâkî hayâlinde ise âşık, mahabbetten, kendisine bir kadeh sunup zevk ve safâ ile kendinden geçirmesi isteğinde bulunur:

Zevk u safâ ile kıl bî-hûş Hayretîyi

Ey sâkî-i mahabbet gel bir piyâle ırgür(G/82.5.187)

Bir beyitte de aşk, ezel kadehinden cür'a sunduğu kimseye ebedî sermestlik veren Cem olarak görülür:

Bil ki sermest-i ebed oldu vü hüşyâr olmaz

Kime kim cür'a sunar câm-ı ezelden Cem-i 'ışk

(G/180.2.246)

f) Meclis, bezm, meydân, gülzâr, bâg, mevrâ':

Aşkın meclis olarak düşünülmesi, âşığın vücût aksâmından bazılarının, mecliste bulunan unsurlara teşbihine dayanır. Meselâ; ciğeri, aşk meclisi içinde hasret âteşi ile yanıp kebab olur, çünkü hamlik makbûl değildir:

Âteş-i hasretle ko yansun kebâb olsun ciger

Hôra geçmez bezm-i 'ışk içinde şâhum merd-i hâm

(G/280.4.306)

Meclisin unsurlarından birisi de nây ve deftir. Âşığın sevgilinin mahallinde göğsünü dövüp inlemesinin nây ve defe

teşbihi ile, mahabbet-meclis münâsebeti kurulmuş olur:

Yine kûyunda döğüp göğsüm kılaysın nâleler

Yine çalinsun mahabbet meclisinde nây u def

(G/174.4.241)

Şarap ve meze de meclisin unsurlarındandır. Aşk, şarap yerine kanın içildiği, meze yerine de gamın yendiği bir meclis-tir:

Gam yirüz kan içerüz bezm-i mahabbetde müdâm

‘Âşıka zevk ü şafâ ise hemân ancak olur (G/57.4.171)

Aşk, âşığın cânı ve başı ile oynadığı bir meydândır.⁹⁴

Dolayısıyla bu meydâna, sevgilinin yanında ölmeyi göze almayan kişi girmemelidir. Zâten âşık, sevgilinin cevri kılıcı ile baştan ayağa kadar yaralanmadıkça, aşk meydânında mertlik kazanamaz:

Olmadın pür yara cismüm tîğ-i cevri-yâr ile

Olmadum ben ‘ışk meydânında yarâr ey gönül (G/246.6.285)

Fakat asıl mertlik, dünyânın hîlesine, süsüne aldanmaktır. Bunu başaran kişi, aşk meydânında Rüstem'den dahi merttir:

Virmedünse zînetine zâl-i dünyânın gönül

‘İşk meydânında Rüstemden dahi merdânesin (G/379.2.369)

Cânın bülbül olarak tasavvuru ile aşk, bu bülbülün menzili olan gülzâr olur. Bu gülzâr kargaların yeri olmadığı için de "murg-ı gûyâ" olmayanlar, buraya gelmemelidir:

Zâğlar yiri degüldür sôfiyâ gûlzâr-ı 'ısk
 Hayretî tek murg-ı gûyâ olmayan hiç gelmesün
 (G/372.5.365)

Aşk, sevgilinin cevri taşını mihr ü mahabbet meyvesi olarak kabûl etmeyenlerin meyvesinden faydalanamayacakları bir bâğ durumundadır:

Seng-i cevri mîve-i mihr ü mahabbet bilmeyen
 Bâğ-ı 'ısk içinde siz sanmañ ki ber-hordâr olur
 (G/56.3.170)

Hubûbâta "dâne" adı da verilir. Mahabbet de, mahsûlü, dâne dâne dökülen göz yaşı olan bir mevrâdır:

Dökülsün dâne dâne eşk-i çeşmüm
 Mahabbet mezra'ının hâşıludur(G/50.2.167)
 g) Bâzâr, çarşı, genc, metâ':

Pazar, alış-veriş yapılan yerdir. Aşk da cân nakdinin verilip(bkz:cân-nakd) derdin ve gamın alındığı ve bedâvâ metâ' olarak kabûl edildiği bir pazardır:

Virüben cân nakdini derd ü gam alsun Hayretî
 İsteyen bâzâr-ı 'ısk içre metâ'-ı râyegân(G/353.5.352)
 Âşık aşk pazarında bir dolu kadehe iki cihânı satabileceğini, her ne kadar başıboş geziyorsa da serserî olmadığını ifâde eder:

Satmışam iki cihânı bir tolu peymâneye
 Gezdüğüm bâzâr-ı 'ısk içre degüldür serserî
 (G/482.2.435)

Hazînelerin vîrâne yerlerde saklanması veya bulunması, gönlün vîrâne olması(bkz:gönül-vîrâne) ve her şeyden beri(uzak) bulunmasıyla aşka mesken olması, aşk-hazîne münâsebetini kurmaktadır: 95

‘İşkuñun gencine mesken mi olur dı şâhum

Gayrıdan cümle berî olmasa vîrâne-i dil(G/254.2.289)

Aşk, cân nakdinin verilmesine karşılık olarak alınan bir meta'dır. Bu alış-verişi yapmayan kişi ise ziyândadır:

Virmeyen cân nakdin almasun metâ'-ı ‘ışkuñı

Çün ziyân eyler o bu bâzâra söylen gelmesün

(G/368.4.362)

h) Bend, kemend, zencîr, düzâh, kafes, düzd, ases:

Aşk, âşığın bağlandığı ve kurtulmak istemediği bir bend-dir. O, bu bendden kurtulmakla dünyâ bâğını zindân şeklinde göreceğini ifâde eder:

‘İşk bendinden eger bir nefes âzâde olam

Dehr bâğı görünür gözüme zindân-şekil(G/253.7.289)

Giriftâr olduğu aşk bendinden kurtulmak istemez; çünkü, buraya bağlanınca dünyânın her türlü kaydından kurtulmuştur.

Kemend hayâlinin kullanılışı da bend hayâli gibidir.

Aşk, âşığın ne olursa olsun, kim ne derse desin elden bırakmayacağı bir kemenddir.

Kemend-i ‘ışkuñı elden senün koyış yokdur

Gerekse uslu disünler baña gerekse deli(G/440.2.407)

Âşık-dîvâne(bkz) münâsebeti ve dîvânelerin zencîre vu-

rulması, mahabbetin zencîre benzetilmesine sebep olmaktadır:

Uşlu odur cihânda ki dîvâneler gibi

Zencîre-i mahabbetüni boynına tağa (G/2.4.134)

Kafes ve duzâh hayâlleri aynı beyitte geçmektedir. Âşık üzerindeki tesirinden dolayı cehennem olarak nitelenen aşk, cân kuşuna kafes olunca, cân kuşu uçmaya heves etmeyecektir. O, uçma hevesini, kâfirlik olarak değerlendirmektedir:

Murg-ı cânun olalu duzâh-ı 'ışkun kafesi

Kâfirem zerrece uçmağa idersem hevesi(G/441.1.408)

Hırsız yol keser, aşk hırsız da âşığın yolunu kesmiş ve onu şaşkına çevirmiştir. Hırsızlıkla birlikte aşk, gönül şehrinin bekçisi olarak ta görülür ve gam hırsızının zevk u safâ dükkânını yıkmasına mâni olur:

Düzd-i gam yıkdı idi zevk u safâ dükkânı

Olmasa 'ışk gönül şehrinün ey cân 'asesi(G/441.2.408)

1) Derd, belâ, dermân, bâziçe, nây, bisât, saykal, hay-yât, nakkâş:

Aşk, âşığın onulmaz bir derdidir, ancak cân ve gönül tabîbi olan sevgilinin hoş bir cevâbı ile tedâvi edilir:

Bir tabîb-i cân u dilsin kim onulmaz derdüme

Lutf idüp bir hoş cevâb ile müdâvâ eyledün(G/212.2.265)

"Belâ" ve "mübtelâ" kelimeleri arasındaki istikâkla aşk derdinin mübtelâsı olan kişinin, belâdan haz alacağı ifâde edilir:

'Âşık-ı sâdık olan cevrine yârün cân virür

Mübtelâ-yı derd-i 'ışk olan belâdan hazz alır

(G/107.2.202)

Her ne kadar aşk için "dert ve belâ" ifâdeleri kullanılırsa da âşık, bu derd ve belâdan memnûndur. Aşk derdi ve belâsı ile mahzûn olanların bir gamının bin mutluluğa bedel olduğu söylenir:

‘Âşık yanında bir gamı biñ şâdlık deger

Derd ü belâ-yı ‘ışk ile mahzûn olanların(G/209.3.263)

Zâten sevgilinin aşk derdine, âşığın "belî"si yeni değildir. Bu belâdan haz alması ezel gününe dayandırılarak "elest meclisi"ndeki "belî"ye telmih de yapılır:

Belâ-yı ‘ışkûna şanma belîmüz şimdi olmuşdur

Dahi rûz-ı ezeldendür bize uşbu belâdan haz(G/166.3.237)

Âşığın, aşk derdinden başka dermânı da yoktur. Mahabbet derdi, âşığa dermân gibi hoş gelir. Görünüşte sevgilinin aşkı, âşığı "derdmend" de etse, aslında dermânsız derdine dermân olmaktadır. Tabîî ki bu durum, âşıklık psikolojisi ile ilgilidir:

Dermend itdün beni ey ‘ışk-ı dilber derdmend

Derd-i bî-dermânuma ma'nîde dermân eyledün(G/208.4.263)

"Oğlan" kelimesindeki çocuk manâsı ve gönül-çocuk münâsebetiyle aşk, gönül çocuğunun elden bırakmadığı bir oyuncak olmaktadır:

‘İşk bâzîçesin elden komadun gitdi gönül

Veh bolay ki kocadukça dahi oğlan olasın(G/354.4.353)

Aşkın "bisât" olarak düşünülmesi, bu kelimedeki "satranç bezi" manâsı dolayısıyladır. Âşık, doğruluğunu ifâde etmek için, kendini satranç oyununda düz giden "ferzâne"ye(kâlâ)benzetir:

Begülem çünkü ferzîn gibi kec-rev

Bisât-ı 'ışkda ferzâne oldum (G/326.7.334)

Gönlün "âyîne-i gitî-nümâ" olması, her zaman arzû edilen bir haldir. Aşk ise gönül aynasını kin ve hileden temizleyip arındırmakla onu "âyîne-i gitî-nümâ" hâline getiren bir saykaldır:

Gıll u gışdan saykal-ı 'ışk ile pâk it kendüni

Açılup âyîne-i gitî-nümâ ol ey gönül (G/259.3.292)

Aşk, âşığın vücûduna gam elbisesi giydiren bir terzi, dil hânesine de sevgilinin hayâlini resmeden bir nakkâştır.

i) Sır, esrâr, râz, mâcerâ, me'ânî:

Aşk, âşıkla sevgili arasında cereyân eden bir sır olup, duyulması ve âleme ifşâ olması arzû edilmez. Ancak, bizzat âşığa âit unsurlar tarafından duyurulur. Hattâ âşığın âhı gökyüzüne, göz yaşı da yeryüzüne bu sırrı açıklar(bkz:âh ve göz-yaşı).Bu sırrın gizli kalması için âşık gözüne yalvarır;

İtmesün râz-ı 'ışkı 'âleme fâş

Çeşm-i gevher-nisâra yalvarayın(G/348.2.341)

ancak, göz ağlar ve böylece âşığın gizli sırrı ortaya çıkar:

Bildiler ağladuğumdan kime hayrân olduğum

Göreyin kan olsun itdi keşf-i esrâr ağlamak

(G/186.6.249)

Sevgilinin ayva tüylerinin harflere benzetilmesi-yüzünün sayfaya teşbihiyle- hemen hemen her şâirde görülür. Harflerin içinde manâların gizli olması gibi, sevgilinin ayva tüy-

lerinde de aşk esrârı gizlidir:

Gizlüdür hattun gubârında şehâ esrâr-ı 'ışk

Şol hurûf içre nihân olan ma'ânîler gibi (G/446.4.412)

Aşk, sır gibi âşıkla sevgili arasında cereyân eden bir mâcerâdır. Zâten sır olan da bu mâcerâdır. Ancak göz yaşı sır sır akmakla, bütün sırrı ifşâ edip, mâcerâyı da bir bir arz etmiş olur:

Fâş oldu cümle sırrum yaşum çü akdı sır sır

'Arz itdi mâcerâyı ol kan olası bir bir (G/119.1.209)

j) Murg, şahbâz:

Bu hayâller birer beyitte geçmektedir. Âşık, aşk kuşuna yem olup gam tuzağına yakalanır:

Yine düşdüm senün dâm-ı gamuna

Ki yani murg-ı 'ışka dâne oldum (G/326.3.334)

Akıl ile aşkın karşılaştırıldığı beyitte de akıl kerke-se; aşk ta şahbâza benzetilir ve âşık, gönül yuvasını mesken tuttuğu için akıl şahbâzına "bin yaşa" der:

Mesken tutalı bin yaşa sen şahbâz-ı 'ışk

Dil âşiyânına konmaz akl kerkesi (G/485.4.437)

k) Şâh, sultân, pâdişâh, server, hâce, pîr, mürşid:

Aşkın şâh, sultân, server... olarak düşünülmesi, âşığın kul, köle olarak aşka bağlanması dolayısıyladır. Aşk, âşığın kulu, kölesi olduğu bir sultândır. Âşık, aşk şâhına bağlanmakla da kendini korumaya almış olur:

Server-i 'ışka kul oldum neyledümse eyledüm

Kendümi himmetle şâh-ı ercmenđ itdüm yine(G/396.3.379)

Aynı zamanda, aşk sultânına kul olmakla, gam bendinden de kurtulmuş olur:

Kul idindün çün beni kendüne ey sultân-ı 'ışk

Bend-i ğamdan ğüiyâ bir bende âzâd eyledün

(G/240.2.281)

Dünyâ, mihnet mektebi olarak düşünülür. Bu mektepte de aşk, gönül çocuğuna durmadan gam dîvânını okutup öğreten bir pîr(mu'allim) olarak ifâde edilir:

Bu mu'allim-hâne-i miñnetde yine pîr-i 'ışk

Turmadın ta'lîm ider dil tıflına dîvân-ı ğam

(G/302.3.319)

Bir yerde de aşk, âşığın mürîd olup, her şeyiyle teslîm olduğu bir mürşîd durumundadır:

Hayretî mürşîd-i 'ıřkuña mürîd oldu didi

Hôş irâdet benüm ü himmet âyâ pîr senün(G/219.5.269)

1) Fen, mekteb, ders, san'at:

Aşk, gönlün gam konusunda bilmediği bir tek harfi dahi kalmadığı bir ilim, bir fendir:

Fenn-i 'ışkı şol kadar ma'lûm idindün ey gönül

Bâb-ı ğamda kalmadı bir harf-i mechûlün senün

(G/228.2.274)

Aşk için, "özge fen" sıfatı da kullanılır:

San'at-ı 'ışkî iletmez başa başın virmeyen
Özge fendür Hayretî er baş içün bu özge fen
 (G/347.7.348)

Gönül-çocuk(bkz) münâsebetinden hareket edilerek, aşk, âşığın gönül çocuğunu okutmak üzere verdiği bir mekteb olmaktadır: 96

Vir Hayretîyâ tıfl-ı dili mekteb-i ıška
 Dahi dime ey Hâce şol oğlanı nic' itdün(G/242.5.282)
 Aşk, okunması bakımından bir derstir. Ancak bu ders, Allâh'ın güzellik levhasında okunur ve okuyanın her sözünü bir kitap hâline getirir:

Okuyaldan 'ışk dersin levh-i hüsn-i Bârîde
 Hayretînün her sözi ey hâce oldu bir kitâb(G/16.5.143)
 Âşık, kendi derecesini ifâde etmek üzere sanat hayâli-ni kullanır. Ferhâdın ancak adının kaldığı bir sanat olan aşkın şimdiki üstâdının, kendi gönlü olduğunu ifâde eder:

Kalupdur san'at-ı 'ışk içre Ferhâdun hemân adı
 Dil-i mecnûnum olmuşdur zamânun şimdi üstâdı
 (G/455.1.417)

m) Kâfile, mülk, il, kale, tekye:

Çeşitli sebeplerden dolayı, kâfilelerde çanın kullanıldığı bilinmektedir. Aşk, çan sesinin, kulağına gittiği her kişiyi kendinden geçiren bir kâfile olarak düşünülür:

'İşk bir kâfiledür rihlet ider kendünden

Her kimin gûşına irdi ise bang-ı ceresi(G/441.6.408)

"Mülk" hayâli bir kaç açıdan söz konusu edilir. Sevgili hünkâr, âşık ta kul olarak düşünülür. Aşk ise, sevgilinin lutfu neticesinde, âşığın, kendini pâdişâh olarak gördüğü bir mülk olur:

Pâdişâh-ı mülk-i 'ışkâm begligüm var hâsılı
 Bir kulına lutfı çok hünkâra duş itdün beni
 (G/472.6.428)

Bir yerde ise mahabbet, âşığın yıllarca misâfirlik yaptığı bir mülktür; fakat yolu bir türlü vuslat şehrine uğramaz:

Yıllar durur müsâfir-i mülk-i mahabbetüz
 Şehr-i visâle uğramadı rehğüzârumuz (G/128.3.214)

Mahabbet bir mülktür ve bu mülke başını vermeyen kişi server olamaz. Sevgilinin mahallinden ayrı olan âşığın azledilmiş devlet ricâline teşbihi ile mahabbet; azledilenlerin devlet kapısının yollarını iyi bilmeleri gibi, âşığın da yollarını çok iyi bildiği bir mülk durumundadır:

'Âşık-ı mehcûra sor mülk-i mahabbet yolların
 Yeg bilür ma'zûl olanlar bâb-ı devlet yolların
 (G/363.1.358)

Aşk, âşığın yine aşk yüzünden, terketmekten başka çâre göremediği bir ülke olarak düşünülür ve "elinden"- "ilinden" kelimeleri arasında cinâs yapılır:

'Aceb bu 'ışk elinden n'ideyin ben
 Varup bâri ilinden gideyin ben (M/3.I/6.74)
 Kale, emîn olmak, korunmak için sığınılan bir yerdir.

Aşkta bir kalemdir, ancak bu kaleye beden bürcinden vaz geçilip "hâk ile yeksân" olmadıkça girilemez:

Kal'a-i 'ışka girüp olmak dilerseñ ger emîn
Hâk ile yeksân olup bürc-i bedenden geç gönül

(G/257.3.291)

Sevgilinin kaşları kemâna, bu hâliyle de bayram hilâli-ne teşbih edilir. Sevgilinin aşkı, cânın kurbân olduğu ve böylece ebedî hayat kazandığı bir tekye olmaktadır:97

Ey kemân-ebrû hayât-ı câvidânî kesb ider
Tekye-i 'ışkuñda her cân kim senün kurbân olur

(G/99.5.197)

n) Fezâ, ebr-i âteş-bâr, orman:

Aşkın fezâ olarak tasavvuru sonsuzluk bakımındandır. Aşk, öyle bir fezâdır ki onu seyreden âşık, cennet bâğını bir çöp kadar dahi görmez:

Bâğ-ı cinânı almaya bir çöpçe 'aynına

Şol 'âşıkun ki seyri olupdur fezâ-yı 'ışk(G/179.2.245)

Aşkın gökyüzünü kaplamış, âteş yüklü ve âteş saçan bir bulut olarak düşünülmesinin sebebi, âşığın âteş dolu âhının dumanından meydâna gelmiş olmasıdır:

Her nefes bu dūd-ı âh-ı pür-şirârumdan benüm

Tutar âfâkun yüzün bir ebr-i âteş-bâr-ı 'ışk

(K/7.28.17)

Âşığın vücûdundaki yaraların şekil bakımından benek, kendisinin de "pars"a teşbihi ile aşk-orman münâsebeti kurul-

muş olur:

Ben bir peləng-i pîşe-i 'ışkam nişân baña

Yetmez mi bu tenümde olan bî-şümâr dâğ (G/169.4.239)

o) Savlecân, çevgân, tabancası, çeng, kullâb:

Aşkın bu unsurlara teşbihi, âşık üzerindeki tesirlerinden dolaydır. "Top u çevgân" oyunundan hareket edilerek, âşığın başı topa; aşk ta bu topa vurup onu perişân eden çevgâna benzetilir:

Ey gûy-ı kûy-ı server-i merdân olan başum

Vey savlecân-ı 'ışk ile gâltân olan başum (G/270.1.299)

Çevgân tabancasını yemiş top gibi âh

Ey sille-i cefâ ile gerdân olan başum (G/270.3.299)

Sevgilinin aşkı, düşen kişinin cânını kurtaramadığı bir çeng(pençe)dir:

Çeng-i 'ışkuña düşen cânı halâş eyleyemez

Neyiki kendüne kan itmegi kânûn itdün (G/223.4.272)

Bir yerde de aşk, âşığı belâ kuyusunda başaşağı asılı hâlde kalmaktan cezb edip kurtaran bir çengel olarak geçer:

Kalurdım ser-nigûn çâh-ı belâda

Eger cezb itmese kullâb-ı 'ışkuñ

(G/198.7.257)

SONUÇ

XVI. asır şâirlerimizden Hayretî'nin dîvânını, "âşık" unsuru bakımından tahlîl etmiş bulunmaktayız. Âşık; baştaki tahmînimize uygun olarak, dîvânda en çok sözkonusu edilen kişi olup diğer şahıslar, âşıkla olan münâsebetleri bakımından ele alınmış ve işlenmiştir. Âşıkla birlikte en sık geçen şahıs ise sevgilidir ve genellikle o da, âşık üzerinde icrâ ettiği tesir bakımından ele alınmaktadır.

Dîvândaki âşık, dîvân edebiyâtının karakterine uygun olarak iki cephelidir. Birincisi tasavvufî, ikincisi de beşeri mânâdaki âşıktır. Kısaca "şerîat-tarîkat" çatışması olarak ifade edebileceğimiz bir atmosfer içerisinde Hayretî, pek tabîî olarak tarîkat cephesi ağır basan bir âşık pozisyonundadır. Yalnız, hemen ilâve edelim ki; Onun cephe aldığı şey şerîat değil, tarîkatın karşısında şerîatı temsîl eden ve "zâhid", "sôfî" gibi isimlerle zikredilen kişilerdir. Bu kişilerin "aşk"tan mahrûm olmaları, yaptıkları ibâdetlerde Cennet, Kevser gibi karşılık beklemleri veya bunlara vâsıl olmak için ibâdet etmeleri, dünyaya ve madde(para)ye bağlılık ve düşkünlükleri, tenkit edilip hor ve hakîr görülmelerinin sebepleri durumundadır.

Zâhidlerin bu özelliklerine karşılık, tarîkat ehli olan abdâlların, Cennet veya Kevser yerine "lîkâ" arzûsu taşıdıkları;⁹⁸ altın veya para yerine de aşk veya gam yarasının tâlibi olduklarını görmekteyiz.⁹⁹⁰

⁹⁸ . Bk. H.D: G/2.5

⁹⁹⁰ . Bk. H.D. G/151/2

Tasavvufî özellikler taşıyan âşığa karşılık, beşerî anlamdaki âşık daha fazla yere sâhiptir; daha çok ele alınmakta ve işlenmektedir.¹⁰⁰ O, çok nâdir olarak sevgiliye ve sevgiliden gelen cevır ü cefâyâ baş kaldırıp itiraz eder. Umûmiyetle; her ne olursa olsun sevgiliye bağlı, ondan gelen her şeye râzı, hattâ kahrını dahi lutuf kabul edecek kadar itaatkâr bir özellik taşımaktadır.

Dîvânda âşık, en fazla perîşânlığı ve çâresizliği bakımından ele alınmaktadır. Doğrudan doğruya âşıklık hâlini ifâde eden beyitlerde de, bu hâli teşbih ve mecazlar yoluyla ifâde eden beyitlerde de, o, bu özelliğiyle sözkonusu edilmektedir. Tasavvufta da, olgunlaşmak için çile çekmek, yani perîşan olmak şarttır. "Âşık ol"¹⁰¹ redifini taşıyan iki gazelde, hem beşerî hem de tasavvufî aşkın, âşığı ne hallere getireceği bir bütün olarak anlatılmaktadır.

Âşığa âit unsurlar arasında, en sık geçen, en fazla ele alınan unsur, onun gönlüdür. Yine, gönlün umûmî görünüşü de, teşbihler yoluyla ifâde edilişi de âşıkta olduğu gibidir; gönül de perîşândır, çâresizdir... Gerek âşık için, gerekse gönlü için en sık kullanılan iki teşbih unsuru, bûlbûl ve mülktür. Âşık veya gönül bûlbûlü, kılıç veya oka teşbih edilen, sevgilinin cevır ü cefâsı veya ayrılığı karşısındaki perîşânlığından ve çâresizliğinden dolayı inler, feryâd u figân eyler.

"Mülk" hayâli, bu durumu biraz daha açık olarak ortaya koyar. Âşık veya gönlü, sevgili ya da güzellik unsurlarının

100. Dr. Mehmed Çavuşoğlu, a.g.e., sh:285

101. Bk. H.D.:G/250,251

asker, ordu, tâtâr olarak düşünülmesiyle, bunlar tarafından yakılan, yıkılan târümâr edilen bir mülk olarak görülür.

Âşığın boyu da, bu özelliklerden uzak değildir. Boy için en fazla "mîm,nûn,lâm,dâl" gibi harfler kullanılmaktadır. Bu harflerin hepsinde şeklî benzerlik sözkonusudur; boy bu harfler gibi ikiye katlanmış veya bir halka durumuna gelmiştir....

Matbû olmalarından dolayı elimizde bulunan ve istifâde edebildiğimiz iki dîvân şerhi vardır: "Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlîli" ve "Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyâsı". Hayretî'nin âşık için kullanmış olduğu teşbih ve mecazları, bu iki şerhle mukâyese etmeye çalıştık. Mukâyese netîcesinde ortaya çıkan tabloyu, ana hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

Her üç şâirimizin de ortak olarak kullandıkları teşbih ve mecazlar bulunmaktadır ve sayı olarak da az değildir. Özellikle; bûlbûl, tûtî, kul, köle, dîvâne, şem'... gibi, istisnâsız bütün dîvân şâirleri tarafından kullanılan teşbih ve mecazlar, Hayretî tarafından da kullanılmıştır. Bu, Hayretî'nin kendinden önceki malzemeye hâkimiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak, diğer iki şâirde kullanılmayıp, Hayretî tarafından kullanılan teşbih unsurlarının sayısı da bir hayli kabarıktır. Örnek olması bakımından, "Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyâsı"nda madde başı bulunmayıp, Hayretî tarafından kullanılan teşbihlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:Nebatlardan: Benceşe, sünbül, nesteren; şahıslardan:Kanber, Yûnus, İskender; tabiat unsurlarından:Zerre, katre, sâye, su, göz yaşı; eşyâlardan: Ok, kılıç, peymâne, sâgar; hayvanlardan:İt ve Kıtmir...

Bu örnekleri daha da arttırmamız mümkündür.

"Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlîli"nde madde başı olarak bulunmayıp Hayretî'de yer alan unsurlara gelince; Nebatlardan: Çınâr, nergis, gonca, benefşe, sünbül, nesteren; Hayvanlardan: Mûr ve mâhî; Şahıslardan: Ferhâd, Kanber, Yûnus, Ya'kûb, İskender; Tabiat unsurlarından: Katre, su, göz yaşı; Eşyâlardan: Ok, kılıç, ney, peymâne... gibi unsurları örnek olarak verebilir ve bu örnekleri arttırabiliriz.

Görüldüğü gibi; Hayretî'nin, diğer şâirlerin kullandığı teşbih ve mecazları kullanmakla birlikte, bu şâirler tarafından kullanılmayan teşbihleri de kullandığı meydandadır. Tabii ki, başka şâirler tarafından kullanılıp Hayretî tarafından kullanılmayan mecâzlar da bulunmaktadır. Bunların tesbîti, mukâyeseli edebiyat araştırmalarının sınırları içine girmektedir ve yapılması elzemdir.

Ayrıca, şâirlerin ortak olarak kullandıkları teşbih ve mecazların kullanılış şekilleri de ele alınmalı ve mukâyese edilmelidir. Aynı unsur, iki şâirde de bulunabilir; fakat ele alınışları, yani işlenişleri aynı mıdır? Kanaatimizce, şâirler üzerinde yapacağımız değerlendirmelerde, bu husus da gözden uzak tutulmamalıdır. Biz, sâdece örnek olması bakımından, Hayretî'nin kullandığı bir teşbih unsurunu, Ahmed Paşa'nın kullanışı ile mukâyese edeceğiz. "Derviş" hayâli, Ahmed Paşa'da da, Hayretî'de de âşık için sözkonusu edilir. Ahmed Paşa'da "Âşık için dervişlik, dünyâ nimetlerinden ve mansıbından, sevgilisinin mahallesinde ikâmet etmek ve onun saçlarından nasîbini al-

mak pahasına, vazgeçmesiyle mümkün olmaktadır.

"Zülfinde gam yidügi kifâyetdür Ahmede

Lokma ile hırka buldı kanâ'at hemîn ola"¹⁰²

"Derviş" hayâli Hayretî'de ise Ahmet Paşa'dan farklı olarak, birkaç türlü sözkonusu edilmektedir. İslâmî bir uygulama olan zekâtın tekkelere ve tekkelerdeki dervişlere de verilmesinden hareketle âşık, sevgiliden güzelliğinin zekâtını isteyen bir derviş durumunda;

Eksük itme Hayretî dervîşden ihsânunu

Vir zekât-ı hüsnünü devletlü sultânüm benüm(G/294.5.314)
yine, sevgilinin eşiğinin dergâha teşbihi ile de, dergâh hakkı için, bu eşikten sürülmemek isteyen bir derviş olmaktadır:

Âsitân-ı devletünden sürme ben dervîşünü

İtme mahrûm ol ulu dergâh hakkıyçün begüm(G/268.2.298)

"Derviş" teşbihi, Necâtî Bey tarafından ise kullanılmamıştır. Görüldüğü gibi, aynı teşbih unsuru, iki şâir tarafından ortak olarak kullanılsa da, ele alınış ve işleniş tarzı birbirinden tamamen farklı şekillerde alabilmektedir. "Dîvân şâirleri birbirlerini taklit etmişlerdir" gibi bir hüküm verilirken, bu durumun da gözönünde bulundurulmasının gerekliliği kanaatindeyiz.

Dîvân şâirlerimizin karşı karşıya bulunduğu bir başka suçlama da, içtimâî hayattan ve tabiattan kopuk bir edebiyat vücûda getirmiş olduklarıdır. Ne aklî ne de ilmî olarak, böyle bir iddiâ gerçek olamaz. Dîvân şâiri de bir insandır, bu

102. Dr. Hârun Tolasa, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyâsı, Atatürk

milletin bir ferdi olup yine bu milletin değerleriyle mücehhez olarak büyümüş ve yetişmiştir. Dolayısıyla, eserinde bu değerleri aksettirmemesi mümkün değildir. Bu şâirlerimizin deyimlere ve atasözlerine de şiirlerinde yer vermiş olmaları, onların halktan ve halk kültüründen uzak olmadıklarını gösterir. Her şâirin, mutlaka "din ve tasavvuf" cephesi vardır. İslâmî esaslara göre idâre edilen, halktaki dînî inanç ve heyecânın doruk noktalarında bulunduğu bir atmosferde, şâirin bu duruma kayıtsız kalması mümkün değildir. O'nun, kendi dînî inanç ve heyecânlarını "edebî" olarak ifâde etmesini, halkın ortak hissiyâtının tercümanlığı olarak kabul etmek ve anlamak akıl ve mantığa ters düşmese gerektir.

Tabiattan kopukluk ise, bir şâir için, hele hele bir dîvân şâiri için, istense de mümkün olmayan bir durumdur. Dîvân şâirlerimizin dilinde tabiat ve tabiata âit unsurlar oldukça fazladır. Yalnız, bu unsurlar yalın olarak değil, gerek âşık gerekse sevgili veya diğer şahıslar için birer müşebbehünbih olarak yer alırlar. Bu da, "edebî"liğin ta kendisidir. Bir de, tabiatın ve tabiata âit unsurların insan psikolojisi üzerindeki tesiri bakımından da ele alındığını ilâve etmeliyiz. Dinlendiricilik, ferahlatıcılık gibi özelliklerinden dolayı tabiat veya bir parçası, âşık için bir teşbih unsuru olarak ele alınmaktadır. Meselâ; yeşilliklerin ortasında çağlayıp akan bir akarsuyun, göz yaşı için müşebbehünbih olarak düşünülmesi ve insanın da ağlayınca ferahlayıp açılması, dikkate şâyân bir kullanılıştır.

Hayretî'nin fakîrlik zamânını anlattığı bir kasîdesi vardır.¹⁰³ Burada, O, fakîrliğin kendi hayâtı üzerindeki tesirlerini şâirâne bir üslupla anlatır. Burada "içtimâîlik" yok mudur? Hele hele "cimrilik"¹⁰⁴ redifini taşıyan ve pek çok şâir tarafından işlenmiş olan bu konusu ele aldığı gazeli, hem içtimâî ve hem de beşerî(üniversel) ebatları bulunan bir konu değil midir?

Şâirimiz, mesleği askerlik olan bir zattır. Bu yüzden askerlikle ilgili âletler de, yine birer teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgiliye âit güzellik unsurlarının yaralayıcı âletlere teşbihi ve kendi vücûdunun da bu âletlerle delik delik edilmiş "cevşen"(zırh) olarak düşünülmesi de, yaşanan hayâta âit unsurların kullanıldığını gösteren canlı örneklerdir. Türk târihiyle ilgili motifler de yer yer görülmektedir. İlkbahâr mevsiminin, târihimizde sefer mevsimi olması ve bu özelliğinden dolayı âşığın gönlüyle münâsebete getirilişi, söylediğimiz ölçüler içerisinde, yaşanan hayâta âit motiflerin gözden uzak tutulmadığını gösteren bir delildir.

Maksadımız, dîvân şiirinin bir savunmasını yapmak değildir. Sâdece, müsbet veya menfî hükümler verirken, gözünde bulundurulması gereken bazı noktalara dikkat çekmek arzûsundayız.

Sonuç olarak Hayretî'nin; klişeleşmiş teşbihlere yeni ilâveler yapması, başkalarının da kullandığı hayâlleri değişik

103. Bkz:H.D.(K.18)

104. Bkz:H.D.(G.239)

münâsebetler dâhilinde kullanması, deyimlere yer vermesi, psikolojik cephesini aksettiren şiirler söylemiş olması, içtimâî ve yaşanan hayattaki unsurları şâirâne bir tarzda işlemesi ve târihî motiflere de yer vermesi gibi özelliklerinden dolayı, birinci sınıf bir şâir olarak saymasak da, pek yabana atılacak bir şâir olmadığını, çok güzel söyleyişlerinin bulunup her seviyedeki ders kitaplarıyla antolojilere alınması gereken bir şâirimiz olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

BİBLİYOGRAFYA

- Akseki, Ahmed Hamdi : İslâm Dîni, Ankara 1960.
- Alpaslan, Ali : Kadı Burhâneddin Dîvânı'ndan Seçmeler, Ankara, 1977
- Aydın, Hüseyin : Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi, Ank.1976
- Aynî, Mehmed Ali : İslâm Tasavvufu Tarihi, İstanbul, 1985
- Banarlı, Nihad Sami : Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.I, İstanbul, 1971
- Gönensoy, Hıfzı Tevfik: Türk Edebiyatı Târîhi, İstanbul, 1944
- Cengiz, Halil Erdoğan: Açıklamalı-Notlu Dîvân Şiiri Antolojisi, Ankara, 1967
- Çavuşoğlu, Mehmed : Dîvânlar Arasında, Ankara, 1981
- _____ : Necâtî Bey Dîvânı-Seçmeler- İstanbul
- _____ : Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlîli, İst.1971
- _____ : Hayretî'nin Belgrad Şehrengizi, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı: 2-3, sh:325-356, İstanbul 1974
- _____ : Hayretî'nin Yenice Şehrengizi, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4-5, sh:81-100, İstanbul 1976
- _____ : Yahyâ Bey ve Dîvânı'ndan Seçmeler, Ankara, 1983
- Çelebioğlu, Âmil : "Erzurumlu İbrâhim Hakkı Dîvânı'nda Gönül", Millî Kültür, sayı:12, sh:12, Ank.1979
- Ersoylu, Halil : Cem Sultan'ın Türkçe Dîvânı, C:II-III, İstanbul, 1971

- Gibb, E.J.N. : Osmanlı Şiiri Tarihi, Çev:H.Edip Adıvar, İstanbul, 1943
- Gölpınarlı, Abdülbaki: Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul, 1977
- _____ : Şeyh Gâlib Dîvânı'ndan Seçmeler, Ank.1985
- _____ : 100 Soruda Tasavvuf, İstanbul, 1985
- İpekten, Halûk : Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri, Ankara, 1985
- _____ : Nâilî, Hayatı ve Edebî Kişiliği, Erzurum, 1973
- İz, Mâhir : Tasavvuf, İstanbul, 1969
- Karahan, Abdülkadir : Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri, İstanbul, 1980
- _____ : Nef'î Dîvânı'ndan Seçmeler, Ankara, 1985
- Köprülü, M.Fuad : Dîvân Edebiyatı Antolojisi, İst., 1931
- Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı (Meâl) Haz: Hüseyin Atay, Yaşar Kutluay, Ankara, 1984
- Kurnaz, Cemâl : Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli, Ankara, 1984 (Basılmamış Doktora Tezi)
- _____ : Taşlıcalı Yahyâ Bey Dîvânı'nda Kozmik Âlem, Ankara, 1981 (Basılmamış Bilim Uzmanlığı Tezi)
- Levend, Âgâh Sırrı : Dîvân Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul, 1984
- _____ : Türk Edebiyatı Tarihi, C.I, Ankara, 1984
- Mazıoğlu, Hasibe : Nedîm'in Dîvân Şiirine Getirdiği Yenilik, Ankara, 1957

- Mazıoğlu, Hasibe : Türk Ansiklopedisi, Eski Türk Edebiyatı Maddesi, C:XXXII, Ankara 1982
- Ocak, Ahmed Yaşar : İslâm Türk İnançlarında Hızır yahud Hızır-İlyas Kültü, Ankara, 1985
- Onan, Necmeddin Halil: İzahlı Dîvân Şiiri Antolojisi, İst. 1940
- Pakalın, Mehmed Zeki: Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C:I, II, İstanbul, 1971
- Pekolcay, Neclâ : İslâmî Türk Edebiyatı, Cilt:I, II, İst. 1976
- Sefercioğlu, M. Nejat : Fuzûlî Dîvânı'nda Sevgilinin Fizîkî Yapısıyla İlgili Özellikler, Ankara, 1981
(Basılmamış Bilim Uzmanlığı Tezi)
- _____ : Nev'î Dîvânı'nın Tahlili, Ankara, 1984,
(Basılmamış Doktora Tezi)
- Sehî Bey : Sehî Tezkiresi, İstanbul, 1980
- Sevengil, R. Ahmed : Eski Şiirimizin Ustaları, İstanbul, 1964
- Tansel, Fevziye Abdullah: Türk Ansiklopedisi, Hayretî Maddesi, Cilt:XIX, Ankara, 1971
- Tarlan, Ali Nihad : Edebiyat Meseleleri, İstanbul, 1981
- _____ : Fuzûlî Dîvânı Şerhi, Cilt:I, II, III, Ankara, 1985
- _____ : Necâtî Bey Dîvânı, İstanbul, 1963
- _____ : Şeyhî Dîvânını Tetkik, İstanbul, 1964
- _____ : "Şiir Mecmuâlarında XVI. ve XVII. Asır Dîvân Şiiri, İstanbul, 1948
- Timurtaş, F. Kadri : Tarih İçinde Türk Edebiyatı, İst. 1981
- Tolasa, Hârun : Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Erzurum, 1973

- Tolasa, Hârun : Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine
Göre 16.Y.Y.'da Edebîyat Araştırma ve
Eleştirisi, İzmir, 1983
-
- _____ : Şeyhülislâm Bahâyî Efendi Dîvânından Seç-
meler, İstanbul, 1979
- Tural, Sâdık Kemâl : Zamânın Elinden Tutmak, İstanbul, 1982
- Weller, R-Warren, A : Edebîyat Biliminin Temelleri, Ankara 1983
- Yazır, M. Bedreddin : Kalem Güzeli, Ankara, 1982

İ N D E K S
A

Abdâl: K/5/3, 7/36; M/3/1, 13/3, 22/3; G/44/4, 60/2, 64/1, 97/5, 98/4, 112/4, 113/4, 114/5, 153/2, 227/3, 269/5, 276/5, 285/1, 293/3, 351/6, 373/4, 451/3, 482/3

Aç: K/3/27; G/14/11, 32/4

Âh(Efgân): K/9/20, 14/2, 17/11; M/2/1, 2/2, 2/3, 2/4, 2/5, 5/1, 5/2, 5/3, 5/4, 5/5, 34/1, 34/2, 34/3, 35/1, 35/2; G/18/2, 38/5, 119/4, 128/4, 140/2, 149/5, 162/1, 164/5, 177/2, 268/3, 291/2, 315/1, 315/2, 319/2, 334/5, 371/6, 378/1, 398/2, 446/3, 448/3, 449/3, 450/2, 455/5

Akarsu(Cûybâr): K/9/65, 14/5, 16/27, 16/28, 21/3; G/52/4, 70/3, 119/3, 207/3, 267/2, 312/3, 349/6

Anka: G/484/2

Arsa: M/10/7; G/29/5, 243/3, 437/6, 441/5

Asker(Sipah-Cünd-Leşker): K/3/23, 14/6, 14/9, 21/8, 21/9; G/68/10, 74/6, 129/4, 174/1, 174/2, 184/6, 288/3, 298/2

Aş(Gıdâ-zâd): M/2/3, 3/4; G/8/1, 60/2, 307/3, 455/4

Âşık: K/4/30, 7/30, 7/36, 8/31, 9/2, 9/81, 10/11, 15/20, 15/21, 16/7, 16/15, 16/19, 16/26, 16/27, 16/28, 16/34, 16/35, 16/36, 17/4, 17/30, 19/16, 20/21, 20/22, 20/23, 20/24, 21/1, 21/3, 21/5, 21/17, 21/31; M/2/1-1, 2/2-2, 2/2-1, 2/2-2, 2/2-3, 2/2-4, 2/2-5, 2/4-3, 2/4-6, 2/5-3, 2/5-4, 3/1-3, 3/1-4, 3/1-5, 3/1-6, 3/2-1, 3/2-2, 3/2-3, 3/2-4,

3/2-5, 3/2-6, 3/3-1, 3/3-2, 3/3-3, 3/3-4, 3/3-5, 3/3-6,
 4/1-2, 4/1-6, 4/4-5, 5/2-1, 5/2-2, 5/2-3, 7/2-5, 8/3-1;
G/1/1, 1/4, 1/5, 2/2, 2/3, 4/2, 6/2, 9/5, 10/2, 10/4,
 14/1, 14/2, 14/3, 14/4, 14/5, 14/6, 14/7, 14/8, 14/9,
 15/8, 16/3, 18/3, 19/1, 22/1, 24/2, 26/4, 28/5, 29/5,
 34/3, 34/4, 36/8, 39/5, 42/4, 46/2, 46/5, 48/5, 49/4,
 52/4, 54/4, 59/5, 68/6, 70/5, 71/1, 73/3, 74/3, 78/5,
 85/4, 91/4, 95/1, 95/3, 95/5, 98/1, 98/2, 98/5, 99/3,
 99/7, 103/2, 103/4, 104/1, 104/3, 104/5, 104/7, 105/3,
 107/1, 107/2, 107/5, 112/1, 112/3, 112/4, 113/1, 113/3,
 113/5, 116/1, 117/1, 117/3, 118/6, 119/1, 122/4, 123/4,
 125/5, 128/3, 130/3, 135/4, 136/5, 137/5, 138/2, 141/1 ,
 141/4, 146/7, 155/1, 155/2, 156/1, 156/5, 161/2, 162/1,
 162/5, 165/1, 165/2, 165/6, 166/1, 167/2, 169/4, 170/3,
 171/4, 172/4, 176/5, 177/4, 177/5, 178/1, 178/2, 179/1,
 179/2, 182/1, 182/2, 182/3, 182/4, 182/5, 186/1, 187/5,
 190/1, 191/5, 192/1, 192/5, 193/2, 192/3, 195/1, 195/4,
 196/3, 196/5, 197/2, 197/4, 198/1, 198/2, 198/9, 204/1,
 206/7, 208/5, 209/1, 211/1, 212/5, 214/1, 214/5, 217/5,
 219/5, 220/5, 221/5, 222/3, 223/2, 230/2, 234/2, 240/4,
 246/7, 249/5, 250/1, 250/2, 250/3, 250/4, 250/5, 251/1,
 251/2, 251/3, 251/4, 251/5, 257/5, 262/5, 265/7, 268/1,
 269/1, 277/2, 285/5, 304/4, 362/7, 373/4, 377/4, 385/5,
 389/5, 401/4, 421/4, 422/2, 438/6, 442/5, 446/5, 452/1,
 460/1, 486/5

Aşk: K/ 7/3, 7/15, 7/21, 7/22, 7/28, 7/29, 7/35, 7/36, 9/20, 12/13, 14/8, 14/9, 17/25; M/ 2/5, 3/1, 3/2, 3/3, 3/4, 3/5, 9/4, 9/6, 10/5, 10/13, 13/7, 35/2; G/ 7/3, 11/4, 12/2, 16/2, 16/5, 17/4, 20/1, 20/6, 21/3, 22/6, 26/4, 28/2, 28/3, 30/6, 32/1, 36/1, 36/2, 39/5, 45/6, 47/1, 49/1, 49/2, 50/1, 50/2, 56/3, 56/5, 56/8, 58/2, 71/2, 71/4, 72/4, 75/2, 77/3, 85/4, 87/2, 91/3, 94/1, 94/2, 94/3, 94/4, 94/5, 94/6, 94/7, 96/5, 98/5, 99/3, 99/5, 99/7, 100/10, 102/5, 107/2, 108/4, 108/5, 113/5, 115/1, 117/2, 120/5, 130/1, 130/2, 130/3, 130/5, 137/2, 138/2, 154/3, 160/3, 162/1, 162/2, 162/5, 163/5, 164/4, 165/1, 167/2, 178/1, 178/2, 178/3, 178/4, 178/5, 178/6, 178/7, 178/8, 178/9, 178/10, 178/11, 178/12, 178/13, 179/1, 179/2, 179/3, 179/4, 179/5, 180/1, 180/2, 180/3, 180/4, 180/5, 181/1, 181/2, 181/3, 181/4, 181/5, 187/5, 195/1, 195/2, 195/3, 195/4, 194/5, 196/1, 196/2, 198/1, 215/3, 228/5, 255/2, 269/1, 273/1, 286/2, 297/1, 306/3, 307/5, 309/6, 326/3, 348/2, 373/2, 373/4, 390/6, 396/3, 417/3, 434/1, 441/6, 441/7, 457/5, 472/6, 473/3, 482/3, 485/1, 485/3

Ateş(Nâr-Od): K/ 7/1, 10/11, 16/20; M/ 2/1, 3/3, 4/4, 23/5, 23/11, 29/1, 32/4; G/ 2/2, 11/4, 26/3, 62/4, 63/2, 63/3, 63/4, 64/2, 81/1, 86/5, 89/1, 99/2, 104/5, 113/5, 117/2, 118/7, 137/2, 169/3, 172/3, 244/5, 250/2, 266/4, 274/5, 275/2, 276/1, 293/3, 309/2, 322/5, 326/5, 339/1, 339/5, 410/2, 410/3, 459/1, 461/1, 472/5

Av(Şikâr): M/ 33/4, 33/11; G/ 100/3, 463/2,

Âvâre: G/ 92/4, 101/1, 109/2, 292/4, 327/1, 397/3, 458/1

Ayna(Mir'at): K/ 12/13, 14/8, 16/29; M/ 9/6, 9/7, 13/2; G/ 21/2,
70/7, 71/5, 185/6, 211/3, 243/8, 252/2, 259/3,
261/4, 317/2

Ayrılık(Hicrân-Firâk): M/1/3, 2/5, 4/2, 32/2, 34/2; G/ 69/5,
99/3, 160/1, 170/2, 183/1, 183/2, 183/3,
184/1, 185/1, 185/4, 191/3, 213/1, 278/3,
298/3, 324/1, 343/1, 357/2, 376/4, 381/1,
383/3, 383/4, 450/7, 452/3, 483/5

B

Bâğ: K/ 15/22; M/ 2/3, 2/4, 25/3, 32/2; G/ 56/3, 149/2, 277/3,
287/3, 291/5, 313/1, 407/4

Baş(Ser): G/ 16/1, 243/3, 253/2, 270/1, 270/2, 270/3, 270/4,
270/5, 270/6, 270/7, 270/8

Beden(Cisim-Ten): M/ 3/4, 4/2, 4/4, 7/3; G/ 5/1, 16/1, 46/7,
54/1, 79/2, 79/4, 89/6, 104/1, 104/2, 123/4,
168/3, 168/4, 169/4, 170/5, 175/2, 204/3,
246/6, 275/1, 295/1, 316/1, 364/1, 412/1

Belâ: K/ 14/1, 18/12, 20/7; G/ 103/2, 177/3, 179/1, 193/4, 203/4,
324/2, 324/4, 453/1, 475/1

Bend:K/ 21/10; M/ 3/1, 4/4, 4/5, 6/3 G/ 78/1, 91/2, 159/2, 240/2,
246/7, 253/7, 311/2, 344/3, 456/2, 461/1

Bende(Çâker, Hizmetkâr): K/ 7/25, 21/10, 21/18, 21/33; M/ 7/2
18/3, 22/5, 28/6, 30/1, 30/3, 31/1; G/ 4/2, 4/4, 4/7, 6/1,

14/2, 33/7, 39/1, 58/5, 68/1, 68/9, 94/1, 108/1, 156/4,
 162/4, 172/2, 203/1, 228/1, 232/2, 249/1, 281/1, 281/3,
 284/1, 284/5, 287/4, 303/1, 316/2, 311/4, 323/5, 331/1,
 331/4, 337/4, 349/1, 380/2, 383/1, 390/4, 393/3, 444/1,
 445/2, 481/4

Berdâr(Bağlı):G/ 9/1, 163/1, 258/5, 384/4

Boy(Kad-Kâmet):K/ 1/2; M/ 3/1, 3/5, 24/4; G/ 3/1, 3/5, 5/5,
 19/1, 70/1, 96/1, 152/4, 183/1, 223/2, 227/5,
 243/9, 271/4, 276/3, 324/5, 369/3, 370/1, 403/3
 416/7, 419/4, 439/2,

Bülbül(Andelîb, Hezâr):K/ 7/1, 9/58, 9/67, 13/17, 15/20, 15/21,
 15/38, 16/27, 16/34, 17/18, 20/6, 20/14, 20/20, 20/21,
 20/24; M/ 3/2, 3/5, 4/1, 6/4, 7/2, 9/4, 24/2, 30/5, 31/1,
 32/3, 34/4, 34/5; G/ 4/1, 8/5, 13/1, 14/4, 17/1, 27/1,
 30/3, 33/4, 33/6, 37/2, 40/5, 47/5, 55/1, 55/5, 66/3,
 67/3, 70/8, 72/5, 81/6, 84/8, 84/9, 85/5, 88/1, 88/6,
 93/1, 93/4, 94/3, 126/2, 137/5, 149/5, 150/5, 155/2, 161/2
 173/4, 176/1, 176/2, 177/2, 177/3, 242/1, 242/2, 245/1,
 260/1, 260/2, 260/4, 262/4, 264/6, 277/3, 281/4, 281/5,
 283/1, 284/4, 287/5, 321/5, 329/1, 340/5, 344/1, 350/5,
 368/1, 372/5, 380/1, 382/2, 382/4, 384/1, 403/2, 413/5,
 415/1, 436/1, 441/4, 451/2, 452/5, 454/1, 454/4, 458/4,
 466/1, 472/7, 475/6, 476/3, 479/3, 486/3

C

Cân: K/ 2/13, 3/12, 4/5, 4/31, 5/12, 6/1, 6/2, 6/3, 7/1, 7/34,
 8/4, 8/21, 9/33, 9/51, 9/55, 14/7, 15/20, 16/29, 21/13,

21/29; M2/4-1, 2/4-5, 4/1-3, 4/2-3, 4/4-5, 5/2-2, 7/2-4,
 7/2-5, 7/3-3, 7/3-5; G/ 2/1, 15/1, 25/7, 45/5, 67/7, 75/1,
 85/2, 89/3, 101/4, 109/1, 117/6, 136/1, 155/5, 169/1,
 178/13, 192/1, 193/3, 204/4, 206/1, 208/1, 208/5, 218/5,
 243/7, 251/4, 275/1, 278/2, 286/4, 298/1, 322/1, 333/1,
 335/1, 347/5, 348/1, 348/7, 368/2, 370/2, 395/4, 405/7,
 407/1, 421/4, 437/6, 441/1, 449/1, 452/1, 455/4, 470/1,
 472/3, 479/4

Cânân(Sevgili): K/ 9/64, 14/13; M/2/4, 2/5, 3/2, 4/2, 20/4,
 20/7, 23/2, 23/10, 27/2, 34/2; G/ 5/1, 33/1, 40/1, 42/1,
 45/5, 46/1, 54/1, 58/1, 59/3, 61/1, 61/2, 66/1, 70/2, 74/4,
 88/4, 89/6, 92/1, 101/4, 106/3, 106/5, 108/2, 109/2, 111/1,
 131/5, 161/4, 171/1, 261/1, 302/2, 313/5, 316/1, 350/1,
 388/5, 407/1, 412/1, 430/5, 431/4, 432/1, 466/5, 471/1,
 475/1

Cem: G/ 180/2

Cevr ü Cefâ: K/ 3/24, 15/21; M/ 6/4, 13/4, 18/1, 22/3, 28/1,
 31/2, 31/4; G/ 49/4, 56/3, 74/6, 107/1, 145/5,
 184/6199/1, 227/2, 288/3, 297/1, 332/11, 337/4,
 379/5, 450/3, 453/1, 458/6, 470/3, 478/3, 480/1,
 483/1, 487/3

Cevşen: G429/1, 480/2

Ceyhûn: G/ 214/1

Cığır: K/3/24, 21/26; M/ 3/4, 23/5, 23/11; G/ 17/8, 161/3,
 209/1, 223/5, 267/4, 280/4, 378/4

Ç

Çarşı(Bâzâr): K/ 7/27; G/ 39/4, 78/4, 148/5, 217/4, 261/2,
276/4, 347/6, 353/5, 363/3, 365/2, 372/1, 389/5,
465/2, 482/2

Çınar: K/ 9/69, 9/82, 13/40; G/ 176/3, 207/1

D

Dâl:K/ 1/2; M/3/1, 24/4; G/ 96/1, 227/5, 403/3

Deli(Dîvâne): K/ 7/14, 7/24, 16/1, 17/12; G/ 2/4, 8/3, 27/2,
29/5, 64/2, 91/1, 96/4, 116/4, 139/5, 141/1, 143/4, 191/5,
206/7, 207/2, 219/2, 254/4, 255/1, 262/4, 267/2, 297/3,
305/5, 316/4, 319/3, 326/1, 367/4, 370/7, 380/5, 383/5,
384/5, 386/6, 391/4, 400/5, 437/4, 437/5, 437/6, 438/2,
461/1, 463/1, 464/1, 476/4

Deniz(Deryâ-Bahr-Ummân): K/ 17/23; M/ 3/5; G/ 18/1, 28/1, 36/2,
47/2, 63/4, 67/7, 117/3, 131/3, 132/1, 136/3, 142/2, 142/3,
142/4, 170/3, 178/4, 189/4, 211/5, 239/4, 243/5, 326/6,
330/2, 333/2, 337/7, 357/6, 370/6, 372/4, 373/4, 390/5,
458/7, 468/5

Dert: K/ 7/22, 12/2, 13/21; M/ 1/4, 4/1, 4/3, 20/4, 24/1, 26/2,
29/5, 35/4; G/ 11/5, 24/1, 38/1, 52/5, 68/4, 107/2, 148/5,
192/1, 192/5, 193/1, 209/3, 211/2, 212/2, 224/5, 227/1,
228/5, 234/2, 246/4, 296/1, 321/1, 324/4, 333/4, 334/1 ,
353/5, 363/3, 366/3, 397/1, 398/1, 400/1, 412/5, 415/2,
415/3, 453/9, 460/5, 465/2, 473/1

Dervîş: K/8/32, 9/39, 15/37; M/ 9/8, 9/11, 10/1; G/ 10/1, 23/3
 27/7, 33/4, 60/2, 99/5, 109/5, 127/2, 127/3, 144/5,
 171/4, 196/2, 203/1, 268/2, 282/5, 302/6, 326/10,
 342/15, 373/5, 377/5, 381/9, 478/7

Dolâb: K/ 10/12; G/ 93/5, 456/1

Duman(Dûd-Duhan): K/ 7/28; M/21/1, 24/1, 29/1; G/ 38/2, 159/3,
 312/1, 312/3

E

Elif: G/ 17/3, 105/2, 223/3

Eymen: G/ 64/4, 58/2

F

Fakîr: G/ 15/8, 54/2, 123/3, 204/1, 220/5, 248/3, 249/3, 268/3,
 355/2

Fen: G/ 173/2, 184/5, 228/2, 347/7, 389/5, 437/1

Ferhâd: K/ 9/61, 9/63, 17/10; G/ 93/2, 147/2, 285/1, 329/4,
 372/3, 380/6, 389/5

Feryâd(Nâle): K/ 9/77, 14/7, 21/29; M/ 5/2, 5/3, 5/4, 5/5,
 18/3, 30/5, 35/1; G/ 145/4, 184/2, 282/3, 301/2, 315/3,
 341/1, 342/3, 345/1, 347/1, 423/1, 455/5, 487/4

Ferzâne: G/ 326/7

Fezâ: K/ 1/2, 9/20; G/ 172/1, 179/2, 218/2, 473/2

Gam(Gussa-Endûh): K/ 7/18, 12/12, 14/8, 14/15, 19/7, 21/7,
 21/21; M/ 4/2, 7/5, 11/3, 20/5, 21/3, 23/7; G/ 5/5, 6/5,

18/1, 46/1, 90/4, 120/5, 147/3, 159/2, 173/5, 175/2, 180/4,
 186/2, 190/4, 240/1, 241/1, 246/4, 263/1, 267/1, 285/4,
 296/2, 303/4, 310/3, 318/2, 319/2, 319/5, 327/3, 334/1,
 338/3, 348/7, 359/5, 366/1, 366/3, 375/5, 399/2, 400/5,
 403/5, 407/2, 433/1, 451/5, 458/3, 459/5, 479/7, 480/5

Garip: G/ 54/7, 131/5, 182/1, 281/4, 316/5

Gavvâs: G/ 178/4, 239/4

Gedâ: K/ 2/21, 6/11, 7/25, 12/21, 13/25, 15/35; M/ 14/7, 27/5;
G/32/4, 44/1, 61/1, 68/2, 104/4, 104/5, 118/8, 179/5,
 191/2, 203/2, 213/3, 249/1, 259/1, 261/5, 283/5, 284/3,
 304/1, 342/1, 377/2, 453/2, 468/6, 474/5

Gonca: K/ 9/71; M/ 4/1, 5/2, 3/2; G/ 88/6, 407/4, 430/4, 480/3

Gönül(Dil-Hâtır): K/ 1/2, 1/4, 3/12, 4/31, 5/12, 7/33, 7/35,
 8/7, 9/20, 12/13, 14/3, 16/1, 16/21, 16/28, 16/29, 16/31,
 17/3, 17/4, 20/9, 21/26, 21/27, 21/32; M/ 2/3-6, 2/4-2,
 2/4-6, 2/5-5, 2/5-6, 3/1-5, 3/4-1, 3/4-5, 4/1-1, 4/5-3,
 5/1-1, 5/2-2, 6/1-1, 7/1-1, 7/1-3; G/ 2/2, 2/4, 8/3, 19/2,
 26/5, 29/5, 36/1, 37/1, 47/2, 49/2, 50/3, 56/3, 57/2, 77/3,
 87/2, 98/5, 101/2, 104/5, 108/4, 117/2, 128/3, 132/4,
 137/2, 139/3, 143/1, 148/1, 148/2, 148/3, 148/4, 148/5,
 153/2, 154/3, 159/2, 160/5, 164/1, 166/1, 170/1, 172/1,
 175/3, 184/5, 185/6, 186/4, 189/4, 202/1, 207/2, 209/3,
 209/7, 217/4, 220/3, 253/10, 254/1, 254/2, 254/3, 254/4,
 254/5, 255/1, 256/1, 256/2, 256/3, 256/4, 256/5, 257/1,
 257/2, 257/3, 257/4, 257/5, 258/1, 258/2, 258/3, 258/4,

258/5, 259/1, 259/2, 259/3, 259/4, 259/5, 264/5, 268/5,
 269/4, 272/1, 272/5, 274/1, 282/4, 283/3, 290/3, 291/2,
 292/1, 292/5, 296/1, 297/1, 297/2, 297/3, 297/4, 297/5,
 297/6, 297/7, 298/4, 303/2, 304/1, 304/2, 304/4, 304/5,
 305/1, 305/2, 305/3, 305/4, 305/5, 313/1, 319/5, 320/4,
 320/5, 324/3, 327/1, 333/3, 337/1, 338/1, 341/1, 349/5,
 354/4, 360/1, 363/2, 383/5, 392/1, 397/1, 403/1, 415/2,
 433/6, 442/8, 447/2, 456/5, 463/4, 467/2, 470/2, 473/1,
 476/1, 476/2, 479/1

Göz(Çeşm-Dîde): K/ 1/4, 13/39, 15/25; M/ 1/4, 2/1, 2/2, 2/3,
 2/4, 2/5, 4/1, 20/4, 20/6, 26/1; G/ 4/3, 32/5, 53/5, 54/3,
 99/1, 106/3, 111/2, 116/1, 174/3, 183/4, 186/4, 188/4, 245/2,
 245/4, 253/4, 260/3, 277/4, 290/5, 292/2, 298/6, 335/2,
 341/4, 362/1, 370/5, 376/2, 392/1, 398/2, 403/1, 408/5,
 410/3, 420/4, 432/4, 433/2, 466/4, 468/4, 472/4

Göz yaşı: K/ 9/65, 10/11, 16/22, 26/28, 21/23; M/ 3/5, 4/4,
 18/4, 35/2; G/ 18/3, 62/4, 118/7, 119/1, 179/4,
 192/2, 204/3, 228/5, 263/3, 267/2, 272/2, 274/2,
 298/5, 334/2, 337/5, 371/4, 376/3, 378/1, 487/4

Gül: K/ 21/6; M/ 5/2; G/ 119/2, 126/1, 129/3, 167/4, 170/1,
 279/4, 407/4

Gülşen: K/ 9/51, 9/73, 15/20, 16/21; M/ 13/4; G/ 12/2, 54/5,
 346/5

H

Hâk: M/ 24/5; G/ 81/4, 94/5, 198/1, 281/5, 295/5, 408/3, 417/1,
 430/1, 461/4, 481/5

Hâne(Ev): K/ 7/35; M/ 8/1, 16/6, 20/3; G/ 14/9, 53/1, 54/6, 102/3,
198/8, 210/1, 254/1, 255/2, 269/4, 297/1, 298/1, 349/5,
382/1, 459/2

Hâr(Diken): K/ 9/58, 15/2, 19/7, 20/7; M/ 5/2, 6/2, 6/4, 13/4,
G/ 94/3, 177/3, 203/4, 276/2, 311/1, 321/5

Hasta(Bîmâr-Marîz): K/ 7/33, 10/15, 12/29, 13/20, 14/15, 15/33,
18/3, 18/14, 21/30; M/ 1/4, 2/2, 5/4, 6/1, 6/2, 18/1, 18/3,
27/5, 31/3, 32/2, 35/4; G/ 5/3, 14/3, 26/4, 38/4, 48/5,
54/4, 68/5, 68/7, 68/8, 74/3, 101/1, 103/1, 107/2, 107/4,
113/1, 117/1, 131/5, 148/4, 161/4, 193/2, 208/4, 211/2,
216/3, 226/1, 231/1, 234/1, 253/6, 262/3, 293/1, 316/1,
322/2, 324/3, 324/4, 327/2, 333/4, 335/4, 336/6, 387/5,
393/1, 403/4, 406/7, 408/5, 414/3, 420/2, 452/1, 458/2,
483/4

Hilâl: G/ 271/4, 184/2

Hüdhüd: M/ 28/2

Hümâ: G/ 134/4, 146/4, 453/4

İ

İskender: M/ 2/2

İt(Seg-Kelb-Kıtmir): M/ 27/4, 28/5, 29/4, 31/3; G/ 100/9, 216/5,
217/5, 245/2, 441/3

K

Ka'be: K/ 15/34; M/ 29/2; G/ 268/5, 269/4, 279/5

Kanber: G/ 4/4

Karınca(Mûr): K/ 15/36; M/ 28/2; G/ 6/2, 27/1, 30/2, 91/4,
214/1, 253/5, 258/2, 289/5, 365/4, 474/5

Katre: K/ 17/25; G/ 30/2, 132/1, 156/1, 332/2

Kebâb(Biryân): K/ 3/24, 21/6, M/ 3/3, 23/5; G/ 17/8, 18/5,
113/5, 267/4, 280/4, 375/2, 378/4, 390/3

Kebûter: G/ 95/4, 394/2, 479/4

Kemân: G/ 183/1, 416/7

Kıl(Mûy): K/ 14/7, 21/29; G/ 62/4, 328/5, 347/1, 483/3

Kılıç(Tîg-Şemşîr): K/ 2/12, 11/28, 11/29; M/ 7/7, 14/1, 15/3;
G/ 73/2, 101/2, 164/4, 200/4, 216/3, 339/4

Kul: K/ 21/1, 21/13, M/ 3/2, 3/3, 19/4, 22/5, 24/3, 24/5, 29/4,
32/1; G/ 9/2, 35/1, 35/7, 41/4, 59/1, 61/5, 66/4, 92/3,
94/2, 99/6, 100/1, 109/4, 138/2, 138/4, 139/2, 139/3,
147/4, 159/5, 162/5, 163/5, 165/2, 173/3, 200/5, 205/5,
219/3, 224/1, 228/1, 228/3, 233/5, 236/5, 237/1, 237/2,
240/2, 265/4, 268/1, 279/2, 291/1, 296/2, 297/2, 302/6,
331/3, 332/10, 341/2, 344/3, 373/2, 379/6, 396/3, 407/2,
408/4, 431/2, 438/2, 454/1, 454/5, 460/3, 466/6, 477/3,
478/2, 478/4

Kurbân:M/22/5; G/ 14/6, 80/5, 99/5, 109/4, 112/4, 113/4,
133/2, 195/5, 226/4, 284/2, 284/4, 329/5, 457/4, 475/5

L

Lâle: K/ 20/8; M/ 4/1, 5/2; G/ 11/4, 168/1, 413/3

Lâm: G/ 70/1, 439/2

Levend: G/ 17/4, 79/2, 272/5, 319/3, 477/5

Levha: K/ 10/6; M/ 2/1, 35/2; G/ 183/3, 272/4

M

Mâhî: G/ 8/4, 170/3

Mecelis(Bezm): K/ 7/31, 21/20; M/ 2/2, 5/3, 7/5; G/ 17/8, 20/1, 26/2, 50/1, 57/4, 79/4, 102/5, 111/4, 148/4, 174/4, 186/1, 201/2, 202/1, 212/3, 220/2, 225/2, 227/4, 229/1, 240/5, 241/1, 254/3, 280/4, 306/1, 333/3, 377/4, 390/1, 390/3, 391/3, 398/3, 416/6, 434/1, 452/4, 455/3, 456/5, 462/4

Mecnûn: K/ 9/59, 17/10, G/ 45/6, 93/2, 167/3, 199/2, 214/2, 223/1, 235/5, 243/6, 285/2, 326/9, 340/3, 396/1, 396/4, 421/4, 448/2, 455/1, 461/3, 478/6, 484/5

Mektep: G/ 242/5, 374/3

Menekşe: K/12/19, 16/17, 20/7

Meta':G/ 190/3, 261/2, 330/8, 380/5, 365/4, 467/1, 467/4

Meydân: K/ 21/8, G/ 12/3, 120/2, 136/2, 146/7, 244/2, 246/6, 306/2, 364/1, 365/1, 372/4, 374/1, 379/2, 390/3, 438/6

Mezra': K/ 7/29; G/ 83/4

Mihmân: G/ 95/3, 128/3, 284/5, 390/6

Mîm:M/ 24/4

Miskîn: G/ 29/2, 41/5, 92/1, 107/4, 184/3, 199/2, 206/2, 283/5, 294/2, 295/4, 348/7, 412/5

Murg: G/ 33/4, 45/6, 65/4, 134/4, 167/3, 236/4, 237/3, 326/3,
392/3, 413/1, 413/2, 416/2, 441/1, 459/1, 482/1

Mübtelâ: K/ 21/27, M/ 26/1, G/ 91/2, 179/1, 259/5

Mülk(Kişver, Ülke, İl): K/ 14/9; M/ 3/1, 3/3, 3/5, 7/1, 13/5,
22/2, 28/3, 28/4, 29/5, 30/2; G/ 12/4, 32/1, 45/10, 74/4,
74/6, 76/4, 87/4, 115/3, 128/3, 129/4, 160/5, 178/6,
179/5, 181/1, 195/5, 203/5, 240/3, 270/3, 286/2, 288/3,
293/4, 298/2, 314/3, 320/4, 320/5, 322/4, 365/4, 369/5,
373/2, 416/1, 436/3, 441/2, 445/1, 447/2, 450/3, 453/2,
472/6

Mürde: G/ 211/1, 212/1

N

Nakd: G/ 148/5, 190/3, 248/3, 330/8, 353/5, 368/4, 371/5,
380/5, 424/3, 465/1

Nâl: K/ 14/7, 21/29, G/ 347/1

Nây: M/ 4/3, G/ 28/9, 174/4, 178/2, 226/1, 329/1, 390/1

Nişân(Nişâne, Hedef, Umac): M/ 17/7; G/ 45/7, 61/4, 76/1, 115/4
140/5, 174/5, 183/1, 304/3, 352/1, 416/4, 433/5, 469/1

Nûn: G/ 5/5, 223/2, 324/5, 369/3, 370/1, 419/4

O

Oğlan(Tıf1): G/ 134/5, 166/4, 184/5, 228/2, 242/5, 290/3, 302/3,
303/2, 354/4

Ok(Tîr): G/ 21/5, 66/5, 87/3, 148/4, 183/1, 192/1, 226/4, 416/4,
474/3, 480/2

Ö

Öksüz(Yetîm): M/ 18/5, G/ 113/3, 220/5, 284/1, 284/5, 313/4

P

Perîşân: M/ 23/2, G/ 7/3, 89/3, 258/1, 436/3

Pervâne: K/ 7/10, 16/35, 17/7, 20/22, M/ 2/2; G/ 5/4, 7/2, 27/3, 42/3, 63/5, 64/5, 73/1, 77/1, 108/3, 117/2, 158/3, 178/11, 188/3, 237/3, 254/5, 255/1, 266/4, 275/2, 294/1, 321/6, 326/5, 339/5, 391/1, 395/2, 407/5,

S

Sahrâ(Beyâbân, Çöl)G/ 2/2, 12/5, 243/6, 306/3, 307/5, 383/5, 473/2, 478/6

Sâye: K/ 17/9, 20/23; M/ 30/3, 31/1; G/ 5/2, 14/5, 80/2, 204/1, 226/3, 262/2, 281/3, 321/4, 349/1, 355/7, 393/4, 405/4, 419/5, 472/8

Sır(Râz): K/ 7/36; M/ 10/13, 13/7, 35/2; G/ 99/7, 119/1, 186/6, 209/2, 214/3, 253/11, 348/2, 466/4

Sîne(Bağır): K/ 14/6; M/ 4/1, 4/3, 5/2, 7/1, 14/1, 21/4, 31/2, 35/2, G/ 64/1, 65/5, 105/2, 129/3, 140/5, 156/1, 171/3, 172/1, 189/3, 207/2, 218/2, 276/1, 292/2, 304/3, 352/4, 382/1, 413/3, 435/4

Sofra(Hân): M/ 13/7, G/ 14/11, 60/2, 175/1, 223/5, 269/5, 273/2, 284/5, 322/4, 333/5, 338/5, 473/5

Su(Âb-Mâ): K/ 2/20, 7/2, 7/30, 9/82, 10/9, 10/12, 10/14, 12/16, 17/3; M/ 9/9, 21/1, 25/2; G/ 15/3, 16/1, 74/2, 98/3, 209/7,

214/4, 256/3, 257/4, 274/2, 304/4, 307/3, 328/3, 389/4,
389/6, 394/1, 401/4, 408/1, 415/4, 456/1, 458/5, 466/7, 472/5.

Sultân(Pâdişâh, Şâh-Emîr, Server): K/57/25, 21/10, M/ 3/3, 28/3,
G/ 12/4, 24/2, 39/5, 61/4, 91/4, 98/6, 104/5, 109/4,
118/8, 159/5, 179/5, 181/1, 182/5, 195/5, 203/1, 208/3,
214/5, 232/7, 236/5, 240/2, 258/5, 259/2, 283/5, 286/2,
293/5, 296/3, 297/2, 302/4, 302/6, 311/4, 335/5, 340/1,
360/4, 373/2, 390/4, 396/3, 453/2, 472/6

Süleymân: G/ 258/2.

Sünbül: K/ 16/5, M/ 5/2, 9/4, G454/ 2.

Süreyyâ: M/ 3/5

Ş

Şarap(Mey): M/ 24/2, G/ 17/8, 26/4, 50/1, 98/5, 141/1, 225/2,
272/3, 295/2, 310/3, 313/2, 360/5, 375/2, 385/4,
397/3, 434/3, 437/3, 456/4, 462/4

Şehbâz: G/ 145/3, 167/1, 273/2

Şem': K/ 17/4, M/4/3, G/ 77/1, 86/5, 137/2, 183/2, 297/5,
333/3, 382/1, 395/2, 410/1

Şirâr: G/ 168/5, 274/4, 376/2

Şûrîde: G/ 111/4, 159/2, 184/3, 324/4

T

Tekye(Hânekâh): K/ 7/36, 9/12, M/ 22/3, G/ 86/5, 95/3, 99/5,
112/4, 182/2, 201/5, 270/5, 329/5, 351/6, 373/4, 390/6,
482/3

Tûr: G/ 58/2, 64/4, 171/5, 339/2

Tûtî: M/ 6/4, 32/3, G/ 48/3, 81/6, 135/5, 212/5, 249/5

U

Ukkâb: G/ 479/4

Û

Ûrtâde: M/ 14/2, 18/5, G/ 110/3, 155/1, 226/3, 234/4, 285/4,
438/4

Ûstühân: G/ 28/9, 45/7, 52/2, 104/7, 178/2, 352/1, 371/2, 416/4,
449/1.

V

Vâdî: M/ 7/4, G/ 11/1, 21/1, 89/8, 160/2, 285/2, 339/3, 383/2,
385/4, 423/2

Vâlih: K/ 17/13, M/ 24/2, G/ 10/1, 51/5, 93/2, 98/5, 99/7,
164/3, 212/3, 295/2, 306/4, 464/3

Vardar: G/ 245/5, 402/5

Vîrân(Vîrâne): K/ 3/24, Kt/ 7/3, M/ 4/5, 5/1, 20/7G/60/1, 283/3,
295/3, 297/1, 315/5, 327/4, 379/5, 457/1

Vuslat: M/ 1/3, 2/3, 2/4, 5/3, 7/1, 27/5, 28/2, 32/2; G/ 14/11,
60/2, 80/3, 82/1, 86/7, 131/2, 193/1, 193/2, 223/5,
269/5, 273/2, 278/3, 278/4, 281/5, 284/5, 302/1, 314/6,
329/5, 343/1, 353/3, 407/4, 450/7, 460/5, 467/1

Y

Ya'kûb: K/ 9/6, G/ 5/6, 27/4, 40/4, 53/4, 126/3, 303/5, 316/3,
321/3, 347/3, 407/3

Yara(Dâg-Zahm): K/ 4/8, 17/7, 20/8, M/ 15/3, 20/4, 29/5; G/
 24/2, 45/6, 65/5, 68/7, 73/2, 101/2, 104/3, 105/2, 105/3,
 110/1, 151/2, 167/3, 168/1, 168/3, 168/5, 169/3, 169/4,
 170/2, 170/3, 170/4, 170/5, 171/2, 172/1, 172/3, 172/4,
 172/5, 180/2, 223/3, 267/4, 293/5, 304/3, 324/5, 339/1,
 369/3, 370/1, 382/1, 397/1

Yây: M/ 3/5; G/243/9,

Yol(Reh-Tarîk): M/ 19/1, G/ 12/1, 50/3, 56/5, 100/10, 130/5,
 160/2, 176/5, 184/6, 228/3, 268/4, 270/9, 294/3, 307/4,
 338/2, 340/3, 344/2, 353/1, 360/2, 362/3, 363/2, 372/1,
 382/5, 398/4, 404/3, 421/3, 422/2, 426/2, 426/6, 432/3,
 440/3, 455/4, 465/4

Yûnus: G/ 330/2

Yûsuf: G/ 471/3

Yük(Bâr): K/18/1, 18/6, M/ 19/1; G/ 81/3, 186/4, 276/3,
 353/1, 370/1, 403/1

Yüz:K/ 10/14, 14/7, 18/2, M/ 8/7, 23/10; G/ 184/1, 185/1,
 296/1, 381/1, Kt: 6/1

Z

Zerre: K/ 12/33, 15/28, 21/17; M/ 2/2, G/ 4/2, 6/2, 34/3,
 249/4, 266/1, 482/5

Zevrak(Gemi,Keştî): G/ 72/4, 117/3, 143/2, 142/4, 302/5,
 370/6, 390/5, 473/4